III. Selim Dönemi
Ulemâ-Siyaset İlişkisi

Şuheda Günçe

III. Selim Dönemi
Ulemâ-Siyaset İlişkisi

Şuheda Günçe

Kitap Adı	:	III. Selim Dönemi Ulemâ-Siyaset İlişkisi
Yazar	:	Şuheda Günçe
ISBN	:	978-975-6497-53-1
SAMER Yayınları	:	23
Editör	:	Dr. Öğr. Üyesi Selim Argun
Dizgi	:	SAMER
Kapak	:	SAMER
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2019

Bu kitap, "Sultan III. Selim Dönemi Ulema-Siyaset İlişkisi" adlı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş yayım halidir.

İÇİNDEKİLER

— İKİNCİ BÖLÜM —

İLMİYE TEŞKİLATI VE GENEL YAPISI

— ÜÇÜNCÜ BÖLÜM —

ULEMANIN SİYASETE VE TOPLUMA ETKİSİ

ÖNSÖZ

Tarih bilimi, bir milletin içinde bulunduğu durumun daha iyi çözümlenebilmesi, şimdi ve geçmiş arasındaki ilişkinin hangi boyutlarda olduğu ve geçmişten geleceğe uzanan bu sürecin nasıl işlediğini göstermesi bakımından oldukça önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda, günümüzde ve gelecekte karşılaştığımız olayların ne gibi sonuçlar doğurabileceğini tahmin edebilmek için de tarih bilincine sahip olmak gerekir. Nitekim bu bilinçle hareket edildiği takdirde, daha doğru sonuçlara ulaşmak kaçınılmazdır.

Biz de bu çalışmamızda, Osmanlı Tarihi'nde oldukça fazla karşılaştığımız değişimlerin temeli olan ve III. Selim döneminde uygulama sahasına çıkan ıslahat çalışmalarını ve bu ıslahat çalışmalarında bilhassa ulemanın siyasete etkisinin nasıl ve ne derecede olduğu üzerinde durduk.

Bu doğrultuda çalışmamızın ilk bölümünde öncelikle III. Selim'in ailesi, çocukluğu ve eğitimini ele aldık. Sonrasında bu dönemde yapılmış olan ıslahatların neler olduğu, nasıl yapıldığı ve hangi yöntemlerin kullanıldığı konularına değindik. Aynı zamanda batıda gerçekleşmekte olan reformların Osmanlı siyaseti ve toplumundaki etkileri hususu üzerinde de kısaca durduk. İkinci bölümde ise Osmanlı İmparatorluğunun ilmiye teşkilatının genel yapısının nasıl olduğu, bu teşkilatta ortaya çıkan problemlerin neler olduğu ve söz konusu problemlerin çözümü için ne gibi önlemlerin alındığı konularını işlemeye çalıştık. Son bölüme geldiğimizde ise Osmanlı ulemasının devlet geleneği içindeki konumunu, siyasiler ile olan ilişkilerinin boyutlarını ve

bu dönemde yapılan yeniliklere karşı Osmanlı ulemasının nasıl tepkiler verdiği konularını ele aldık.

Bu çalışmada seçmiş olduğum konunun genel hatlarını belirlememde bana yol gösteren ve çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Selim ARGUN Bey'e ve ayrıca çalışmamızın yayınını üstlenen SAMER Yayınları'na şükranlarımı sunuyorum. Yine bu süreçte benden manevi desteklerini bir an olsun esirgemeyen sevgili aileme de teşekkür ve minnetimi özellikle belirtmek isterim.

Şuheda GÜNÇE
İstanbul-2019

— GİRİŞ —

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Osmanlı Devleti'nin yirmi sekizinci padişahı olan III. Selim, hem Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, hem de Osmanlı Tarihi açısından önemli bir yere sahip olan 'ıslahatlar' hususunda önemli bir konumda olması hasebiyle, üzerinde çalışılmaya değer bir yönetici olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisine payitahtın yönetimi henüz verilmeden önce Avrupalı dostlarıyla kurmuş olduğu diyalog ve mektuplarla gerçekleştirmiş olduğu iletişim doğrultusunda, ülke yönetiminde bir takım ıslahatların nasıl yapılabileceğine dair yeni düşünce ve metotlar üzerinde kapsamlı araştırmalar gerçekleştirmiştir. Esasında Sultan III. Selim, bu araştırmalarını, sarayın *Kafes* adındaki dairesinde bilfiil olarak gerçekleştiremediyse de fikrî olarak ciddi bir şekilde olgunlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin yönetimine geldiği zamanlardan itibaren ise bu düşüncelerini artık fiili olarak ortaya koymaya başlamıştır. Nihai olarak tasarlamış olduğu ıslahatları, kendi ekibiyle birlikte uygulamaya koymaya başladığında, halk arasında bir takım aykırı sesler ortaya çıkmaya başlamış ve bu aykırı sesler, zamanla devlet içinden de destek bularak isyan halini almıştır.

Senelerce imparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntılı durumu düzeltebilecek ıslahatlar üzerinde zamanını ve ilmini harcayan Sultan III. Selim, dev-

let için gerekli gördüğü değişimi tamamlayamadan isyancılar tarafından tahttan indirilerek öldürülmüştür. Fakat olayların akışı içerisinde meydana gelmiş olan bu elem verici hadise ve diğer hadiseler, Osmanlı Devleti'nde artık yayılmaya başlamış olan ıslahat fikirlerine son verememiştir. Nitekim bunu, daha sonra gelen padişahların hükümdarlıkları döneminde güçlü bir şekilde görmekteyiz.

III. Selim döneminin devlet politikası ve kurumların çalışma şekline genel hatlarıyla baktığımızda ise, işleyiş bakımından her iki alanın birbirine uygunluğu neredeyse taban tabana zıt ve çelişkili bir hal arz etmekteydi. Askeri alan başta olmak üzere sosyal, ekonomik, malî ve ilmi alanlarda ciddi anlamda bozulmalar meydana gelmiş, toplumun ihtiyaçları, bazı kesimler tarafından giderilemez hale getirilerek bu ihtiyaçlar belirli meblağlar karşılığında giderilmeye çalışılmış, bu ve buna benzer yasadışı yollar (rüşvet, ayanların reayaya zulmü, işlerin ehline verilmemesi, ilim sahasında reca ve şefaatle çeşitli makamlara gelinmesi gibi vakalar…) yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve toplum içi düzen gittikçe daha çok sarsılmaya başlamıştı. Bütün bunların sonucunda da imparatorluğa ve padişaha olan güven azalmıştı. İşte böyle bir ortamda III. Selim, bütün bu kurumlara yeni bir düzen vermek, toplumun güvenini yeniden tesis etmek, devleti yeni ve daha güçlü bir yüze kavuşturmak ve içinde bulunduğu konumdan çıkartmak için şehzadelik dönemlerinden beri üstünde çalıştığı ıslahat politikalarını uygulamaya başlamıştı. III. Selim bu ıslahatları yapmaya başlamadan önce devrin ileri gelenlerinden imparatorluğun durumu hakkında bazı tavsiyeler istemişti. Bunu yaparken halkın dilek ve isteklerinin yanı sıra şikâyetlerini de göz önünde bulundurmayı ihmal etmemiş, istişareye önem vermiş ve bunu kendi başkanlığında kurmuş olduğu Meşveret Meclisi'nde devlet düzenine dair yaptığı konuşmalarda da gözler önüne sermişti. Dolayısıyla III. Selim yapacağı ıslahatlar hususunda hem yalnız hareket etmekten kaçınmış hem de mümkün olduğu kadar halkın isteklerini de değerlendirmeye almıştır. Bu

açıdan bakıldığında III. Selim'in oldukça başarılı bir idari yöntem izlediğini görmekteyiz.

Yukarıda kısmen de olsa bahsettiğimiz dönemi ele aldığımız bu çalışmanın amacına geldiğimizde ise, Sultan III. Selim'i tüm yönleriyle tanımaya ve tanıtmaya çalışmak, bunun yanı sıra 18. yy'ın sonlarında imparatorluğu daha iyi hale getirmeye yönelik ıslahatların uygulanabilirliği ve halk tarafından kabul edilebilirliğini tartışmak, halk tabanında meydana gelen değişim ve dönüşümün nitelikleri ve bu noktada ulema kesiminin hem devlet yönetimindeki hem de halk üzerindeki etkilerinin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bütün bunları yaparken disiplinler arası çalışmak, söz konusu olayların akışını ele alma ve analiz etmede bizlere daha reel sonuçlar verecektir.

Çalışmamız önsöz, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde III. Selim'in ailesi, çocukluğu ve eğitimi ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılmış, sonrasında III. Selim döneminde yapılmış olan ıslahatların neler olduğu, nasıl yapıldığı, hangi yöntemlerin kullanıldığı, yapılan ıslahatlara karşı ne gibi tepkilerin oluştuğu hususları ele alınmıştır. Aynı zamanda bu dönemde batıda gerçekleşmekte olan reformların neler olduğu ve bu reformların Osmanlı siyaseti ve toplumundaki etkileri hususu üzerinde de kısaca durulmuştur. İkinci bölümde Osmanlı İmparatorluğunun ilmiye teşkilatının genel yapısının nasıl olduğu, yatay düzlemde bu teşkilatta ortaya çıkan problemlerin neler olduğu ve söz konusu problemlerin çözümü için ne gibi yöntemlerin izlendiği konusu işlenmiştir. Son bölümde ise Osmanlı ulemasının devlet geleneği içindeki konumu, siyasiler ile olan ilişkilerinin boyutları, bu dönemde yapılan yeniliklere karşı Osmanlı ulemasının nasıl tepkiler verdiği, söz konusu ıslahatları destekleyenler ve eleştirenler ve her iki tarafın argümanlarının neler olduğu gibi hususlar ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmında ise, elde edilen veriler ve kullanılan kaynaklar çerçevesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun hızlı gelişen

bu döneminde yapılan ıslahatlar ve bunların halk nezdindeki karşılığı, ulemanın toplum üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu ve ulemanın bu noktada kullandığı dini argümanlar tartışılmıştır.

— BİRİNCİ BÖLÜM —

III. SELİM DÖNEMİ (1789-1807), ISLAHATLARI VE ISLAHATLARA KARŞI İSYANLAR

A. III. Selim'in Ailesi

Selim III, 27 Cemâziyelevvel 1175'te (24 Aralık 1761) doğdu.[1] Babası III. Mustafa, annesi ise Mihrişah Sultan'dır. Babası III. Mustafa, şehzadeliğinde iyi bir eğitim ve öğrenim görmüştür. Edebi anlamda birçok eseri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tıp ve astronominin Osmanlılardaki iptidai kalmış şekli olan ilm-i nücuma meraklı[2] olması, onu bu konular hakkında gereğinden fazla meşgul etmeye sevk etmiştir.

Devlet idaresine geldiğimizde ise, III. Mustafa döneminde yürütülen akılcı siyaset oldukça dikkat çekici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sayede Devlet-i Aliyye uzun yıllar refah içerisinde yaşamıştır. Devlet düzeninin bu refahında, aynı zamanda dönemin sadrazamı olan Koca Ragıb Paşa'nın rolü de oldukça büyüktür. Bunların yanı sıra, III. Mustafa'nın ıslahatlar hususundaki düşünceleri ve kendisinin ıslahatlara olan inancı bu dönemin şekillendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Kendisinden önceki dönemlerde yapılmaya çalışılan yenilikleri, bilkuvveden bilfiil haline getirme ve onları devam ettirme hususunda ise oldukça gayret sarf etmiştir. Hat-

[1] Kemal Beydilli, "Selim III", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.36, s. 420, 2009.
[2] Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, VII. Dizi, S.10, s.1, 1999.

ta bu uğurda Prusya Kralından yıldız ilmiyle ilgilenen bazı insanları isteme yoluna dahi gitmiştir. Zira III. Mustafa'nın şahsiyetinden kaynaklanan, yıldızların insanların hayatları üzerindeki yakın ilgilerine olan inancı, onu bu yola itmiş ve kraldan yıldız ilmiyle uğraşan insanlar istemiştir.[3] Ona göre, Avrupalıların bilimde, fende ve askeri alanlarda bu kadar ileride olması, onların yıldız ilmine çok ciddi bir şekilde vakıf olmaları ve olayları önceden kestirebilmeleriyle açıklanabilirdi. Fakat III. Mustafa'nın mantıksal bir temele dayanmayan bu inancına karşın, kralın ona olan cevabı ise öyle zannediyoruz ki tüm ıslahat fikrine sahip olan yöneticilere yol gösterici bir nitelik taşımıştır. Prusya Kralı tarafından verilen cevapta şu ifadeler yer almaktadır:

" *İyi bir orduya sahip olmak, sulh zamanında derhal harbe girebilecek bir şekilde onu talim ettirmek, hazinesini dolu bulundurmak, tarih okumak işte benim müneccimlerim; Padişah dostuma böylece bildirmenizi rica ederim.*"[4]

III. Mustafa gelen bu cevap üzerine, yöntem bakımından nasıl davranması gerektiği üzerinde durmuş ve buna göre davranmaya gayret etmiştir. Islahat düşüncelerini bu doğrultuda yeniden şekillendirmiş fakat bunun yanı sıra yıldız ilmine olan inancını da muhafaza etmiştir.

III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'a geldiğimizde ise, onun, kaynaklarda çok zarif, nazik ve iyiliksever bir hanım sultan[5] olduğuna dair bilgiler okumaktayız. Nuri Tarihi'nde kendisinden "*sâhibetü'l-hayrât ve tâcû'l-mestûrât*"[6] şeklinde bahsedilirken aynı zamanda yapmış olduğu birçok hay-

---

3 Mehmet Karagöz, *Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839),* Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.6, s.183, 1995.

4 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.2.

5 Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler,* Oğlak Yayınları, s.334, 2011.

6 Vak'anüvis Halil Nuri Bey, *Nuri Tarihi,* haz.Seydi Vakkas Toprak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.135, 2015. Valide Sultanın bu yönü aynı zamanda Vasıf Tarihi'nde de ele alınmış ve oldukça övülmüştür. Söz konusu bölüm için bkz: Hüseyin Sarıkaya, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsâr ve Haka'iku'ul- Ahbâr'ı 1209-1219/1794-1805 (İnceleme ve Metin),* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, s.66-67, vr. Ü238a-Ü239B, İstanbul, 2013.

rat da ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra hassas bir kadın olan Mihrişah Sultan, oğlunu da kendisi gibi hassas ve ince ruhlu yetiştirmiştir.[7] Onun, her ne kadar Gürcü asıllı bir köle[8] olduğu söylense de esasında kökeni hususunda tam bir fikir birliği yoktur. Aynı zamanda Çerkez olduğu da belirtilen Mihrişah Sultan'ın Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi tarafından babasına hediye edildiği söylenmektedir.[9] Mihrişah Sultan'ın III. Selim'i doğurması, mertebesini arttırmış ve başkadın olmuştur.[10] Harem'de valide sultanın olmayışı dolayısıyla da, Harem'in bütün yetkisini almıştır.[11] Bazı kaynaklarda Mihrişah Sultan'ın, Harem'in bütün yetkilerini almasına rağmen devlet işlerine hiçbir zaman katılmadığı söylenirken[12] bazılarında ise, III. Selim tahta geçtikten sonra, Valide Sultan olarak devlet işleri hususunda kâhyası Yusuf Ağa aracılığıyla oğlu üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olduğu[13] ve bu yolla devlet yönetiminde dolaylı olarak da olsa ciddi bir şekilde söz sahibi olduğu belirtilmektedir. 1774 yılında Sultan III. Mustafa'nın aniden ölmesi üzerine Mihrişah Sultan, Beyazıt'taki Eski Saray'a gönderilmiştir.[14] Oğlu III. Selim tahta geçene kadar burada kalmıştır. 1789 yılında III. Selim tahta çıktıktan sonra ilk Cuma selamlığından sonra validesini ihtişamlı bir şekilde Topkapı Sarayı'na aldırtmıştır.[15]

Mihrişah Sultan, Osmanlı Devleti'ne mimari ve kültürel açıdan oldukça fazla katkısı olması hasebiyle, kültür tarihimiz açısından ayrıca önem arz

---

[7] Enver Behnan Şapolyo, *Osmanlı Sultanları Tarihi,* Rafet Zaimler Yayınevi, s.347, 1961.

[8] Albert Hourani, Philip S. Khoury & Mary C. Wilson, *The Modern Middle East: A Reader,* University of California Press Berkeley and Los Angeles, s.42, 1993, http://www.ebookdb.org/reading/2F2C7A40171233171C361269/The-Modern-Middle-East--A-Reader (erişim tarihi: 7 Şubat 2017).

[9] Kemal Beydilli, a.g.e., s.420.

[10] Ahmet Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem, Osmanlı'nın Sır Dünyası,* Timaş Yayınları, s.191, 2016.

[11] a.g.e., s.191.

[12] a.g.e., s.191.

[13] Albert Hourani, Philip S. Khoury & Mary C. Wilson, a.g.e., s.42.

[14] Ahmet Şimşirgil, a.g.e., s.191.

[15] a.g.e., s.191.

eden bir Valide Sultan hüviyetini taşımaktadır. Onun hakkında, hayır eserleri yaptırmak ve onları vakfetmek için fevkalade gayret gösteren, servetini halkın hizmetine sunan, hamiyet sahibi bir hanım[16] yorumları yapılmıştır. Nitekim Mihrişah Sultan, günümüzde de hala varlığını koruyan ve İstanbul'un birçok semtine yaptırmış olduğu çeşmelerle su mimarisini geliştirirken aynı zamanda, okul, yazma eserler kütüphanesi, sebiller, cami gibi eserler de inşa ettirmiştir. Bunların yanı sıra, Mevlevihane ve çeşme gibi bir takım tahribatlara uğramış mimari eserleri tamir ettirip eski hallerine geri dönmelerini de sağlamıştır.

B. III. Selim'in Doğumu

Osmanlı Devleti, III. Mustafa dönemine kadar gelen ve uzun bir süreden beri hem siyasal açıdan, hem de -yenidünya düzenine ayak uydurmak adına- gerçekleştirmeye çalıştığı yenilikler açısından ciddi anlamda problemler yaşamaktaydı. İmparatorluktaki bu problemler ve gittikçe daha da zor bir hale gelen çözüm bulma çabaları, toplum tarafından da açık bir şekilde hissedilmeye başlanmıştı. Padişahın problemlere yönelik çözüm önerileri halk için tatmin edici düzeyde değildi ve bu noktada toplum tabanında zaman zaman küçük çapta çatışmalar meydana gelmekteydi. Bir zaman sonra halk, tüm bu problemlerin ancak yeni bir padişah ve genç bir şehzade ile aşılabileceğine inanmaya başlamıştı.

Esasında, Osmanlı İmparatorluğunda halk, saadetini ve sefaletini padişahın karakteri ve düşünceleriyle ilgili görmeye alışmıştı.[17] Ve halkın her alandaki bütün ümitlerinin kaynağı hükümdarda toplanırdı.[18] Mevcut padişahın, Osmanlı Devletini birçok savaşın içine soktuğunu düşünen halk, artık

---

[16] Ahmet Şimşirgil, a.g.e., s.193.

[17] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, XIII. Dizi- S.16[7], c.5, s.13, 2007.

[18] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.13.

yönünü veliaht olabilecek bir şehzadeye çevirmek istiyordu. Fakat problem şuydu ki payitahtta I. Mahmud ve III. Osman dönemlerinden itibaren yaklaşık kırk yıl boyunca erkek şehzade doğmamış[19] ve bu durum artık yerini büyük bir endişeye sevk etmiş bulunuyordu.[20] Nitekim Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinde hükümdarın her şeyden önce bir erkek çocuğa sahip olması, hükümdar veya şehzade için sadece baba olmakla sınırlı kalmıyor, ayrıca kendi soyunun ve hanedanının devamını gösteren siyasi bir hüviyet de kazanıyordu.[21] Dolayısıyla hanedanlıkta uzun bir süre erkek çocuğun doğmamış olması, aynı zamanda imparatorluğun da istikbalini tehlikeye düşürmüş olacaktı. Meydana gelen bütün olumsuz ve karamsar düşünceler kısa bir zaman sonra III. Selim'in doğmasıyla yerini sevince bıraktı.

III. Selim'in doğumunun, 1725'ten beri hiçbir prens doğmadığından tesadüfi bir olay olarak görüldüğünü[22] söyleyen bazı araştırmacıların, III. Mustafa'nın nücum ilmine olan inancını göz ardı ettiğini düşünebiliriz. Nitekim III. Mustafa'nın bizzat kendisi nücum ilmini bildiği için, eşi ile olan münasebetinde uygun olan eşref saatini tayin etmede güçlük çekmemiş olması ve eşinin hamile olduğu zamanı müneccimbaşıya söyleyerek konu ile ilgili bir takvim tutmasını istemesi[23] bunun tesadüfi olmadığının bir göstergesidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir şehzadenin doğumu olayı oldukça önemli bir durumdu. Çünkü bu şehzade, hem Hanedanın devamını sağlayacak hem de devletin müstakbel hükümdarı olacaktı. Bundan dolayı onun doğumu adına, imparatorluğun en kalabalık yerlerinden en ücra köşelerine kadar günlerce bayram yapılması[24] bir devlet geleneğiydi. Buna göre Os-

---

[19] Kemal Beydilli, a.g.e., s.420.
[20] Ahmet Şimşirgil, a.g.e., s.191.
[21] Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu,* Akçağ Yayınları, s. 76, 2004.
[22] Gabor Agoston, Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire,* Infobase Publishing, s.514,2009.
[23] Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları*, s.3-4.
[24] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.3.

manlı Sarayı'nda şehzadelerin doğumları bir hatt-ı hümayunla sadrazama bildirilir, ardından sadrazam ve diğer yüksek devlet erkânı saraya giderek padişahı tebrik eder ve bu doğum, mahkeme sicillerine kayıt olunurdu.[25] Yeni doğan erkek bebek için yedi, kız bebek için üç top atışı yapılırken, atışlar günde beş defa tekrarlanırdı.[26]

Osmanlı tarihinde padişah çocuklarının doğumları, ilk dönemlerde padişahlar henüz kendi sancak valiliklerindeyken gerçekleşiyor ve bu durumda doğumlar başkentte fazla ilgi görmüyordu.[27] Bunun en önemli sebebi ise, ilk dönemlerde tahta geçiş kurallarında padişahın erkek torunlarının tahta geçebilme hakkının bulunmamasıydı.[28] Fakat kafes uygulamasının başlamasıyla birlikte, bir padişah tahta geçene kadar çocuk sahibi olamıyor ve tüm çocukları başkentte dünyaya geliyordu.[29] Bundan dolayı bu doğumlar, on yedinci yüzyıldan sonra, Velâdet-i Hümâyun denilen büyük halk şenlikleri[30] şeklinde kutlanmaya başlanmıştır.

III. Selim'in doğumuna geldiğimizde ise, kendisi, Osmanlı Hanedanlığında çok uzun yıllardan beri beklenen ve imparatorluğun içinde bulunduğu zor durumu düzeltebilecek bir şehzade olarak düşünüldüğünden dolayı, onun da doğumu, günler süren şenliklerle kutlanmıştır.[31] Doğumdan sonra münadiler, İmparatorluğun dört bir tarafına dağılmış, bu haberi halka yayarak padişahın yedi gün yedi gece donanma yapılmasına ek olarak bir de üç gece deniz donanması yapılmasına yönelik fermanını okumuşlardır.[32] Böy-

---

[25]Uğur Kurtaran, " Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme ", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* c.9, S.4, s. 761, 2014.

[26] a.g.m., s.761.

[27] a.g.m., s.762.

[28] a.g.m., s.762.

[29] a.g.m., s.762.

[30] a.g.m., s.762.

[31] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.3.

[32] a.g.e., s.3.

lece halk, Osmanlı İmparatorluğunun başına gelen talihsiz olaylardan kurtulacağını düşünmeye başlamış ve bu doğumla işlerin düzeleceğine inanmıştır.

C. III. Selim'in Eğitimi ve Kafes Hayatı

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir şehzadenin eğitimi oldukça önemli bir yere sahipti. Nitekim doğan şehzadeler herhangi bir problem olmaması durumunda, ileride imparatorluğu yönetecek kişiler olarak görülürlerdi. Bu yüzden onların her yönüyle ciddi bir eğitime tabi tutulmaları gerekmekteydi.

Osmanlı Tarihi'nde padişah çocuklarının temel eğitimi sarayda başlardı[33] ve çocuk doğduğu zaman kendisine hemen bir daire ayrılarak, sütnine, kalfa ve cariyeler tayin olunurdu.[34] Böylece şehzadelerin, ilk eğitim çalışmaları başlatılmış olurdu. Çocuğun eğitimiyle kendi annesiyle dadı ve kalfası uğraşır, yürümeye başladıktan sonra, ya kalfaları ya da dadısı ile beraber bahçelerde diğer çocuklarla, küçük cariyelerle oynayarak vakit geçirirdi.[35] Okuma çağına gelince, kendilerine hoca tayin edilen ve törenlerle derslere başlatılan şehzadeler, hanedanın devamını sağlayacaklarından ve içlerinden biri padişah olacağından dolayı iyi eğitilmelerine önem verilirdi.[36] Hocalar eşliğinde eğitime başlayan şehzadelerin temel eğitimleri kendileri on üç yaşına gelinceye kadar devam ederdi.[37] Söz konusu olan yaş durumu bazen farklılık gösterebilmekteydi. Şehzadelere; Kuran okuyup yazma, Arapça, Farsça, Türkçe, Matematik, Mantık, Tarih, Coğrafya okutulurken, özellikle Tanzimat'tan sonraki dönemlerde Batı müziği ile Fransızca dersleri de ve-

---

[33] Uğur Kurtaran, a.g.m., s.762.

[34] Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi,* Kitabevi Yayınları, s.85, 2014.

[35] a.g.e., s.85.

[36] a.g.e., s.85.

[37] Haldun Eroğlu, a.g.e. s.81.

rilmekteydi.[38] Şehzadelere verilen dersler sadece dini ve bilimsel konularda olmayıp, istek ve yeteneğine göre şehzadelere ok atmak, ava gitmek, cirit oynamak, güreş yapmak, ata binmek, gürz kullanmak gibi sporlar ile güzel yazı yazmak, ok ve yay yapmak gibi sanatlar da öğretilirdi.[39] Böylece her yönüyle verilmek istenen eğitim, sadece zihni bir gelişimi değil, aynı zamanda fiziki ve ruhî gelişimleri de kapsamaktaydı.

Osmanlı şehzadelerinin eğitimleri iki kısımdan oluşmaktaydı.[40] Şehzadelerin eğitimlerinin birinci kısmını, henüz sancağa çıkmadıkları dönemlerde saray içindeki *teorik eğitim* dönemi olarak adlandırılması gereken dönem oluştururken, ikinci kısmını ise sancağa çıkarılmaları oluşturuyordu.[41] Özellikle askeri, siyasi ve idari konuları tatbikatıyla öğrenmeleri için şehzadeler büyük bir törenle (şehzade alayı) uygun sancaklara 'sancak beyi' olarak gönderilirlerdi.[42]

Şehzadelerin 'sancağa çıkarılması' uygulaması, on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren kaldırılırken, bunun yerine 'kafes hayatı' denilen ve şehzadelerin ikamet ettikleri yerde sıkı bir kontrol altında tutulmalarını[43] sağlayan bir yöntem benimsendi. Osmanlı saltanatı için tam anlamıyla bir felaket olan bu tavır ile şehzadeler saraya hapsedilmiş, cariyelerle birlikte yaşamak zorunda bırakılmış ve toplumdan, ordudan, memleket meselelerinden habersiz şekilde tahta geçtiklerinde, bu büyük görevin gerektirdiği bilgi ve tecrübeden mahrum biçimde devlet adamlarının ellerinde kalmışlardı.[44] Kafes hayatının devlet yönetimi adına, bu olumsuz ve de kimi zaman yıkıcı sonuçlarına rağmen, bu dönemi yaşayan şehzadeler açısından verimli geçtiği görülmüştür. Nitekim kafes hayatını yaşayan şehzadelerin bir kısmı kendileri-

---

[38] Abdullah Saydam, a.g.e., s.85.
[39] Uğur Kurtaran, a.g.m., s.763.
[40] Haldun Eroğlu, a.g.e., s.81.
[41] a.g.e., s.81.
[42] Abdullah Saydam, a.g.e., s.85.
[43] a.g.e., s.86.
[44] a.g.e., s.87.

ni daha çok güzel sanatlara vermiş ve bu alanlarda ciddi gelişimler kaydetmişlerdir. Bazıları can sıkıntısından kurtulmak için mücevhercilik, kuyumculuk, tornacılık gibi sanatlar öğrenirken, bazıları da ok ve yay yapımı, fildişi ve abanoz işleme, sahtiyan üzerine nakış yapma ve hat sanatı gibi alanlarla meşgul olmuşlardı.[45]

III. Selim'in eğitimi konusuna gelecek olursak, o da diğer şehzadelerin tabi tutulduğu mevcut eğitim sistemine tabi tutulmuştu. III. Selim'e daha beş yaşındayken eğitim verilmeye başlanmış ve 1766'da İncili Köşk önünde yapılan "bed'-i Besmele" törenine devlet erkânı ve ulema da katılarak ilk dersi Şeyhülislam Dürrîzade Mustafa Efendi vermiştir.[46] İlk eğitimini geleneksel tarzda almaya başlamış olan III. Selim, bu doğrultuda Kur'ânî ve dinî ilimleri tamamlamıştı. Fakat 1770 yılından sonra, babasının hükümdarlığının son yıllarında, dönemin Osmanlı şehzadeleri için alışılmış olandan daha fazla özgür kalmıştır.[47] III. Mustafa, Osmanlı sultanlarının XVI. yüzyıl ve öncesinde yaptığı gibi, oğlunu devlet işleri için yetiştirmeye başlamış, onu kendisiyle birlikte Divan toplantılarına katılmasını sağlamış ve daha da önemlisi Baron de Tott ve diğerlerinin yönetimindeki yeni topçu ve piyade ocaklarının eğitimlerini izlemeye götürmüştür.[48] Böylece III. Selim, serüvenlerini kendisiyle paylaşan ve tahta geçtiğinde onunla birlikte imparatorluğu yeniden canlandırma planları yapan çok sayıda saray hizmetkârının arkadaşlığıyla büyümüştür.[49]

III. Selim, babasının 1774 yılında ölümüne kadar serbest bir hayat geçirmiş, almış olduğu eğitim ve öğretimin yanı sıra, babasının ona göstermiş olduğu yakın ilgi, onun özellikle İmparatorluğun geleceği hakkındaki dü-

---

[45] a.g.e., s.86.

[46] Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı,* Oğlak Bilimsel Kitaplar, s.429, 2011

[47] Stanford J. Shaw, *III. Selim Eski ve Yeni Arasında: Sultan III Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807),* çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, s.16, 2008.

[48] a.g.e., s.16-17.

[49] a.g.e., s.17.

şüncelerinin temelini oluşturmuştur.[50] Ancak babası III. Mustafa vefat ettikten sonra, I. Abdülhamit tarafından kafes hayatına maruz bırakılmıştır. Kafes hayatının katı kurallarına rağmen, I. Abdülhamit, yeğeni III. Selim'e sevgi ve şefkatle davranmış ve kafesin sert ve yıpratıcı hayatını ona yaşatmamıştır.[51] Böylece III. Selim, babasının vasiyeti olan ıslahat fikirlerini bu kafes uygulaması sürecinde olgunlaştırmaya başlamıştır. III. Selim, bir taraftan ıslahat fikirlerini olgunlaştırmaya çalışırken diğer taraftan da güzel sanatlar, müzik ve edebiyat ile ilgilenmiştir. Yaklaşık 11 yıl[52] kadar süren bu dönem, I. Abdülhamit'e kaşı bir komplo düzenlendiği[53] ve bunun sonucunda da III. Selim'in tahta çıkarılacağı gibi söylemler ortaya atılınca, onun için sıkıntılı bir sürece girmiş ve bu durum, 1789 yılında kendisi padişah olana kadar devam etmiştir.

III. Selim'in serbest bir hayattan kafes arkasının bunaltıcı, hareketsiz ve üzüntülü ortamına mahkûm edilişi, onun ruhundaki sanatkâr yönün belki de en güçlü şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır.[54] Selim, 15 yıl boyunca müzikle uğraşmış, besteler yapmış, şiirler yazmıştır.[55] Bu süreç içerisinde güzel sanatlar alanında ciddi anlamda eserler vermiş olan III. Selim, bilhassa mûsiki alanındaki çalışmaları sayesinde yeni makamlar oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, içinde bulunduğu durumu ortaya koyan şiirleri de aynı dönemde kaleme almıştır.[56] Bu sıkıntılı dönemde 'İlhamî' mahlasını kullanarak düşmanla savaşma azmini dile getiren şiirler yazmış, kötü gidişin tahta çıkmasıyla sona ereceğine dair inancını nazma dökmüş ve bunların yanı sıra, amcasının imamlarından Kırımî Ahmed Kâmil Efendi'den aldığı musiki

---

[50] M. Fatih Salgar, *III. Selim Hayatı, Sanatı, Eserleri,* Ötüken Yayınları, s. 14, 2011.
[51] a.g.e., s.15.
[52] a.g.e., s.15.
[53] Necdet Sakaoğlu, a.g.e., s.430.
[54] M. Fatih Salgar, a.g.e., s.16.
[55] Necdet Sakaoğlu, a.g.e., s.429.
[56] M. Fatih Salgar, a.g.e., s.16

dersleri, üstün yeteneğinin mahsulü olarak bu dönemde en güzel bestelerini yapmasına vesile olmuştur.[57]

III. Selim, kafes hayatını sadece güzel sanatlar, el işçilikleri, edebiyat ve şiirle geçirmemiş aynı zamanda imparatorluğun içerdeki ve dışardaki durumu hususunda da elinden geldiği kadar, bilhassa kendisiyle görüşme izni olan kimseler vasıtasıyla öğrenmeye çalışmıştı. Bunun yanı sıra Avrupa'nın durumunu da öğrenmeye çalışmış ve imparatorlukta işlerin kötü olduğunu öğrendiğinde ise sinirlenerek '*Devlet-i Aliyye'ye bu rehavet neden iktiza ediyor, ben şimdi saltanatta olsam işler başka türlü olurdu.*' diye söylenirdi.[58]

Kafes hayatı oldukça sıkıntılı olmasına rağmen, Selim, hadiselerden sadece günü gününe haberdar olmakla kalmamış aynı zamanda padişah olacağı gün, devlete vermeyi tasarladığı siyasi hamle için de çalışmaya koyulmuş ve bu çalışmasını ise Fransa Kralı Louis XVI ile haberleşme şeklinde gerçekleşmiştir.[59] Bu davranış Selim'in ıslahat yolunda seleflerinden daha ileri gitmek niyetinde olduğunu gösterir.[60]

Selim, elde ettiği adamları vasıtasıyla Fransa ile temas etmişti; zaten ıslahat münasebetlerinden dolayı Fransa'dan heyetler geliyor; Selim de devletin selametini Fransa ile iyi ilişkilerde bulmuş, esasen vaziyet de bunu gerektirmişti.[61] Kendisine bu konularda Fransız elçisi Choisseul Gouffier yardımcı olmuş, Louis XVI'ya göndereceği mektuplar müsvedde halinde Ebubekir Ratip[62] tarafından yazılmış, bizzat Selim tarafından temize çekilmiş ve İshak

---

57 Kemal Beydilli, "Selim III", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.36, s. 421, 2009.

58 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları*, s.10.

59 a.g.e., s.10

60 Metin Kunt, Sina Akşin, Suraiya Faroquhi, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, s.77, 1995.

61 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler, Seçme Makaleler 2,* Yapı Kredi Yayınları, s.341, 2012.

62 Veliahtlığı zamanında Selim III'e hizmet eden Ebubekir Ratip Efendi, üç lisanda şair olup devrinin kıymetli devlet adamlarındandı. Aslen Tosyalı olup on, on beş yaşlarında İstanbul'a gelmiş Divan-ı Hümayun amedcisi Edhem Efendinin dairesine intisab ederek tahsil görmüş ve âmedi odasına alınarak daha sonra da amedi olmuştur. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e.,

Bey[63] vasıtasıyla Fransa'ya gönderilmiştir.[64] Ayrıca özel doktoru Lorenzo tarafından da kendisine Avrupa hakkında haberler getirilmiştir.[65] Bu mektuplaşmalar ve haberleşmeler belirli bir süre karşılıklı olarak devam etmiştir. Ancak Avrupa'daki siyasi durumu ve askeri eğitimin nasıl olduğunu öğrenmeye çalışan III. Selim, Fransa Kralı tarafından kendisine gönderilen ve nasihatlerle dolu olan bir mektubu, hem kendisine hem de devletine karşı hakaret saymış ve bunun üzerine Ebubekir Ratip Efendi'ye mecaz ve imalarla[66] dolu cevap niteliğinde bir mektup yazdırmıştır. Bu yazışmaların III. Selim'i, Avrupa'daki siyasi havanın, devlete ne gözle bakıldığının acılı da olsa çıplak gerekçeleriyle yüzleştirdiği ve bir an önce tahta çıkmak arzusunu daha da güçlendirdiği[67] açık bir şekilde ortadadır.

III. Selim bütün bu araştırma girişimlerini, devletin başına geçtiği dönemde, ıslahat politikalarını daha sistematik ve düzenli bir şekilde yürütebilmek adına gerçekleştiriyordu. Aynı zamanda diğer dünya devletlerinde yürütülen askeri ve eğitim sistemleri başta olmak üzere diğer bütün sistemlerin nasıl olduğunu ve bunların Osmanlı Devleti'nde olabilirliğinin ne ölçüde olacağı hususu da onun için oldukça önemliydi. Fakat XIX. asrın bir "eğitim çağı" olacağını hisseden ve onu kaçırmamak için elinden geleni yapan III. Selim'in, imparatorluğu klasik ıslahat teşebbüslerinin dışında farklı bir anlayışla yenileme çabaları ve iktidarının sonlarına doğru bu süreci yet-

---

s.343). Ebubekir Ratib Efendi hakkında daha fazla bilgi almak için bakınız:Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799),*Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

[63] İshak Bey, Safiye Sultan ve Hüseyin Paşa'nın oğludur. Babası kapıcı başıdır, aile ise Safiye Sultanzâdelikle şöhret bulmuştur. İshak Bey İstanbul'da bulunurken efendisi Mustafa III'ün oğlu Veliaht Selim ile münasebet tesis ederek Selim'in Fransız sefarethanesi ile olan muharebesini temin ediyordu. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.344-345). İshak Bey hakkında daha fazla malumat için baknız: Kemal Beydilli, "Şehzade Elçisi Safiyesultanzâde İshak Bey", *İslam Araştırmaları Dergisi,* S.3, s.73-81, 1999.

[64] Kemal Beydilli, a.g.m. s.421.

[65] Stanford J. Shaw, a.g.e., s.18.

[66] Kemal Beydilli, a.g.m. s.421.

[67] Kemal Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi,* Ed. Seyfi Kenan, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, s.30, 2010.

kin bir biçimde yönetememesi sonucunda hayatına mal olacak derecede başarısızlıkla sonuçlanmış olması, bu süreci sekteye uğratmış ve heyecanla inşa edilen yeni eğitim anlayışı, iktidar mücadelesinin kurbanı olmuştur; ancak katlinden sonra artık hiçbir şey eskisi gibi olmamış, her alanda yenileşme çabaları daha güçlü bir şekilde geri gelmiş ve imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.[68]

D. III. Selim'in Cülûsu

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kafes uygulamasına maruz kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun şehzadeleri, bu dönemlerini verimli bir şekilde geçirmeye gayret etmiş ve aynı zamanda devlet işleriyle mümkün olduğunca alakadar olmaya çalışmışlardır. Bu şehzadelerden biri olan III. Selim de oldukça uzun bir dönemini kafeste geçirmiş bireysel anlamda kendini yetiştirmenin yanı sıra, çeşitli aracılarla Devlet-i Aliyye'ye dair gerekli bir takım bilgileri de edinmiştir. 1789 yılında Özi Kalesi'nin düşman eline geçmesine dayanamayan Sultan I. Abdülhamid'in, olayın verdiği üzüntüyle vefat etmesi şehzade Selim için değişimin başlangıcı olmuştur. Durum, Darüsseâde ağası İdris Ağa ve Silâhdar ağası Yahya Ağa tarafından Şimşirlik'teki harem dairesinde bulunan Selim III'e bildirilmiş ve Selim III Hırka-i Şerif odasında, 11 Receb 1203 (7 Nisan 1789)'te muhteşem bir merasim ile Osmanlı tahtına cülus etmiştir.[69] Söz konusu biat merasimi Cevdet Tarihi'nde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Şöyle ki:

"Ak ağalar kapısı ki Bâb-ı Enderûndur, onun yanında Osmanlı tahtı kurulmuşdu. Önce Kaymakam Paşa, devletin emin kimseleri ve ricaliyle, Şeyhülislam Efendi âlimlere haber verdiğinden bütün biat edecekler de gelerek Ak Ağalar kapısından ta Bâb-ı Hümâyûn'a gelinceye kadar adam deryası

---

[68] Seyfi Kenan, *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi,* TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, s.22-23, 2010.

[69] A. Cevat Eren, "Selim III", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* c.10, s.442.

olup ayak atacak boş bir yer kalmamışdı. Bu sırada Dâr'üs-Saade Ağası ve Hazinedar Ağa ve müsahipler ve sair harem ağaları da Abdülhamid Han'ın na'şını Kızlar Kapısı'ndan çıkarıp Divan yeri denilen yere getirdiler. Hem gusül ile kefene sarılıp görüşe hazırlandı. Çünkü Sadaret makamında bulunanlarla Şeyhülislam'ların ilk önce biat etmeleri Osmanlı Devleti geleneğiydi. Kaymakam Salih Paşa ile Şeyhülislam Kâmil Efendi Akağalar kapısından girdiler. Ve Enderûn-ı Hümâyûn'a doğrulup huzurunda ayakda durarak ilk önce onlar biat merasimini yapdılar. Sonra Padişah huzurunda oldukları halde Dâr'üs-Saade Ağası ile başka Enderun ağaları birer birer biat merasimini yaptıktan sonra Sultan Selim Han dışarıya çıkıp adı geçen taht-ı hümâyûna oturunca önce nakib-ül eşraf Derviş Efendi gelip elini öperek dua ve biat merasimini yaptıktan sonra Divan'ın bir yanından yürüdü. Sonra Kaymakam, Şeyhülislam ve başka devlet vükelâsı, ulemâ-yı a'lâm ve bütün mansap sahipleri 'aleyke avnullah' sadasını gökdeki meleklere ulaşdırarak alınan tertiplere göre farz olan biat borçlarını ödeyip tebrik edip saadet dileği merasimini ifa ettikden sonra top şenlikleriyle Padişahın uğurla tahta geçişi ilan edildi."[70]

Ahmet Cevdet Paşa, III. Selim'in cülus merasimini bu şekilde anlattıktan sonra, Sultan Selim ve beraberindekilerin Abdulhamid Han'ın cenaze namazını kıldıklarını ve namazdan sonra kendisinin Harem-i Hümâyûn'a geçtiğini belirtmektedir.[71] Osmanlı Devleti'nde tahta geçen Padişahların, validelerini eski saraydan yeni saraya getirmeleri, Sultan III. Murad döneminden beri bir devlet geleneği haline gelmiştir. Padişahların görkemli cülus merasimlerinden sonra bir de valide sultanların yeni saraya getirilmesi merasimleri olurdu ki bunlara 'Valide Alayı' denilmiştir. III. Selim de tahta cülus

---

[70] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, sd. Dündar Günday, Üç Dal Neşriyat, c.4, s.314-315, 1976.

[71] Kandiye Muhafızı Sırrı Selim Paşa tarafından gönderilen bir tahriratta, Sultan Abdulhamid'in vefatıyla Üçüncü Selim'in cülusunun ilan edildiği ve top şenliklerinin yapıldığı anlatılmaktadır. Söz konusu vesika için bkz: BOA, C.D.H. 322 / 16095 (H-29-07-1203).

ettikten sonra ilk işi uzun müddet ayrı kaldığı validesini eski saraydan yeni saraya getirmek olmuştur.[72]

III. Selim'im cülusu, Cevdet Tarihi'nde anlatılmasının yanı sıra dönemin diğer birçok vakanüvisi tarafından da kendi kaynaklarında kaleme alınmıştır. Bunlardan biri olan ve aynı zamanda Ahmet Cevdet Paşa'nın da ana kaynaklarından birini teşkil eden Vakanüvis Sadullah Enverî Efendi'ye ait olan *Enverî Tarihi*'dir. Bu eserde III. Selim'in tahta cülusu şu şekilde anlatmıştır:

> " Çün ki nübüvvet-i hilâfet ve evân-ı hükûmet-i mülk ü millet ber mûceb-i ' tû'ti'l-mülke men teşâü ' irâde-i aliyye-i cenâb-ı hâlikü'l-eşya ile evc-i saltanat mâhtâbân-ı burc-ı saâdet vâris-i taht-ı âlî-baht-ı Osmânî imâme-i sübha-i silkü'l-leâ-i hâkânî a'nî şehzâde-i pîr-re'y ü civânbaht-ı şehriyâr-ı Hüsrev-gulâm ve Cemşîd-menkabet Sultân Selim Hân Dârâ-dürr-bân b. Es-Sultân Mustafa Hân b. es-Sultân Ahmed Hân hazretlerine ber işâret-i ' inna ce'alnake halifeten fi'l-arz ' teveccüh etmeğin şehr-i Recebü'l-mürecceb in on birinci [7 Nisan 1789-Salı] ve mâh-ı Mart'ın yirmi birinci Salı günü kevâkib-i mes'ûde yerlerinde mekîn ve rûz-ı firûz-ı şeref-şems ile sa'd-ekîn olup hengâm-ı bahar-ı ikbâle âgâz ve şükûfe vü ezhâr etrâf ü eknâf-ı âfâkî ıtr-sâz eylediği evân-ı şeref-iktirânda şeyhülislâm-ı benâm ve kaymakam-ı vâlâ-makâm ve umûmen erkân-ı devlet ve huddâm-ı saltanat vâkıf-ı sâha-i bâbü's-saâde-i devlet-i âşiyâna ve muntazır-ı kudûm-ı meyâmin-lüzûm-ı şâneleri iken ol serv-i hırâmân hadîka-i hilâfet ve ol nev-nihâl revha-i hükûmet…"[73]

---

[72] Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. *Tarih-i Cevdet*, c.4, s.351-352.

[73] Ü. Filiz Bayram, *Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora tezi, s. 529, İstanbul 2014. Sultan III. Selim'in cülusu için aynı zamanda bkz: Edîb Tarihi, s.119-121; Câbi Tarihi, c.1, s.1-4.

şeklinde anlatılmaya devam edilmiştir. Sadullah Enverî Efendi aynı zamanda III. Selim'in cülusu için bir de beyt kaleme almış ve bu cülus için şöyle bir tarih düşmüştür:

Ref' edip nâşid dûd-ı sitem söyledim târîhini

Müjdeler dünyaya ki Sultân Selim etdi cülûs[74]

E. Osmanlı Devleti'nin Islahat Politikası

Islahat; Arapça "iyi bir hale koyma, iyileştirme, düzeltme" anlamına gelen "ıslah" kelimesinden türemiş bir isim olmakla beraber "düzeltme veya iyileştirme işleri" anlamına da gelmektedir.[75] Islahat, genel olarak herhangi bir kuruluşta, devlet düzeninde eskimiş ya da bozulmuş olan yanları düzeltmek anlamına gelir ve aynı zamanda Tarih Terimleri Sözlüğüne göre ise Osmanlı Tarihi'nde gerileme döneminden başlanarak zaman zaman Batı örneğine göre girişilen yenileşme ve ilerleme atılımlarına verilen addır.[76] Diğer bazı tanımlamalarda ise terim olarak, özellikle Osmanlılar 'da çeşitli alanlarda yeniden yapılanma, bozulan kurumları çağdaş ihtiyaçlara göre eski haline getirme ve yenileme faaliyet ve düşüncelerini ifade eden terim olarak kullanılmaktadır.[77]

Genel açıdan baktığımız zaman Osmanlı Devleti'nin her döneminde birçok ıslahatın yapıldığını görmekteyiz. Bu ıslahatlar zaman geçtikçe daha da artmış ve dönemsel olarak çeşitlilik göstermiştir. On altıncı asrın ikinci yarısına kadar süren ve klasik çağ olarak adlandırılan ilk dönemde, devlet ortaya çıkan eksikliklere ya da problemlere karşı sürekli çözüm yolları aramış, yapmış olduğu çalışmalarla ve aldığı tedbirlerle bu sorunları çözebilmiş, bu

---

[74] Ü. Filiz Bayram, a.g.t., s.530.
[75] Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Lügat, Aydın Yayınları, 18b, s.397-398, 2001.
[76] Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 63, 1974.
[77] Mehmet İpşirli, "Islahat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.19, s. 170, 1999.

durum ise devletin güçlenmesini ve hızla gelişmesini sağlamıştır.[78] Devlet kurumlarındaki bu ıslahat çalışmaları özellikle duraklama yıllarından itibaren hız kazanmaya başlamış ve imparatorluğun bazı dönemlerinde oldukça geniş bir alanda uygulamaya konulmuştur. Söz konusu ıslahat hareketlerinin imparatorlukta bu denli yaygınlaşması bazı alanlarda oluşan bozulmalardan kaynaklanmakla birlikte aynı zamanda o dönemin Avrupası'nda meydana gelen olaylarla da ilgilidir. Özellikle Fransa'da yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti'yle birlikte hemen hemen tüm dünyaya yayılmış ve bu yerler Avrupa'daki gelişmeleri takip edebilmek için oldukça çok çaba sarf etmiştir. Avrupa ise bunun etki gücünü arttırmak için başta elçilikler olmak üzere sanat ve edebiyat alanından çok sayıda seçkin kişiyi diğer ülkelere göndermiş ve ortaya çıkan bu yeni fikirler gönderilen kişiler tarafından yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Sonraki dönemlerde bu geçişi sağlayan yollar doğal olarak daha da genişlemiştir.

Yeni fikirler ortaya çıktıkça yeni talepler oluşmaya başlamış ve özelde baktığımızda, Osmanlı Devleti'nde bu talepler bir takım nedenlerden dolayı karşılanamamıştır. Başlangıçta diğer ülkelerle girişilen savaşlarda sürekli olarak olumsuz neticelerin alınması bazı maddi kaynakların yokluğuna bağlansa da, esasında durumun bundan ibaret olmadığı anlaşılmış, askeri alanlar başta olmak üzere diğer kurumlardaki bozukluklar fark edilmiş ve bunun sonucunda ise askeri alanlar başta olmak üzere birçok alanda ıslahat yapma ihtiyacı doğmuştur.

Osmanlı Devleti, III. Selim dönemine kadar birçok alanda sayısız ıslahat çalışmaları gerçekleştirmiştir. Zaman içerisinde bazı kurumların işleyişinde ciddi anlamda aksaklıklar meydana geldiğinde, dönemin padişahı ve yöneticileri tarafından bu ıslahat çalışmaları yürürlüğe konulmuş ve bu kurumlar yeniden devleti geliştirecek düzeye getirilmiştir. Söz konusu ıslahatların

---

[78] Murat Gündüz, "*XVIII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri*", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, s.4, 2012.

nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği hususu ise, ciddi istişareler ve bilhassa devlet kademelerindeki diğer yöneticilerin tavsiyeleri sonucunda ortaya çıkmış ve padişah tarafından uygulanmasına karar verilmiştir. Hatta bazı dönemlerde bu istişarelerin sağlıklı bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için meşveret meclisleri kurulmuş ve buralarda ıslahatların söz konusu alanlarda uygulanmasına dair ortak kararlar alınmıştır.

18.'nci yüzyıldan önce Genç Osman (1622), Murat IV (1631-1640) ve Köprülü ailesinden gelen bütün vezirlerin ıslahat yaptıkları ve Genç Osman hariç diğerlerinin başarılı oldukları bilinmektedir.[79] Fakat yapılan bu ıslahatlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nu, müesseseleri ve dünya görüşü ile geride bırakmaya başlamış olan Batı medeniyetinin tesiri olmamakla birlikte, bütün bu ıslahat çalışmalarında tutulan amaç, devletin örgütlerinde temelli bir yenilik yapmak olmayıp, imparatorluğun bozulmuş olan düzenini kuvvete dayanarak tekrar kurulmasının istenmesiydi.[80] Bu bakımdan 17. yüzyılın ıslahat çalışmaları disiplinsel bir karakter taşımış ve bu çalışmalar, ıslahata girişenlerin gösterdikleri şiddet derecesinde muvaffak olmuş ve onların kaderine bağlı kalmıştır.[81] Dolayısıyla kişiye bağlı olarak gelişen ıslahat hareketleri, onlar öldükten sonra ölmeye mahkûm olmuş ve ilerleyen dönemlerde yeniden bir yapılanma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu noktada, yapılacak olan ıslahatlardan uzun vadede netice alabilmek için kişilere değil devlete münhasır çalışmaların yapılması, geç dönemlerde de olsa uygulanmaya çalışılmıştır.

18. yüzyıl ıslahatlarına baktığımızda ise bu dönemlerde yapılan ıslahatlarda Batı tesirlerinin oldukça ön plana çıktığını görmekteyiz. 18. asırda -ve özellikle bu asrın ikinci yarısından itibaren- ıslahat ve yenileşme çabaları mecburi ve sistemli bir şekilde Batı medeniyetinde meydana gelen değişmeler dikkate alınarak ve bunları Osmanlı devlet yapısına motive etmek şek-

---

[79] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, c.5, s.10.
[80] a.g.e., s.10-11/55.
[81] a.g.e., s.55.

linde gelişme göstermiş, bunun sonucunda ise devletin geleneksel kurumlarında sistemli bir ıslahat çalışmasına yönelinilirken; çağa uygun olarak açılan yeni kurumlarla yeniden yapılanma sürecine girilmiş ve böylece devlet ve toplum hayatında önemli bir değişim ve yenileşme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.[82]

Lâle Devri ile başlayıp I. Mahmut döneminde devam eden yenileşme hareketleri, III. Osman (1754-1757) döneminde kısa süreli bir kesintiye uğramışsa da, III. Mustafa (1757-1774) döneminde tekrar hayata geçirilmiştir.[83] III. Mustafa, devletin bozulmuş düzenini ve ordunun içinde bulunduğu durumu düzeltemeyeceğinin bilincinde olmasına rağmen batıdaki gelişmeleri takip ederek bazı atılımlarda bulunmuştur. Padişahın bu yolda yardımına başvurduğu kişi Baron dö Tott olmuş ve o da gücünün yettiği kadar Osmanlı ordusuna Batı tesirlerini girdirmeye çalışmıştır.[84] Osmanlı Devleti'nde Batıya karşı olan bu yöneliş, esasında batıyla olan diplomatik ilişkilerde batıyı daha iyi tanımaya başlamalarından kaynaklanmaktadır. Tecrit politikasından vazgeçip dünyaya açılan Osmanlı elçileri, barış anlaşmaları ve gözlemlerde bulunmak üzere Avrupa'ya uzun süreli ziyaretler yaparak, dönüşlerinde sundukları sözlü ve yazılı raporlarla Osmanlıların geçen iki yüzyıl içerisinde Avrupa'da olup bitenler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır.[85] Dolayısıyla ıslahatlar konusunda da onların başarmış oldukları yenilikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun da gerçekleştirebileceği düşünceleri hâsıl olmuş ve devletin kurumlarının bu yolla ıslah edilebileceği düşünülmüştür.

III. Selim dönemine geldiğimizde ise daha kapsamlı ve köklü, barış dönemi ıslahat tasarıları ile bunları uygulayacak ıslahatçı kadronun oluşturul-

---

[82] Murat Gündüz, a.g.e., s.4.

[83] Ahmet Şamil Gürer, *Osmanlı Ulemâsının III. Selim ve II. Mahmud Reformları Karşısındaki Tavrı,* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.5, 1996.

[84] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.58.

[85] Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.4.

masına yönelik girişimlerin[86] göze çarptığını görmekteyiz. Sultan Selim, tahta geçtiği ilk günden itibaren, sorunun ne olduğu ve imparatorluğun nasıl kurtarılacağı hususunda kendisi gibi düşünenleri çevresine toplayarak[87] devletin yakın geleceğindeki ıslahat politikasının nasıl olacağının işaretlerini vermiştir. Özellikle şehzadelik dönemlerinden beri tanıdığı ve liyakatli olduğunu düşündüğü kişileri yakın çevresinde tutmaya çalışarak devlet işlerinde rica ve kayırmaya değil bilhassa liyakate önem verdiğini de bazı kesimlere göstermeye çalışmıştır.

F. III. Selim'e Sunulan Lâyihaların Genel Özellikleri

I. Abdulhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum son derece vahim bir hal aldığından dolayı III. Mustafa döneminde hayata geçirilmiş olan yenileşme hareketleri, bu dönemde ciddi bir şekilde sürdürülememiştir. Bu dönemde meydana gelen Osmanlı-Rus savaşı ciddi boyutlarda olduğu için imparatorluğun yoğunlaştığı kısım, doğal olarak ülke güvenliğini sağlamak olmuştur. Bundan dolayıdır ki ıslahat meseleleri söz konusu dönemde kısmen de olsa akamete uğramıştır.

Ancak savaş sırasında Sultan Selim Han tahta geçip Devlet-i Aliyesinin böyle her yönden durumunun ıslaha muhtaç olduğunu görerek baştan sona her şeyi yenilemeye niyet ve bilhassa nizamlı ordu icadına kesin olarak azmedip işe girişmiştir.[88] Dolayısıyla III. Selim dönemi yenileşme faaliyetleri açısından her alanda oldukça hareketli bir dönemdir.

III. Selim, babası III. Mustafa'nın hayata geçirmiş olduğu bazı ıslahat fikirlerini uygulamanın; devleti, mevcut durumun içerisinden çıkartacağını ve özellikle askeri alanda daha iyi bir konuma getireceğini düşünerek biran önce bu ıslahatları hayata geçirmek istemiştir. Ancak geçmişte yapılmaya

---

[86] Stanford J. Shaw, a.g.e., s.114.
[87] Stanford J. Shaw, a.g.e., s.114.
[88] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c.6, s.7, 1966.

çalışılan ıslahat hareketlerinin hangi sebeplerden ve nasıl bir şekilde sonuç verdiğini bildiği için oldukça dikkatli davranmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine III. Selim, ıslahatların selâmetini sağlamak için onları bir şahsın değil, devletin malı yapmak istedi.[89] Fakat bir devletin nizamının böyle tamamen değiştirilip yenilenmesi, yeni bir devlet meydana getirmekten daha güç olduğu için her ne yapmak gerekiyorsa umumun ittifakı ile yapılmasının temini için âlimlerin en seçkinlerine ve devlet adamlarının büyüklerine, devlet nizamına dair birer lâyiha[90] kaleme almalarını emir ve irade etti.[91] Böylece yapılacak olan ıslahatlar sadece bir şahıs bazında kalmayacak, ortak bir fikir ve istişare çerçevesinde hayata geçirilecekti. Bunun üzerine, Ordu-yu Hümayun henüz Silistre'de iken Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa[92]'ya gönderilmiş bulunan Hatt-ı Hümayunda, Devlet nizamına dair herkesin fikirleri kaleme alınıp sonra hepsi birden aklı selim sahiplerinin ittifakı ile araştırılıp seçilerek yeni kanunlar vaz'ı ile bundan sonra bunların gereğince hareket edilip işlerin bu prensiplere göre yürütülmesinin padişahın isteği olduğu, şimdiden işe girişmek gerektiği, bu hususta kimsenin haddi ve vazifesi aranmayıp hatası gözetilmeyeceği, herkesin din ve devlete yararlı bildiği düşüncelerini kaleme alıp sonra maddeler topluca ve öz olarak yazılıp hangisi uygun görülürse bütün teferruatı ve gerekli şartlarıyla kaideleri ayrıntılı olarak yeniden kaleme alınması tembihleri yazılı idi.[93] Bütün bu uygulamalardan anlaşılıyor ki bu çabaların temel gayesini, başta düzenli bir ordunun

---

89 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, c.5, s.62.

90 Lâyiha: Düşünülen bir şeyin, fikrin yazı haline getirilmesi. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, s.650.

91 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.6, s.7-8.

92 Koca Yusuf Paşa, 18. asrın sonlarına doğru gelen Osmanlı vezirlerinin mevcuduna nazaran idare ve zabt u rapt itibariyle değerlisidir. Aslen Gürcü kölelerinden olup 1161 H./1748 M.'de Liman Reisi Hasan Kapdan tarafından satın alınmıştır. Efendisine karşı dürüst ve sadık hareketleri sebebiyle azad edilerek hürriyetine kavuşmuş ise de, yine efendisinin hizmetinden ayrılmamış, anın ölümüne kadar hizmette bulunmuş, Hasan Kapdan'ın vefatından sonra kendisine iş bulmuştur. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Hanedanı Üzerine İncelemeler Seçme Makaleler 2,* Yapı Kredi Yayınları, s.403-404, 2012.)

93 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s.8.

kurulması ve diğer alanlarda da gerekli düzenlemelerin hayata geçirilerek imparatorluğu eski ihtişamına kavuşturma isteği oluşturuyordu.

III. Selim'in böyle davranmasında devletin içinde bulunduğu durumun, yetkili şahıslar tarafından tespit edilme düşüncesinin yanı sıra, ıslahat programının daha geniş katılımlı olarak gerçekleşmesini istemesi ve yalnız kalma endişesinin de büyük rolü vardır.[94] O, bu yolla hem reformların sorumluluğunu paylaşmak, hem de *Nizâm-ı Cedîd*e karşı doğacak muhalefeti önlemek istemiştir.[95] Çünkü kendisinden önceki reformcuların teşebbüslerinin ulemâ ve vükelâya bilgi vermemeleri yüzünden başarısızlıkla sonuçlandığını biliyordu.[96] Aynı zamanda III. Selim'e sunulan lâyihalardan devlet adamlarının ıslahat hakkındaki düşünceleri, ıslahatın istikameti ve ıslahatı gerçekleştirecek ekibin üyeleri de kolayca anlaşılacaktı.[97] Bunun yanı sıra bazı tarihçilerin ifadesine göre: Sultan Selim'in devlet adamlarına ve saltanatın yakınlarına, lâyiha takdim etmeleri için izin vermesi, hem lâyihalarında din ve devlete yararlı tedbirler ortaya konulduğunda bunların yerine getirilmesine çalışmaları ve hem de bu vesileyle hepsinin durumunu tecrübe terazisinden geçirerek ileride her birini liyakat ve dirayetine göre istihdam buyurmak maksadına bağlı[98] olmasıydı. Böylece III. Selim, bugünden itibaren alacağı önlemlerle ve öğreneceği yetkin kişi seviyeleriyle ilgili ileride atacağı adımlarını daha sağlam bir zeminde atacaktı. III. Selim'in bu derece tedbirli davranması, O'nun kendinden önce yapılmak istenilen ıslahat hareketlerini incelediği ve gerçekleştireceği yeniliklerin devamı için her türlü olumsuz ihtimali dikkate alıp, ona göre hareket ettiğine işaret etmektedir.[99]

---

[94] Ergin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları,* Kitabevi Yayınları, s.XI, 2010.
[95] Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.8.
[96] a.g.t., s.8.
[97] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.62.
[98] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s.8-9.
[99] Besim Özcan, "Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedid)," *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, c.12, s.1112, 2002.

Neticede 1792 yılında, devrin ileri gelen devlet adamlarından devletin askeri, iktisadi, siyasi, mali, dini ve ilmi durumuyla ilgili yapılması gerekli ıslahatları havi layihalar istemiştir.[100] Toplamda, devletin ileri gelen yirmi iki kişisinden söz konusu lâyihalar talep edilmiştir. Bu lâyihalardan önemli olanların çoğunun ordu adamlarından değil sivil üyelerden gelmiş olması ilginçtir ki bunların on üç tanesi bürokrasiden, beş tanesi ise ulemadan gelmiştir.[101] Ayrıca bu yirmi iki kişiden ikisi, Osmanlı Devleti'nde hizmet veren ve Hristiyanlık dinine mensup kişilerdi. Layiha veren kişilerin isimleri şu şekilde sıralanmıştır:

Sudurdan Veli Efendizade Emin, Sudurdan Salihzade Efendi, Sudurdan Aşir Efendi, Mevali-i fihamdan Hayrullah Efendi, Tatarcık Abdullah Efendi, Çavuşbaşı Raşid Efendi, Abdullah Berri Efendi, Tersane Emini Hacı Osman Efendi, Kethüda-yı Sadr-ı Âli Çelebi Mustafa Reşid Efendi, Rikab-ı Hümayun kethüdalığından munfasıl Rasih Mustafa Efendi, Kudema-yı Ricalden Laleli Mustafa Ağa, Mabeynci Mustafa İffet Bey, Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Defterdar Mehmet Şerif Efendi, Tevkii el-Hac Mehmed Hakkı Bey, Muhasebe-yi evvel el-Hac İbrahim Efendi, Müverrih-i meşhur Enveri Efendi, Defter Emini Ali Raik Efendi, Beylikçi Sun'i Efendi, Tezkire-i evvel Firdevsi Emin Efendi, Hristiyanlardan biri Osmanlı ordusunda hizmet veren Brentano adlı Fransız subayı, diğeri ise İsveç elçiliği memurlarından M. d'Ohsson'dur.[102]

Layihalar, hem Osmanlı sistemini tarif etmesi, hem de yazarlarının görüşlerini, en özgürlükçü mensuplarının dahi Osmanlı sistemine koyduğu sınırları arka plan ve geleneğin gözlemleri etkileme derecesini ve Osmanlı sisteminde bireyin konumunu sergilemesi bakımından oldukça ilgi çekiciydi.[103] Yukarıda sayılan rical ve ulemadan, hizmete alınmış yabancılardan, yabancı devlet elçisi veya elçilik mensupları dâhil olmak üzere çeşitli kesim

---

[100] Ergin Çağman, a.g.e., s.XI.
[101] Niyazi Berkes, *Türkiyede Çağdaşlaşma,* haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, s.92, 2005.
[102] Ergin Çağman, a.g.e., s.XII.
[103] Stanford J. Shaw, a.g.e., s.124-125.

ve kimselerden talep edilen ve sayıları şimdiye kadar belirtilenlerden daha fazla olduğu tespit edilen lâyihalar, yapılması gerekenler hakkında değişik fikirler içermekle beraber genelde askeri reformlar ve bunların malî kaynakları hakkında ortak bir yoğunluk arz eder.[104] Odak noktanın askeri ıslahatlar olması, o dönemde imparatorluğun içinde bulunduğu zor şartlar ve ordunun katılmış olduğu harplerde peş peşe gelen olumsuz haberlerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla düşünceler, özellikle Yeniçeri Ocağı ve dolayısıyla eski askeri kurumların nasıl ıslah edilebileceğini ve bunlara çağdaş Avrupa düzeyinde bir reformun nasıl kabul ettirileceği noktasında farklı tedbirler öne sürmekle birlikte bunların çağın ihtiyaçlarına cevap verme yeteneğini kaybetmiş oldukları hususunda ittifak halindedir.[105] Özetlenecek olursa, layihalarda, kanunların ve devlet idaresinin ıslah edilmesi, yeni kurulacak ocaklarda gençlerin eğitim ve öğretimi ile ilgilenecek subay ve öğretmenlerin temini, Avrupa askerî neşriyatının Türkçe'ye çevrilmesi, ilmiye yolunun, sikkenin, tophane ve tersanenin ıslahı, cizyenin düzenlenmesi gibi hususlar yer almaktaydı.[106]

Bu lâyihaların ağırlık noktalarını askeri ıslahatlar teşkil etmekle beraber özellikle Tatarcık Abdullah'ın sunduğu lâyihada sosyal ve ekonomik konulara da değinilmiştir.[107] Tatarcık Abdullah'ın lâyihası için "Takdim olunan lâyihalar arasında, geniş malûmata, sağlam muhakemeye müstenit olarak kavrayışlı bir nazarla en iyi yazılmış olanı, Kazasker *Tatarcık Abdullah Efendi*'nin lâyihasıdır. Zaten en çok şöhret kazanmış olan lâyiha da budur"[108] yorumları yapılmıştır.

Askeri ıslahatlar hususunda, Tatarcık Abdullah Efendinin düzenli asker oluşumuna dair bazı önerilerde bulunduğunu görmekteyiz. Şöyle ki;

---

[104] Kemal Beydilli, "Islahat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.19, s.176, 1999.
[105] a.g.m., s.176.
[106] Besim Özcan, a.g.m., s.1113.
[107] Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.8.
[108] Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX Asırlarda),* Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII Dizi S.1[b], s.41, 1988.

> " Bir akıllı, anlayışlı ve deneyimli yeniçeri ağasını, kol kethüdasını ve beş on kadar da sözü geçer ocak ağalarını seçip elde ederek, onlar aracılığıyla 'Osmanlı Devleti bundan böyle Yeni Ocağı'na Kanuni Sultan Süleyman zamanında olduğu gibi saygınlık kazandırılacak ve eski yasaya uyulup yeniçeri zümresini öteki zümrelere göre öncelikli kılacaktır' diye yeniçerileri kazanmaya başlamak ve Sultan Süleyman yasasıdır diyerek kendilerini düzenlemek ve eğitmek işinde istekli, ateşli silahlarla savaşma tekniğini öğrenme ve uygulamaya hevesli duruma getirdikten sonra Hristiyan devletlerin savaş tekniği konusundaki yeni kitaplar dilimize çevrilerek onları düzenleme ve eğitme yolunu önermişti."[109]

İlmiye teşkilatından olduğu bilinen ve ulema kimliğiyle tanınan Tatarcık Abdullah Efendi'nin, askeri alanlarda olması gereken ıslahatlarla ilgili bu tür önerilerle gelmesi ayrıca dikkate değer bir durumdur.

Tatarcık Abdullah, lâyihasının bir bölümünü de ilim adamlarının içinde bulundukları durumun ne olduğuna ve nasıl düzeltilip ıslah edilebileceğine ayırmıştır. Bu durum Tarih-i Cevdet'te şöyle anlatılmaktadır:

> "Evvela kadılık, müderrislik ve mülâzimetler, alınıp satılır olmasın, eskisi gibi verilsin. Verilmesi lazım gelen mülâzemetler bile yalnız hak sahibine ve ileride umut veren kişilere verilmelidir. Ve ona bir ilim adamının ilim ve maarifen gelişmesine çalışmış ve eğitimle gelişip ilerleyen ve gördüğü işlerle bu değeri görülen evlad ve torunlarından madasına eskiden olduğu gibi asla müsaid davranılmayıp göz yummamalıdır. Böylece dikkatli ve iyi bir incelemeden ve hakiki

[109] Ahmet Rasim, *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi: III. Selim, II Mahmut, Abdülmecit,* günümüz diliyle basıma haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Evrim Yayınları, s.59-60, 1987.

bir imtihandan geçirilmedikçe ve her vakit arz edilip sorularak Padişahın iradesi çıkmadan, Hariç medresesi ruusu verilmemelidir."[110]

Tatarcık Abdullah Efendi'nin işaret ettiği bu problemler medrese tarihi bağlamında düşünüldüğünde kolay kolay çözülebilecek türden meseleler değildir. Fakat bu adımların atılmasıyla birlikte medrese sisteminde ciddi bir değişim ve dönüşüm zemininin de oluşacağı bilinmektedir.

III. Selim'e sunulan lâyihalar arasında Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın lâyihası da önemli bir yer tutmuştur. Sadrazam Yusuf Paşa her şeyden önce devletin içinde bulunduğu durumu, ahaliye zulmedilmesi sebebiyle Allah'ın intikam alması olarak açıklar.[111] Ona göre ahaliye zulmedenlerin çoğunluğu Anadolu ve Rumeli'de bulunan ayanlar ve derebeyleri olmakla birlikte bunlar, İstanbul'da rüşvet ve hediyelerle kendilerine bağladıkları şahıslardan cesaret almaktadır.[112] Bunu engellemenin yolu, İstanbul'da bulunan ulema, rical ve bütün görevlilerin tayin oldukları işlerin dışında başka bir şeyle meşgul olmalarının önlenmesi ve bu görevlilerle ayan ve derebeylerinin hediye dâhil her türlü ilişkilerinin kesilmesidir.[113]

Askeri alanda ıslahat yapılması hususundaki düşüncelerine gelince, burada Koca Yusuf Paşa'nın çok daha keskin öneriler ortaya koyduğunu görmekteyiz. Ona göre, bir çeşit genel askerlik ödevi yöntemi ile vilayetlerde milis kıtaları kurulmalı, bunlar savaş zamanı gelince çağırılarak toplatılmalı, savaş yıllarında kendileri ve aileleri vergilerden muaf tutulmalı idi.[114] Aynı zamanda Yusuf Paşa, tımarlı humbaracı ocağının kaldırılmasını, maaşlı asker birlikleri haline getirilmesini öneriyor, humbaracı ve lağımcı ocaklarını cahil neferlerin doldurduğunu, bu yüzden Avrupa silahlarını kullanmasını

---

110 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s.62-63.
111 Ergin Çağman, a.g.e., s.XXXII.
112 a.g.e., s.XXXV.
113 a.g.e., s.XXXV.
114 Niyazi Berkes, a.g.e., s. 93.

öğrenemediklerini bildiriyordu.[115] Bu hususta Tatarcık Abdullah süratli topçunun arttırılmasını, bunların da bağımsız bir sınıf yapılmasını teklif ediyordu.[116]

D'Ohsson ise kendi lâyihasında Osmanlı ve Avrupa askeri eğitimini mukayese ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin denizde ve karada kuvvetini geliştirmesi için mutlaka bir talimhanenin kurulması gerektiğini belirtiyordu.[117] Lâyihaların verildiği dönemlerden itibaren daha sonraki zamanlara baktığımızda, III. Selim tarafından bu lâyihada sunulmuş olan konuların birçoğunun uygulamaya konulduğunu görmekteyiz. Bu da gösteriyor ki söz konusu lâyihada ciddi ve aynı zamanda uygulanabilir öneriler sunulmuştur.

Lâyiha sahiplerinin askeri yenilikler hususunda dikkati çektikleri temel noktalardan biri de Avrupa tarzı eğitim meselesiydi ki bu da, yukarıda da görüldüğü gibi başlıca Hristiyan olan lâyiha sahipleri tarafından dile getirilmekteydi. Özellikle XVIII. Yüzyılda Batı Avrupa'nın savaş meydanlarında gelişen ve Osmanlıların Doğu Avrupa'daki düşmanları tarafından da tatbik edilmeye çalışılan savaş tarzına duyulan hayranlığın, dönemin ricali arasında yaygın bir eğilim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[118] Lâyiha sahiplerinin çoğu "fünun-ı harbiyye", "ateşbâzlık", "fenn-i cedîd-i muharebe üzere tüfenk-endâzlık" ve benzeri ifadelerle tanımladıkları bu Avrupa usulü savaş tarzının en önemli koşulunun, askerin düzenli talimi olduğu konusunda ortak görüşe sahiplerdi.[119] Fakat bu konuda herkes hemfikir olmasına rağmen nasıl tedbir alınacağı ve düzenlemenin hangi şekilde yapılacağı nok-

---

[115] a.g.e., s. 93.

[116] a.g.e., s. 94.

[117] Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışına Kadar),* Gazi Kitapevi Yayınları, s.77, 2005.

[118] Mehmet Mert Sunar, " Ocak-ı Âmire'den Ocak-ı Mülga'ya Doğru: Nizâm-ı Cedîd Reformları Karşısında Yeniçeriler ", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm –ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi,* Ed. Seyfi Kenan, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, s.503-504, 2010.

[119] Mehmet Mert Sunar, a.g.m., s.503-504.

tasında bir birliktelik söz konusu değildi.[120] Bu noktada lâyiha sahipleri üçe ayrılıyordu ve üç temel görüş ön plana çıkıyordu. Bu görüşler kısaca şöyleydi:

a. Kanuni Sultan Süleyman devrindeki kanunlara göre Yeniçeri Ocağı başta olmak üzere diğer ocaklar düzenlenmelidir,

b. Islahı düşünülen ocaklara 'Kanuni Sultan Süleyman kanunnameleri icaplarındandır' diyerek Avrupa kıstaslarına uygun tarzda bir eğitim verilmeli ve onların silahlarının kullanılması sağlanmalıdır,

c. Bu aşamadan sonra Yeniçeri Ocağı'nın eski haline dönüştürülmesi çok zordur. Dolayısıyla bu ocağın kaldırılıp bunun yerine Avrupa kıstaslarına ve eğitim sistemine uygun tarzda yeni bir ordu kurulmalıdır.

Yukarıda belirtilen görüşlerden ilkine sahip olanlar '*muhafazakârlar*', ikincisine sahip olanlar '*te'lifçiler (uzlaşmacı grup)*', üçüncüsüne sahip olanlar ise '*inkılapçılar/devrimciler*'[121] olarak nitelendirilmiştir.

Muhafazakârların temel görüşleri;

" Kanuni Sultan Süleyman devrine gelinceye kadar bizim askerlerimizde kudret ve kuvvet ve komutanlarımızda harp sanatına dair esaslı bilgi vardır. Bu sebepledir ki, bu kadar memleketler aldık. O zamanlar Frenk askeri harp bilmezdi, kanun ve nizamları yoktu. Frenk kralları bunları bizden öğrendiler. Şu halde biz, eski kanunlarımızı yürürlüğe koyarsak ordumuzu düzene koyabiliriz "

şeklindeyken, devrimcilerin temel görüşleri ise;

---

[120] Necdet Hayta, Uğur Ünal, a.g.e., s.72.
[121] Necdet Hayta, Uğur Ünal, a.g.e., s.72.

> "Devletin kanunnameleri zamanla bozulmuş ve ortaya birçok fesatlar çıkmıştır. Bu fesatların kaldırılması devlet kuvvetiyle olabilir. Hâlbuki eski kanunnameleri canlandırmak devlet için bir kuvvet değildir. Çünkü bu kanunnameler zamanın ihtiyaç ve icaplarına uymaz. Şu halde yeni esaslara dayanan yeni tedbirler düşünmek gerektir. Mevcut asker ocaklarını ıslah etmeyi düşünmek bir kurtuluş çaresi değildir. Çünkü bu ocaklar hiçbir surette istenilen şekilde ıslah edilemez. Mesela bugün yeniçeri olmak için, yeniçerilik haklarından faydalanmayı sağlayan ve bir nevi maaş cüzdanı olan esame elde etmek kâfi gelmektedir. Çiftçiler, esnaf ve daha başka iş güç sahipleri şu veya bu şekilde ve çok kere para ile esame satın alarak yeniçeri sıfatını kazanmaktadırlar. Meslek ve çoluk çocuk sahibi olan bu gibi kimselerin talim ve terbiye ile uğraşacak vakitleri olmadığı gibi, aile ve işlerini bırakarak harp yapmaya ne istek, ne de hevesleri vardır. Bu itibarla yeniçeri ocağı ortada mevcut yeniçerilik ulûfesinin yenmesi için, heyulası kalmış, ruhu ve karakteri ise kaybolmuş bir örgüttür. Yeniçeri erliği ve subaylığı devlet için bir hizmet işi olmaktan çıkmış, kişinin özel menfaatini sağlayan bir iş halini almıştı. "[122]

şeklinde oldukça sert bir dille ifade edilmekteydi. III. Selim, lâyihalarda sunulan bu önerilerden birisini seçmek durumundaydı. Böylece en son öneri olan devrimcilerin düşüncesini seçti ve bu düşünceyi iyice benimsemiş gençlerden bir ıslahat ekibi kurarak ekibin başına İsmail paşa-zâde Esseyyid İbrahim İsmet Efendiyi[123] getirdi.[124] Ve böylece, III. Selim nezdinde, lâyihalarda ortaya çıkan görüşler çerçevesinde ıslahat hareketlerine fiilen başlanılmıştır.

---

[122] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c.5 s.63-64.

[123] İbrahim İsmet Bey, Raif İsmail Paşa (ö.1785)'nın oğlu olup 1804 ve 1805 yıllarında iki defa Rumeli kazaskerliği yapmıştır. İbrahim İsmet Bey III. Selim döneminin önde gelen simalarındandır. (Ahmet Şamil Gürer, *Osmanlı Ulemasının III. Selim ve II. Mahmut Reformları Karşısındaki Tavrı,* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, s.9 1996.)

[124] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.64.

G. Nizâm-ı Cedid Fikrinin Doğuşu ve Askeri Alanda Yapılan Islahatlar

Kelime anlamı olarak incelediğimiz zaman "nizâm": düzen, usûl, tertip, yol, icaplarına göre konulan esaslar; "cedîd" ise: yeni, kullanılmamış anlamlarına gelmektedir, yani nizâm-ı cedîd, yeni kanun, yeni düzen demektir.[125] "Nizam-ı Cedit" kavramı terim olarak ilk defa Fazıl Mustafa Paşa[126] tarafından imparatorluğa verilen iç düzen için kullanılmış fakat Fazıl Mustafa Paşa'dan Selim III'e gelinceye kadar bu terime Osmanlı tarihinde rastlanmamıştır.[127] Bir tanımlamaya göre Nizam-ı Cedid terimi ya da 'Yeni Düzen'; Sultan III. Selim'in hemen hemen yirmi yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğuna getirilen idari, mali ve askeri reformların tümünü ilgilendirir.[128] Başka bir tanımlamaya göre, Nizam-ı Cedit, Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut bir idare rejiminin yerine yenisinin konulması manasına alınmıştır; Selim III.'ün ismiyle beraber olarak kullanılan Nizam-ı Cedit kavramı ise, şimdiye kadar dar ve geniş manada olmak üzere iki şekilde tarif edilmiştir; dar manada Nizam-ı Cedid: Selim III.'ün devrinde Avrupa usulünde yetiştirilmek istenilen talimli askeri anlatırken, geniş manada Nizam-ı Cedid kullanımı, Selim III.'ün yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devletini Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı iler-

---

125 Uğur Ünal, *III. Selim Dönemi Islahat Çabaları (Nizâm-ı Cedid)*,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, danışman: Necdet Hayta, s. 16, 2001.

126 Köprülü Mehmed Paşa'nın ortanca oğlu, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın kardeşidir. Dört yaşındayken İstanbul'a gelerek iyi bir medrese öğrenimi gördü. Ağabeyi Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra sadrazam (başbakan) olan Kara Mustafa Paşa döneminde yedinci vezir (bakan) olarak Divan-ı Hümayun'a girdi (1676). Ağabeyi gibi çok iyi bir öğrenim görmüş, kültürlü, zeki, ileri görüşlü bir devlet adamıdır. (M. Tayyib Gökbilgin, "Köprülüler," *İslam Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Basımevi, c.6, s.903, 1977.)

127 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.61.

128 Stanford J. Shaw, "The Nizam-ı Cedid Army under Sultan Selim III 1789-1807", Brill, Oriens, Vol. 18/19 (1965/1966), s. 168-184 (http://psi427.cankaya.edu.tr /uploads/files/Shaw%2C%20Nizam-i%20Cedid%20%281966%29.pdf erişim tarihi:26.04.17)

lemelere ortak yapmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütünüdür.[129] Esasında, Nizam-ı Cedid kavramıyla anlatılmak istenen, tam olarak bu anlam temelinde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü genel anlamda yapılan yeniliklere baktığımızda hemen hemen bütün alanlarda bir takım değişikliklere gidildiğini ve gerekli olan ıslahların yapıldığını ya da yapılmaya çalışıldığını görmekteyiz.

Bazı düşünürlere göre Nizam- ı Cedid olarak adlandırılan bu yeni reform programının ismi, "yeniden yapılanma" yanında; "gazi devlet"in "nizam-ı âlem" gibi evrensel bir iddiadan geri adım atması, rasyonel bir hedef küçültme, içe dönme hali ve askeri sahada makasın açıldığı gerçeğini kabullenme olarak okunmuştur.[130] Nizam-ı Cedid tabiri aynı zamanda, "nizâm-ı kadîm" / "kanûn-ı kadîm" ve "de'b-i dîrîn" olarak ifade edilen teamüller ve zihniyet açısından da yeni bir yönelime ve arayışa delalet eder.[131] Bunun tezahürleri olarak 1792'de Ebubekir Râtib Efendi[132] Viyana'ya, bir yıl sonra da Yusuf Agâh Efendi Londra'ya gönderilmiştir.[133]

III. Selim'in devlete vermek istediği yeniliklerin bütününe Nizâm-ı Cedid denmesine rağmen, bu tabir özellikle askeri alanda yoğun olarak kullanılmıştır.[134] Bu durum, III. Selim yönetimi tarafından uygulamaya konulan Nizam-ı Cedid programı, askeri sistemin kökten değişimini ve Yeniçeri Ocağı dışında yeni bir ordunun kurulmasını salık veren Reşid ve Abdullah Birrî efendilerin layihalarının, sultan ve devlet ricali arasında revaç buldu-

---

[129] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.61.

[130] Yüksel Çelik, " Nizâm-ı Cedîd'in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askeri Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839) ", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm –ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi,* Ed. Seyfi Kenan, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, s.571, 2010.

[131] a.g.e., s.571.

[132] Ebubekir Râtib Efendi hakkında daha geniş bir bilgi için bkz: Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

[133] Yüksel Çelik, a.g.e., s.571.

[134] Stanford J. Shaw, "The Nizam-ı Cedid Army Under Sultan Selim III 1789-1807", Brill, Oriens, Vol. 18/19 (1965/1966), s. 168-184.

ğunu göstermektedir.[135] Esasında III. Selim'i askeri ıslahatlar yapmaya sevk eden asıl faktör Yeniçeri Ocağının bozulması dolayısıyla savaşlarda yaşanan başarısızlıktı.[136] Bu başarısızlıklar sonucunda yavaş yavaş ocağın kaldırılmasına dair bir takım sesler yükselmeye başlamıştı. Çünkü başta bu ocaktaki disiplinsizlikler gözle görülür bir şekilde ortaya çıkmış ve savaşlarda sürekli olarak alınan yenilgiler de bu ocağın artık işlevsiz bir yapı haline geldiğini kanıtlar bir nitelik kazanmıştı. Bu noktada III. Selim'in yalnızca mevcut silahlı kuvvetlerde ve çeşitli devlet kurumları bünyesinde kendini gösteren bozulmayı ortadan kaldırmakla yetinmediği ve Avrupa tarzında eğitilmiş yeni bir ordunun vücuda getirilmesini arzuladığı[137] bilinmektedir. Yeniçeri Ocağı'nı ıslah etmektense yerine yeni bir ordu kurulmasının arkasındaki temel görüş ocağın artık düzeltilemeyecek kadar "bozulmuş" olmasıydı.[138] Fakat bu ocağın tamamen kaldırılıp yerine yeni bir yapılanmanın kurulması sanıldığı kadar kolay bir iş değildi. Her şeyden önce bunun için belli bir bütçenin ayrılması gerekiyordu ki o dönemde sürekli olarak savaşta olan ve mevcut askerin ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken[139] imparatorluğun, bu bütçenin altından kalkabilmesi olanaksızdı. Nitekim Edib Tarihi'nde, söz konusu dönemde seferler dolayısıyla zorluk çeken askerin ihtiyacının karşılanabilmesi için Hristiyan halk dâhil olmak üzere, hatta Enderûn ve Bîrun'da bulunan bazı eşyaların bile Darphaneye teslim edilmesi hususunda şöyle söylenmektedir:

---

135 Mehmet Mert Sunar, a.g.m., s.499-500.

136 Necdet Hayta, Uğur Ünal, a.g.e., s.72.

137 Kemal Beydilli, İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 43, 2001.

138 Mehmet Mert Sunar, a.g.m., s.500.

139 İmparatorluğun söz konusu zorluğun altından kalkabilmesi için altın ve gümüşten yapılmış şeylerin sahipleri tarafından darphaneye satılmasıyla ilgili dönemin uleması tarafından fetva verilmiştir. Konu için bkz: BOA, HAT 226 / 12578 (1204 S 11) tarihli belge. Aynı zamanda Edib Tarihi'nde 1204 senesi (1789-1790) vukuatı anlatılırken ordunun içinde bulunduğu zor duruma katkı olması için Valide Sultan'ın tüm masraflarını kendisinin karşıladığı beş yüz neferi savaşa göndermesi de anlatılmıştır. (Ali Osman Çınar, *Edib Tarihi,* vr.74/a, s.162.)

"Böyle evân-ı seferiyyede cânib-i mîrînin azîm muzâyakası derkâr iken nâsın dürlü dürlü evânî-i zer ü sîm isti'mâli ve pey der-pey kuyumcu taifesine i'mal ettirdikleri ve süfehâ-i zamân nev be nev şeyler icâd etmeğle halk isrâfat makulesine düşüp farzen bir dirhem sîm-i hâlisin kıymeti on pâre iken seksen pâreye ma'üstâdiyye musanna' nesneler ihdâs etmeleriyle, ihtilâl-i umûr-ı dâd ü sitâde ve muzâyaka-i külliyeye bâdî olduğundan fî-mâ-ba'd kuyumcu tâifesi o makule evânî-i zer ü sîm yapmamak ve yedlerinde mevcûd bulunan cümlesi Darb-hâne-i âmireye bî-kusûr teslîm olunmak ve bedestân esnâfında ve sâ'irde bulunan o makûle zer u simden masnû' her ne olur ise olsun kezâlik Darb-hâneye verilmek ve ketm olunmamak ve Enderûn ve Bîrûn'da ol misillu zâid evânî-i sîm her kimlerde mevcud ise ketm olunmayub Darb-hâne-i âmireye teslîm olunmak ve hatta Rûm ve Ermeni taifeleri dahi patrikleri marifetiyle matlûb olunan evânî-i sîm makulesi eşyâ tedârik edûb Darb-hâne-i âmireye teslim etmek ve teslîm olunan sîmin kâl olmuş hâlisine beher dirhemine on pâre ve kâl olmuş zer-i hâlise beher miskaline altı gurûş bir zolatadan (90 akçelik bir Leh parası) kıymetleri pîşîn edâ olunmak ve fî-mâ-ba'd bu vechle olunup ve verilmek üzre ve her kim bu mezkûrata ita'at etmeyüb hilâfı vaz'u hareket eder ise cezâsı tertîb olunmak üzre esnâf kethüdâları ve kuyumcu-başı ve bedestân kethüdâsı ve ehl-i hibreye hitâben müekked emr-i âlî sudûr ve nezd-i Ka'im-makamî'de mazmun-ı şerîfi cümlesine tefhim ü tenbîh-i ekîd olundu."[140]

III. Selim'e, diğer bütün alanlardaki yeniliklerin yanı sıra bilhassa orduda yeniden yapılanma durumuna gidilmesini kavratan ve bu konudaki düşüncelerine kesinlik kazandıran olayın ise şu olduğu aktarılmıştır: " III. Selim, tahta çıktığında devam etmekte olan Rus ve Avusturya savaşının kötü

---

[140] Ali Osman Çınar, *"Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târihi"*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora tezi, s.93, vr.43/b - 44/a, İstanbul 1999.

gidişatına engel olmak istedi. Bütün gücüyle ordunun teçhizine çalıştı. Prusya ile ittifaka gidilmesinden bir an bile tereddüt etmedi, gerçekleşmesi için çok uğraştı ve bu konudaki muhalefeti ortadan kaldırdı. Kırım'ı geri almadan ve zafer kazanmadan savaşa son vermeyi kabul etmedi. Bunun için Rusya ile savaşın zaferle bitirilmesi için herkesi teşvik etti. Fakat savaşın gerçekleriyle yüz yüze olan ordu ricali, başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olduğu halde tamamen başka yönde bir karar aldı. Bu Osmanlı tarihinde emsali görülmemiş bir boykot hadisesidir. Bozuk düzeni içindeki eğitimsiz ordu, zaferden tamamen ümidini kesmiş ve bir an önce barış yapılmasını talep etmekteydi. Bu karar bütün ordu ve devlet ricalinin imzaladığı ortak bir dilekçeyle resmen kendisine bildirildi. Bu gelişme karşısında III. Selim barışa rıza göstermekten başka bir çaresi olmadığını anladı."[141] Bu olay bize artık merkezi otoritenin eskisi gibi güçlü olmadığını, başta asker olmak üzere toplumun diğer kesimlerinin padişahın kararlarını sorguladıklarını ve gerektiğinde bu kararları değiştirebileceğini göstermesi bakımından önemli bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı şekilde Nizam-ı Cedit gibi yeniden yapılanma döneminin başlatılmasını, bir başka olaya daha bağlayanlar vardı. Cevdet Paşa Tarihi'nde de geçen bu olayda, yeniçerilerin sayı bakımından Moskof askerini kat kat geçmesine rağmen sırf yeni savaş yöntemlerini bilmedikleri için onlara karşı koyamadıklarını ve bu halde kıyamete kadar düşmanı yenemeyeceklerini ifade eden yeniçerilerin durumuydu. Henüz savaş başlamadan sadece bir takım donanımların eksikliğinden dolayı yenilgi psikolojisine sahip olan askerle girişilen savaşlarda başarı elde etmek düşünülemezdi. Dolayısıyla bu durumun değişmesi gerekiyordu. Bunun sonucunda ise yeniden yapılanma döneminin önü açılmış oluyordu. Askerlikle ilgili olan bu olumsuz durumların yanı sıra bir de Yeniçerilerin toplum içerisindeki bazı olumsuz

---

[141] Kemal Beydilli, "Selim III", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.36, s.421, 1999.

davranışları vardı ki bu da oldukça dikkat çeken bir konuydu. Ahmet Rasim bu durumu şöyle aktarmaktadır:

> "Yeniçerilere esnaflık yapmak ve istedikleri yerde yatmak izni verildiğinden, bunlardan çoğu manavlık, hamallık gibi işlerle veya namuslu esnaftan baskı ve zorbalıkla para kazanıp evlenirlerdi; bekârları ise hanlarda oda tuttuklarından, kışla ve karakollarda yatmak beceriksizlere, kalleşlere, malleşlere kalmış idi. Askeri eğitimden, itaat ve askeri terbiye denilen şeyden eser yoktu. Han odalarının murdarlığı, rezillik ve kepazeliği halkın diline düşmüştü. Sokaklarda kaldırım kabadayılığında ve meyhane kavgalarında bire bir olan bu azgınlar, savaş alanlarında düşmana tüfek atmadan kaçarlar ve kimi zaman ordugâhın yağmasına önayak olurlardı. Hatta bunlardan bazıları memleketlerinden hemşerileri gelince 'Gel, yoldaşım seni yeniçeri yazdıralım' diye adamı bağlı oldukları ortanın (bölüğün) kışlasına götürüp eline orta subaylarının mührü ile bir 'Safe belgesi' verirlerdi; bu belgede: 'Biz ki yeniçerileriz, Hacı Bektaş Veli Pirimiz, erenler, evliyalar destgirimizdir. Kırılmakla bitmeyiz, birimiz eksilirse binimiz türer' yollu laflardan sonra 'Filan oğlu filan, orta'mıza giyinik bıraktı ve ocağımıza dühule talip oldu. Biz de Ocağı Âmire'nin usulü üzere eline işbu safe tezkiresini verdik' diye yazılı idi."[142]

Görüldüğü gibi hem toplumsal alanda hem de askeri usul ve teamülleri alanlarında yeniçerilerin kendi menfaatlerinden başka göz önünde bulundurdukları bir şey yoktu. Bunların hemen hemen hepsi kapıkulu askeri olmanın verdiği avantajlardan da rahatlıkla yararlanmalarının yanı sıra ne askeri eğitimlere katılıyorlar ne de sefer zamanı ordunun yanında yer alıyorlardı.[143] Bu durumun farkında olan halk ise olan bitenden oldukça rahatsızdı. Bu rahatsızlığını yüksek bir sesle dile getiriyor, ocağın mensuplarına kar-

---

142 Ahmet Rasim, a.g.e., s.23-25.
143 Uğur Ünal, a.g.t. s.42.

şı bir takım önlemlerin alınmasını istiyordu. Ve bu olayların sonucunda Nizam-ı Cedid, daha sonraları Sekban-ı Cedid, Eşkinci denemeleri ve nihayet Vak'a-yı Hayriye ile Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye bu zeminin üzerine bina edilmişti.[144]

Meydana gelen bu olaylar sonrasında III. Selim, orduda bir yenilenmenin artık kaçınılmaz olduğuna kesin kanaat getirmişti. Fakat söz konusu yenilenme ocağın toptan kaldırılması gibi bir şey olamazdı. Zira bunun gerçekleştirilmesi olanaksızdı. Yeni bir ordunun kurulması ile birlikte bu ordunun ıslahı fikri gündemdeydi. Kurulacak olan yeni ordu için ise tamamen Avrupa standartlarında ve Avrupa'dan getirtilen eğitimciler aracılığıyla eğitilmiş askerden teşekkül ettirilmesi konuşuluyordu. Osmanlılar açısından bu süreç, paradoksal olarak siyasi emelleri itibariyle bir yandan Avrupa'yı devletin bekasına yönelmiş bir tehdit kılarken, diğer yandan kurtuluşunu sağlayacak askeri reformlar konusunda onu hem model hem de reform programını tatbik edecek uzman personelin kaynağı haline getirdi[145] ki bu konuda çalışmalara hızlı bir şekilde başlanılmıştı.

Avusturya ve Rusya ile barış anlaşmaları imzalandıktan sonra sadrazam komutasındaki ordu İstanbul'a döndüğünde, III. Selim aklındaki konuyla ilgili çalışmalara hızla başlamış, ilk işi, devletin ileri gelenlerine mevcut durum ve çözümü hakkında bazı layihalar hazırlatmak olmuştu. Layihaların hemen hemen hepsinin Avrupa'dan eğitici askeri uzman getirtilmesinin gerekliliği hususunda birleşmesi[146] üzerine, Avrupa'dan Sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından getirtilen ve Avrupa askeri disiplini ve eğitimini verebilecek kişiler ülkede istihdam edildi. Ordunun ıslahı hakkında yapılan görüşmeler neticesinde, Levent Çiftliğinde az sayıda nefer toplatılarak; bunların bu yabancılar tarafından eğitilmesine karar verildi ve tatbikine girişil-

---

[144] Yüksel Çelik, a.g.m., s.567.
[145] a.g.m., s.567.
[146] Niyazi Berkes, a.g.e. s.92.

di.[147] Böylece talimli askerin çekirdeği kurulmuş oldu.[148] Daha sonra bu eğitimli askerlerin işlerini yönetmek amacıyla "*Talimli Asker Nezareti*" unvanı ile bir nezaret ihdas edilerek, buraya Mustafa Reşid Efendi (Çelebi) tayin edilmiştir.[149] Padişah "Nizam-ı Cedid"in başlı başına bir askeri ocak olmasını ve buna yeniçerilerden genç olanlarının girmesini istemesine rağmen yeniçeriler bunu reddetmiş, devlet adamları ise Yeniçeri Ocağı'nın dışında bağımsız bir asker ocağının kurulmasını çok tehlikeli bulmuşlardır.[150] Yeniçerilerin kıskançlık sebebiyle isyan ederek bütün planları altüst etmeleri ihtimaline karşı "Nizam-ı Cedit", bostancı ocağına bağlı, bostancı tüfekçisi ocağı şeklinde kurulmuştur.[151]

Yukarıda bahsedilen bazı olumsuzlukların yanı sıra, yeni askerlik yöntemlerine göre yetiştirilecek olan bu orduya gerekli olan yabancı subayları getirtmek, yerli fen subaylarını yetiştirmek, dışarıdan alınması gerekli silahları, mühimmatı getirtmek, içerde yapılabilecek olanlar için işyerleri açmak, bunlar için gerekli ham ve işlenmiş maddeleri sağlamak, yeni kışlalar yaptırmak, fen subayı eğitimi yapan okulları genişletmek, yenilerine açmak, eğitim için gerekli kitapları Fransızcadan çevirtmek ya da yazdırtmak Nizam-ı Cedid reformlarının başlıca başarıları olmuştur.[152]

Kurulmuş olan bu yeni ordunun mali açıdan desteklenmesi hususuna gelindiğinde ise, bu noktada mevcut bütçenin oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir. Nitekim, geleneksel örgütlerden birinin yerine bir yenisini koyma kararını almış olan devlet, bu masraflı işlere girişeceği bir sırada çok kritik bir ekonomik bunalım, mali sıkıntı içine girmiş bulunuyordu.[153] Devletin dış ülkelerle savaş halinde olması bu durumun temel nedenlerinden bi-

---

147 Besim Özcan, a.g.m., s.1115.
148 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.65.
149 Murat Gündüz, a.g.e., s.197.
150 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.65.
151 a.g.e., s.65.
152 Niyazi Berkes, a.g.e. s.93.
153 a.g.e. s.98-99.

riydi. Söz konusu ekonomik sıkıntıyı gidermek için çeşitli önlemler alınmaktaydı fakat bu önlemler yeterli gelmiyor ya da sonuç vermiyordu. Bu önlemlerden biri "müsadere[154]" usulüdür; öteki bir çeşit iç borçlanma girişimi olurken, üçüncüsü bir çaba (iane) yardım toplama oldu.[155] Bu yöntemler de yeterli gelmeyince dış ülkelerden borçlanma yoluna gidilmiş ancak olumsuz sonuç alınmıştır. Sonuç olarak bu ordunun bütçesini sağlamak için yeni bir çare bulunması gerekiyordu. İşte bütün bu durumlar teker teker sıralanmış ve İrad-ı Cedid adıyla, devletin kendi topraklarından ve onlara bağlı uygun yerlerden toplanacak bu gelir için yeni bir hazine kurulması[156] gündeme gelmiştir. Devletin zaten gelirleri, masraflarına yetmediğinden yeni ordunun masrafları için mutlaka yeni bir gelir kaynağı bulmak gerekiyordu ki bunu sağlamak için 1793'te *İrad-ı Cedît Hazinesi* adı altında ayrı bir hazine kurulmasına karar verildi.[157] Reform giderlerinin karşılanması amacıyla özellikle bütün timar gelirlerinin zamanla tamamen hazineye intikalini ve dolayısıyla sistemin tasfiyesini öngören bir uygulama içine girilmiş, yıllık geliri 30 keseden yüksek olan mukataalar satışa çıkarılmayarak yeni hazineye devredilmiştir.[158] Bu masraflara, Harameyn mukataaları müstesna, darphanece tutulan mukataalar da tahsis edilmiş, daha önceleri konmuş olan zecriye resimleri[159] (kahve, tütün ve alkollü içkiler üzerine konan resimler) ve pembe

---

[154] Müsadere usulü, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde yalnız devlet malını zimmetine geçirenlerle isyancılar hakkında uygulanan bir ceza türü iken zamanla merkezi yönetime siyasi ve iktisadi menfaat sağlamak amacıyla başvurulan bir vasıta halini almıştır. XVII. Yüzyılın başlarından itibaren devletin ekonomik, idari ve askeri açıdan gittikçe ağırlaşan bir bunalıma sürüklenmesi müsadere yönteminin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Müsadere, bu devirde merkezi otoriteye siyasal güç kazandırmaktan çok hazineye gelir sağlama işlevi gören bir uygulama şekline dönüştü. (Tuncay Öğün, "Müsâdere", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.32, s.67, 2006)

[155] Niyazi Berkes, a.g.e. s.99.

[156] Koca Sekbanbaşı, *Koca Sekbanbaşı Risalesi / Hulasatü'l-Kelam fi Reddi'l-Avam,* haz. Abdullah Uçman, Kervan Kitapçılık, s.167-168, 1974.

[157] Niyazi Berkes, a.g.e. s.100.

[158] Kemal Beydilli, "Nizâm-ı Cedîd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.33, s.176, 2007.

[159] Resm: Vergi. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, s.887, 2005.

(pamuk) resmi gelirleri de eklenmiştir.[160] Bu ve bunun gibi birçok alandan toplanan gelirle İrad-ı Cedit Hazinesi ciddi bir meblağa ulaşmıştır. Fakat yeni kurulan ordu mevcudunun zaman içinde yüksek sayılara erişmesinin, Anadolu ve Rumeli ahalisinin üstündeki yükü arttırdığı, halkın ağır vergi altında ezildiği ve ordudaki sayısal artışın ağır maliyetinin karşılanması büyük ölçüde timar ve zeametlere el konulmasıyla sonuçlandığından bu olayların geniş kitlelerin hoşnutsuzluğuna yol açtığı kayıtları önem taşımaktadır.[161]

Bütün bu zorluklara rağmen Nizam-ı Cedid Ordusu'nun kurulmasıyla, devlet teşkilatında aynı işi yapan iki askeri sınıf ortaya çıkmış ve bunlardan biri İstanbul'a birkaç vilayette kurulan, padişahın gözdesi ve devletin bütün imkânları emrine verilen Nizam-ı Cedid Ocağı, diğeri ise çok köklü, ülkenin her tarafına yayılmış bir müessese olan ve zamanla işlevini kaybetmiş olan Yeniçeri Ocağı[162] olmuştur. Bu iki yapıdan ilki, kendisini Avrupa eğitim sistemine göre yetiştirmiş talimli askerlerden oluşmuşken, ikincisi neredeyse askerlik görevini unutmuş bir konumdaydı. Yeni oluşturulmuş olan askeri birliklerin askeri eğitimde göstermiş oldukları çaba, kısa zamanda Osmanlı Devleti'nde disiplinli askeri birlikler sağlamıştır.[163]

Askeri alanda yapılan diğer ıslahatlara bakıldığında bu noktada III. Selim'in özellikle humbaracı, lağımcı ve topçu ocaklarının yenilenmesine ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Söz konusu ocaklar Osmanlı Devleti adına oldukça büyük bir önem arz ettiği için bunların yenilenmesi hususuyla ayrıca ilgilenilmiştir. Nitekim yeni askerlerin düzenini ve çalışmalarını devamlı takip eden III. Selim, vezirine yazdığı bir fermanda: " *Benim Vezirim, dünkü tertip hünerini gördüm, lâkin geceden berü mülahaza ediyorum o kadar orduda tertîb olunan top ve havan azdır. Zirâ muhârebe olunacak kâfir, tâlimli asker ve*

---

[160] Niyazi Berkes, a.g.e. s.100.
[161] Kemal Beydilli, a.g.m., s.176.
[162] Uğur Ünal, a.g.t., s.48.
[163] a.g.t., s.48.

techîzâtla müretteptir…", diyerek askeri ocaklarda üretilmesi gereken top ve diğer teçhizatların önemine işaret etmiştir.[164]

Yenilenmesi düşünülen sınıflardan olan Topçu sınıfı, Osmanlı devletinde top kullanan kapıkulu sınıfı[165] olarak işlev görmekteydi. Bu sınıfın devletin güvenliğini korumada ve savaşlardaki kazanma-kaybetme durumunda oldukça önemli bir rolü vardı. Humbaracı Ocağına geldiğimizde ise, III. Selim'in bu sınıfa özel olarak ilgi gösterdiğini görmekteyiz. Nitekim bu sınıf, savaşlarda en önemli işlevlerden birini yerine getirmekteydi. Bundan dolayı ciddi anlamda önem arz etmekteydi. 'Humbara' ve bunun halk ağzındaki şekli olan 'kumbara' 'el bombası'[166] anlamına gelmektedir. Humbaracılar harpte ateşlemeler için önemli bir grup olmalarına rağmen, bu sınıfta da zamanla nizamlarına itina gösterilmediğinden topçularda olduğu gibi suiistimaller oluşmuştur.[167] Dolayısıyla bu sınıfın da Nizam-ı Cedid kapsamında yenilenmesi kaçınılmaz olmuştur.

III. Selim döneminde ıslahı düşünülen bir diğer sınıf olan lağımcılar sınıfı ise bir istihkâm sınıfıdır.[168] Lağım, yer altı ve kale muharebelerinde açılan tünellere[169] verilen isimdir. Daha önce lağımcılar sınıfı için hazırlanan kanunnameler, bunların matematik öğrenimi görmüş ve istihkâm fennine ait bilgileri edinmiş olmalarını gerektiriyor ve lağımcı kadrolarına ehil olanların getirilmesi şartı öne sürülüyordu.[170] III. Selim, bu sınıfın da tıpkı humbaracılar sınıfı gibi güçlü ve dinç olmasını istediği için, bu sınıf için de belli başlı esasları içeren kanunnameler oluşturmuştur. Bu kanunnameler 1793 yılında düzenlenmiş olan bir nizamnamede belirlenmiştir.

---

164 a.g.t., s.54.
165 Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi 2, Medeniyet Tarihi*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, c.2, s.96, 1998.
166 a.g.e. s.98.
167 Uğur Ünal, a.g.t., s.57-58.
168 Yılmaz Öztuna, a.g.e. s.98.
169 a.g.e. s.98.
170 Uğur Ünal, a.g.t., s.59.

H. Diğer Alanlarda Yapılan Islahatlar

Askeri alanda yapılan yeniliklerle birlikte diğer birçok alanda yenilik yapılmıştır. Nizam-ı Cedid ordusunun yetiştirilmesine paralel olarak tophane, tersane ve mühendishanenin de düzenlenmesine girişilmiştir.[171] Aynı zamanda idari alanda, eğitim alanında, siyasi ve diplomasi alanında, iktisadi, ekonomi, ticaret, sağlık ve daha birçok alanda yenilikler yapılmaya başlanmıştır.

Sultan Selim ve danışmanları, Avrupa'daki teknolojik yeniliklerin, reformasyon döneminden beri devam eden sosyal, ekonomik ve siyasi devrimlerin ürünü olduğunu ve kendilerini üreten ekonomik, sosyal ve siyasi bağlamdan bağımsız olarak ıslahatların Osmanlı İmparatorluğunda başarı şansı bulunmadığını elbette anlamışlardı.[172] Zira idari alanda yapılan yenilikler bunun en iyi göstergesi olmuştur. Askeri sahada gerçekleştirilen ıslahatlara paralel olarak, idari alanda yapılması düşünülen yeniliklerin uygulanması için harekete geçildi.[173] III. Selim tahta çıktığı vakit, imparatorluğun mülkî idaresini anarşi içinde buldu.[174] Rüşvet, iltimas, yolsuzluk, ihmal, kayırmacılık ve zulüm Osmanlı idari sisteminde içkin hale gelmiş, bulunduğu mevkie şahsi çıkar penceresi yerine devletin ve halkın çıkarları açısından bakan memur sayısı oldukça az bir duruma gelmişti.[175]

Esasında Osmanlı idari sistemindeki bu bozukluğun temel noktası vezirlerden kaynaklanmaktaydı. Sultan Selim tahta geçtiğinde tüm bu bozulmaların sebebi olarak diğer herkes gibi vezirleri sorumlu tutmuştu. Vezirlerin kimi uygulamaları, halkı maddi açıdan oldukça zor durumda bırakıyordu. Hatta halk arasında bu kişiler için "devletten halkı soymak hakkını satın

---

171 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.66.
172 Stanford J. Shaw, a.g.e., s.225.
173Besim Özcan, a.g.m., s.1119.
174 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.70.
175 Stanford J. Shaw, a.g.e., s.225.

alan kimseler"[176] olarak bahsedilmeye başlanmıştı. Gerçekten vezirler, yetenek, deney ve ahlaki durumları göz önüne alınmaksızın atanıyor, bunda da başta rüşvet olmak üzere, hatır-gönül ve adam tutma büyük rol oynuyordu.[177] Bunun sonucunda III. Selim 1793 yılında çok önemli bir idari ıslahat girişiminde bulunarak, en yüksek rütbeli devlet görevlileri topluluğu olarak nitelendirilebilecek vüzerayı (vezirler) yeniden yapılandırmaya çalıştı.[178] Bu noktada önemli bazı tedbirleri alarak işe başladı. III. Selim, öncelikle devletin içinde bulunduğu bu karışıklığa son verilmesi için "Der-Beyân-ı Nizâm-ı Hâl ve Vüzerây-ı Nizâm ve Mirmirân-ı Kirâm" adlı bir yasa düzenletip çıkarttı.[179] Bu yasaya göre tedbir amaçlı alınan önlemler şu şekilde söylenebilir:

"*Anadolu ve Rumeli yirmi sekiz ile bölündü. Vezirlerin sayısı da buna göre tesbit edildi. Ehliyetsiz, derebeyi ve menşei neidüğü bilinmeyen kimselere vezirlik verilmemesi, devletin güvenini kazanmış tecrübeli kimselerden vezir tayini bir kanunname ile sınırlandırıldı. Vezirleri seçme hakkı, yalnız padişah ve sadrazama bırakıldı. Vezirlerin memuriyet yerlerinde en az üç en çok beş yıl kalmaları uygun görüldü.*"[180]

Bundan böyle hiçbir vezirin makamına özgün işlerin dışında bir görev üstlenmesi mümkün olmayacak; sadece tecrübeli ve akıllı, tercihen önceki görevlerinde liyakatlerini kanıtlamış kişilerin vezir olarak atanmasına özen gösterilecekti.[181]

Alınan bu önlemler, mülkiye ıslahatını eski esasların içinde yapmak ve yalnız bozulmuş olan disiplini tekrar kurmak gibi bir maksatla alınmıştı.[182] Bu önlemlerin gerçek anlamda işe yarayabilmesi için toplumsal olarak da bir

---

176 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.71.
177 Uğur Ünal, a.g.t., s.82.
178 Stanford J. Shaw, a.g.e., s.227.
179 Uğur Ünal, a.g.t, s.82.
180 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.71.
181 Stanford J. Shaw, a.g.e., s.228.
182 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.71.

değişim ve dönüşüme ihtiyaç vardı. Bu dönüşüm gerçekleştiği anda söz konusu yeniliklerin somut anlamda bir karşılığı olacaktı.

Siyasi ve diplomasi alanındaki yeniliklere bakacak olursak, Selim III'e gelinceye kadar Avrupa'nın Hristiyan devletlerini aşağı görme telakkisinin Osmanlı devlet adamlarında hâkim[183] olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu düşünce, söz konusu döneme kadar Avrupa ile siyasi anlamda ciddi ve eşit bir diyaloğun kurulamadığını göstermektedir. Zira Osmanlı devlet adamları bu durumu dine aykırı olarak telakki etmekteydiler. Selim III ve yardımcıları [tüm bu düşünceleri bir kenara bırakıp] olaylara realist bir gözle bakarak devletlerarası münasebetlerde Osmanlı Devleti'nin kendi kendine yetemeyeceğini anladılar ve İslam telâkkilerine uymamasına rağmen, Hristiyan devletleriyle karşılıklı esaslara dayanan anlaşmalar yapmaya başladılar.[184] Bu anlaşmalar çerçevesinde yürütülen ilişkiler sonucunda devletler karşılıklı olarak birbirlerini daha iyi anlamaya ve anlamlandırmaya başladılar. Bu dönemden itibaren artık Osmanlı Devleti için *muvazene siyaseti* başlamıştı.[185] Bu aşamadan sonra ise Avrupa devletlerinde daimi elçiliklerin açılması kararlaştırılmış ve Avrupa siyasi ve diplomasisi daha yakından takip edilmeye başlanmıştı. İlk daimi elçilikler Avrupa'nın en önemli başkentlerinden olan Viyana, Berlin, Paris ve Londra'da açılmıştır. Siyaset ve diplomasi alanında yapılan bu yenilikler, Osmanlı İmparatorluğu'na Batı tesirlerinin sızmasını çok kolaylaştırdı.[186]

Ticari ve iktisadi alanlara baktığımız zaman, bu alanlarda da disiplini sağlamak adına bir takım yeniliklerin yapıldığını görmekteyiz. Ancak iktisat ve ticaret alanında yapılan ve yapılmak istenen yenilikler, imparatorluğun ve devrin ihtiyaçları yanında çok silik kalır.[187] İşe, bazı tedbirler alınarak

---

[183] a.g.e., s.73.
[184] a.g.e., s.73.
[185] a.g.e., s.73.
[186] a.g.e., s.73.
[187] a.g.e., s.71.

başlandı. Ticaret alanında alınan bu tedbirler tamamen disiplinsel mahiyettedir.[188] Bu tedbirlerden ilki, devlete vergi vermemek için yabancı devletlerin hizmetine konsolos veya elçi tercümanı diye kaydolan veya kapitülasyon haklarından yararlanmak gayesiyle yabancı tâbiiyetine giren Osmanlı reayasının bu hareketine mani olmaktı.[189] Bunun dışında, Avrupalı tüccarların imparatorluğun iç ticaret alanında iş yapmalarının önüne geçilmesi, Osmanlı ve Rum reayasının gemilerine Rus bayrağını çekerek sefer ve ticaretlerinin yasaklanması[190] da alınan tedbirler arasındadır. Bütün bu tedbirlerle Osmanlı iktisadiyatında gerçek bir düzen sağlanamamakla beraber, hükümet, iktisat konularının önemini kavramış olduğunu bu silik tedbirlerle de olsa göstermiş oldu.[191]

Eğitim alanındaki yeniliklere de kısaca değinecek olursak, Selim III ve yeni düzenin gerekli olduğuna inanmış olan ekibinin, askerlik alanındaki yenilikler için almış oldukları metodu eğitim ve öğretim için de yürüttüklerini[192] görmekteyiz. İlmiye sınıfının yeni düzene ayak uyduramayacağının anlaşılması üzerine medresede gerçekleştirilen kısmi yeniliklerle [ki bunlara daha sonra ayrıntılı olarak değineceğiz] yetinilerek, müspet ilimlere dayalı yeni okulların açılmasına başlandı.[193] Bu alanda çalışmalar daha 18. yüzyılın ilk yarısında başlamış, Mahmut I. Devrinde Kumbaracı Ahmet Paşa'nın gayretiyle Üsküdar'da bir "Mühendishane" okulu açılmıştı.[194] Daha sonra babası III. Mustafa zamanında, 1773'te Haliç'teki Sütlüce civarında Mühendishane-i Bahr-ı Hümâyun (Deniz Okulu) açılmıştı. Okul önce Hendesehane adı ile açılmışsa da, 1789'da adı Mühendishane-i Bahr-ı Hümâyun olarak değiş-

---

188 a.g.e., s.72.
189 Besim Özcan, a.g.m., s.1125.
190 a.g.m., s.1126.
191 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.72.
192 a.g.e., s.67.
193 Besim Özcan, a.g.m., s.1121.
194 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.67.

tirilmiştir.[195] Bu okul, donanmaya geometri ve coğrafya bilen, haritadan anlayan, gemi yapımında bilgili deniz subayı yetiştirmek amacıyla açılmıştır.[196]

Eğitim meselesinin çok ciddiye alındığı bu devirde, Osmanlı ordusu için gereken subay ihtiyacını karşılamak üzere bilhassa askerî eğitime önem verilerek Mühendishane-i Bahr-ı Hümâyun genişletildiği gibi 1792'de Kumbarahane ve 1794'te Mühendishane-i Berr-i Hümâyun (Topçu Okulu) kurularak ilk Türk teknik okulu da açılmış oldu.[197] Bu okulların kurulmasında yabancı uzmanlardan geniş ölçüde faydalanılmış Fransa, İsveç, İngiltere ve daha başka Avrupa memleketlerinden mühendis, deniz mühendisi, ustabaşı ve ustalar getirtilmiştir.[198]

Bunların yanı sıra, III. Selim sağlık alanında bir düzenlemeye giderek bir tıp okulu kurmuş ve tıp eğitiminin bu okullarda verilmesini sağlamıştır. Önceleri tıp alanındaki eğitimler usta-çırak ilişkisine dayalı olarak verilirken III. Selim döneminde bunun kurumsallaştığını görmekteyiz. Esasında tıp eğitiminin verildiği ilk yer Süleymaniye Medresesi içinde açılmış olan tıp medresesiydi. Fakat III. Selim devrinde Tersane'de donanma için bazı sağlık kuruluşları ve bunlardan biri olarak bir tıp bölümü kurulmuşsa da meydana gelen bir yangınla bunlar yanmıştı.[199] Daha sonra bu alanda yapılan yenilikler de ortaya çıkan isyanlara yenik düşmüştür.

---

195 Sema Yeli, *III. Selim Dönemi Askeri ve Eğitim Alanındaki Islahat Hareketleri,* Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, s. 48, 2005.

196 a.g.t. s.48.

197 Besim Özcan, a.g.m., s.1121.

198 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.68.

199 Sema Yeli, a.g.t. s.52.

İ. Bu Dönemde Batı'da Meydana Gelen Yeniliklerin Osmanlı Devleti'ndeki Yansımaları

Osmanlı Devleti, yüzyıllardır batıya karşı izlediği *karşılıksız diplomasi* anlayışını III. Selim döneminde terk ederek, 1793 yılında Yusuf Agâh Efendi'nin Londra büyükelçisi olarak tayin edilmesiyle *karşılıklı diplomasiye* geçmiştir.[200] Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye daimi elçi olarak tayin ettiği Yusuf Agâh Efendi, beraberinde götürdüğü nâme-i hümâyunu ve hediyeleri ne şekilde teslim ettiğini, bu sırada, İngiltere Devleti yetkilileri tarafından icra edilen resmi tören ile protokol kurallarını açıklayan uzun bir yazı göndermiştir.[201] Gönderilmiş olan bu yazı, önemli bir vesika olduğundan Nuri Tarihi'nde aynen alınmıştır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti geçmişten beri Avrupa ile herhangi bir şekilde karşılıklı diplomasi içinde olmamış ve bu durum ise onların övünç kaynağı haline gelmiştir. Ancak zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nde her alanda meydana gelen iç ve dış değişimler, olaylara artık daha farklı bir pencereden bakılması gerektiğini göstermiş ve yeni bir diplomasi anlayışının geliştirilmesi gerekliliğini kavratmıştır. Gelişen bu diplomasi anlayışının, temel anlamda dine uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Çünkü Batı'dan örnek alınarak yapılmaya çalışılan yenilikleri hiçbir değişime uğratmadan aynısı ile almak oldukça büyük bir problem yaratacaktı. Ancak bu ortamda Osmanlı Devleti her ne kadar dış politikada İslamî vurgulamaları koruyor gibi gözükse de gitgide Batılı diplomatik kavramlar ve metotlara duyulan yakınlığın arttığı[202] görülüyordu. Fransız İhtilali, 'şark meselesi' kavramının ortaya çıkışı, Osmanlı dış politika anlayışının değiştirilerek denge siyasetinin benimsenmesi, uluslararası sistemdeki gelişmeleri takip edebi-

---

[200] Gül Akyılmaz, "III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti," *Türkler,* Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, c.12, s.1093, 2002.

[201] Vak'anüvis Halil Nuri Bey, a.g.e., s.72.

[202] Gül Akyılmaz, a.g.m., s.1093.

lecek kanalların yokluğu gibi faktörler 18. yüzyıldaki gelişmelerle birleşince, III. Selim'in batılılaşma programının en önemli parçasının diplomasi reformu olduğu[203] görülüyordu. Bunun yanında, III. Selim'in bu yönde giriştiği çalışmalar, 'batıya ikinci bir pencere açtığı'[204] yorumlarına da neden olmuştur. Zira bu ikinci pencere, Batı'ya kendini gösterme fırsatı tanıyordu.

Başta Fransa olmak üzere Avrupa'da meydana gelen birçok reform her yönüyle öncelikle Batı Avrupa'ya, oradan Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'ya ve nihayetinde Osmanlı Devleti'ne de uğrayarak birçok dünya devletine yayılmıştır. İngiltere, Batı Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Osmanlı Devleti yoluyla Ortadoğu, 20. yüzyılda ise Asya ve Afrika kıtalarını içine alan ve değişik yerlerde, değişik biçimler de gösterse, çıktığı yer ve özü, hemen hemen aynı olan bu Büyük Dönüşüm, globalleşme, "çeşitli insan topluluklarının kapsamlı global bir sistem içine alınma süreci" olarak tanımlanıyorsa da, dünyanın globalleşmesini gerçekleştiren temel olgu[205] olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktadan Fransız İhtilali'ne baktığımız zaman neredeyse her açıdan Osmanlı Devleti'ni ciddi bir şekilde etkilediğini görmekteyiz. Ekonomi, siyasi, sanayi ve daha birçok alandaki etkilerinin yanı sıra aynı zamanda dini alanda da iz bırakacak nitelikte bazı etkilere sahip olması önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı Hristiyanlığının, İslam dünyasında gerçekten iz bırakan ilk büyük fikir hareketi olmasının yanı sıra bu denli etkili olmasının sebeplerinden birisi de kuşkusuz laik niteliğidir.[206] Bizatihi laikliğin Müslümanlar için büyük bir çekiciliği yoktur, fakat Hristiyan olmayan, hatta anti Hristiyan olan ve Hristiyanlıktan ayrılışı, önde gelen temsilcileri tarafından kuvvetle belirtilen bir Batılı harekette, Müslüman dünyası, kendi dini inanç ve geleneklerini tehlikeye atmaksızın Batı gücü-

---

[203] a.g.m., s.1093.

[204] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV. Dizi-Sayı 8[8], çev. Metin Kıratlı, s.61, 2004.

[205] Oral Sander, *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e,* İmge Kitabevi Yayınları, s.150, 2001.

[206] Gül Akyılmaz, a.g.m., s.1093.

nün şaşırtıcı sırrını bulmayı ümit edebilirdi.[207] Ancak o dönemde bu niteliğin Müslümanlar açısından her ne kadar çok büyük bir önemi olmasa da bundan faydalanan ve kendi amaçları için kullanan devletler de çoğunluktaydı.

İhtilalin diğer önemli bir boyutu ise daha önce de bahsetmiş olduğumuz, yüzyıllardan beri devam eden karşılıksız diplomasi yerine artık denge siyasetinin benimsenmeye başlaması olayıdır. Çünkü 18. yüzyılda, müttefik bulma zorunluluğu dolayısıyla Avrupa devletleriyle ilişkiler önem kazanmaya başladığından, diğer devletlerle yürütülen bu karşılıksız diplomasi Osmanlı Devletini 'izole' etmiş ve bu durum sürdüğü takdirde, Osmanlı Devleti Avrupa devletleriyle ilişkilerinde güçsüz bir temelden hareket etmiş[208] olacaktı. Nitekim Osmanlı Devleti kendi içerisinde Avrupa devletlerinde ve dünyanın diğer değişik bölgelerinde olan biteni öğrenmek üzere herhangi bir dışişleri bakanlığı gibi bir birim açmadığı gibi, bu tür bilgileri ve dışardaki gelişmeleri kendilerine ulaştırabilecek herhangi bir elçilik de açmamıştı. Bu yüzden, Fransız devriminin yarattığı karmaşık diplomasi işleri karşısında karar verecek tek kişi, padişahın kendisi idi ki, o da Rus, İngiliz, Fransız yanlısı kliklerin telkinleri altında hangi yolu tutacağını kendiliğinden belirleyecek durumda olmaktan çıkmıştı.[209] Bu durum doğal olarak imparatorluğun dışarıda meydana gelen olaylarla bir bağlantısının olmasını ve sağlıklı bilgi almasının önüne geçiyordu. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin sadece üç bilgi kaynağı vardı ve bunlar; Eflak ve Boğdan Voyvodaları, Divan-ı Hümayun Tercümanı ve İstanbul'daki çeşitli devletlerin diplomatik temsilcilikleri idi; fakat her üç kaynaktan elde edilebilecek bilgiler de ne yazık ki yetersiz ve taraflıydı.[210] Dolayısıyla hem dış dünyayla ilişkileri geliştirmek hem de daha doğru bilgiler elde edebilmek adına daimi elçiliklerin açılması kaçınılmaz bir hale gelmişti. İmparatorluğu, Batılı devletlerin nor-

---

207 Bernard Lewis, a.g.e., s.55.
208 Oral Sander, s.198.
209 Niyazi Berkes, a.g.e. s.119-120.
210 Gül Akyılmaz, a.g.m., s.1094.

mal uygulama düzeyine uydurmak kadar, Avrupa ülkeleri ve işleri üzerinde doğrudan doğruya ve daha güvenilir bilgi sağlamak amacıyla, 1792'de III. Selim başlıca Avrupa başkentlerinde düzenli ve sürekli Osmanlı elçiliklerinin kurulmasına karar verdi.[211] İlk elçilik 1793'de Londra'da açıldı; onu bir fasıladan sonra Viyana, Berlin ve Fransız Cumhuriyetine ilk Osmanlı elçisi olarak Seyyid Ali Efendi'nin 1796'da gittiği Paris izledi ve diğer görevleri arasında bu elçilere gittikleri kurumları incelemek ve "İmparatorluğun hizmetkârlarına yararlı dilleri, bilgileri ve bilimleri" öğrenmek talimatı verildi.[212] Böylece, Avrupa ile olan diplomatik ilişkiler ancak karşılıklı bir diplomasiye geçmekle mümkün hale gelebilmişti. Bu durum, İmparatorluğun bu aşamadan itibaren, batılı ülkelerde daimi elçilikleri açmasının devletlerarası ilişkilerde edinilmesi gerekli olan bilgilerin güvenliği bakımından ne kadar önemli bir rol oynadığının göstergesi olmuştur.

Yukarıda anlatılanların yanı sıra, diplomaside ortaya çıkan bu değişimler ve Fransa'daki rejim değişikliği, III. Selim'i Fransız yardımını aramaktan caydırmadı.[213] Dağılan kraliyet, piyasaya bol miktarda işsiz kalmış subay ve teknik becerisi olan eğitilmiş insan sunmaktaydı ve III. Selim bu insanların ordu, donanma ve mühendishanelerde istihdam edilmesinde tereddüt etmedi.[214] Bunlar; gemi inşa mimar ve mühendislerinden Tersane'de havuz yapımcıları, talimli askerlerin eğitmenleri, top döküm ustaları, kalafatçı ve burguculardan marangozlara kadar uzanan bir liste teşkil etmekteydi ve III. Selim bu elemanların temini ve cazip bir ödemede bulunulması işiyle yakından ilgilendi.[215] Böylece yapılan reformlarla birlikte açılan yeni okullar ve uzman ihtiyacı olan diğer çalışma alanları için eğitilmiş insan bulma problemi ortadan kalkmış oluyordu. Bu durum kendi ülkelerinde işsiz kalan bu

---

211 Bernard Lewis, a.g.e., s.62.
212 a.g.e., s.62.
213 a.g.e., s.60.
214 Kemal Beydilli, "Selim III", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.36, s. 422, 2009.
215 a.g.m., s. 422.

insanlar için bir fırsat olmakla beraber Osmanlı toplumu için de bir avantaj haline gelmişti.

Fransa'da ortaya çıkan devrim niteliğindeki ihtilal, devletlerarasında siyasi ve toplumsal ihtiyaçları karşılama anlamında bu tür gelişmelere sebep olurken sosyal ilişkiler bağlamında da oldukça etkin bir rol oynamıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında yaşamakta olan yabancı uyruklu halk arasında ihtilalin olumlu etkileri çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Nitekim bu dönemlere kadar Osmanlı tebaasından mümkün olduğu kadar ayrı yaşamaya çalışan yabancı halk ile yerli halk arasındaki görünmez duvarlar yavaş yavaş yıkılmış ve sosyal yaşam alanlarında çok daha fazla ortak noktalar oluşturulmuştu. Batılı tüccarlar, teknisyenler ve askerler sokaklarda, pazarlarda ve kahvehanelerde Osmanlı halkıyla bir araya geliyor, İstanbul'da yaşayan yabancı diplomat, tüccar ve askerlerin sayılarının eskiye oranla çok fazla artmış olması da, temas kanallarının artmasını kaçınılmaz bir hale getiriyordu.[216] Durumun bu noktaya gelmesinde sadece ihtilalin olumlu etkisi değil, aynı zamanda III. Selim tarafından uygulanan ıslahat politikasının da toplumsal alanda ne kadar olumlu bir etkisi olduğunun açık bir göstergesidir. Bu durum söz konusu etkileşimi daha da açıklayıcı bir hale getirmektedir.

Fransız İhtilali'nin Osmanlı toplumunda meydana getirdiği olumsuz etkilere de bakacak olursak, bu konuda yapılmış ciddi çıkışların olduğunu görmekteyiz. Fransız politikasının Avrupa'ya sığamayarak Akdeniz'e, dahası Afrika'ya kadar taşması, Osmanlı Devleti'nin o zamana değin Fransız Devrimi ve bunun sonuçları konusunda edinmiş olduğu özel görüşlerin açıklanmasına neden olmuş ve o tarihte Reisülküttap, yani dışişleri bakanı olan Atıf Efendi tarafından "Politika Dengesi" başlıklı bir rapor olarak, bize, bu özel görüş ve düşünlerin nelerden oluştuğunu gösteren tarihsel bir bel-

---

[216] Stanford J. Shaw, a.g.e., s.264.

ge[217] olarak sunulmuştur. Bu belgeye göre Fransız devrimi, “bir fitne ve fesat ateşi” ve birçok yıldan beri Tanrı tanımaz mel’unların uyandırmaya fırsat buldukları uyumuş bir bozgunculuktur.[218] O tarihte basının olmaması ve her türlü iletişim araçlarının bulunmaması nedeniyle, Atıf Efendi’nin raporu demagojik bir amaç gütmekten uzaktır, bu nedenle Üçüncü Selim yönetiminin Fransız Devrimi ve bunun etkenleri üzerindeki değerlendirme ve yorumun, Meşrutiyet tarihimiz için çok büyük önemi vardır.[219] Atıf Efendi, söz konusu raporunda şöyle demektedir:

> “Voltaire ve Rousseau adıyla tanınan ve ün kazanan dinsizlerin ve benzeri materyalistlerin, -üzerimizden eksik olsunlar- tertemiz Peygamber Hazretlerine küfredici, hükümdarları yerici ve bütün dinleri ortadan kaldırıcı, eşitlik ve cumhuriyeti överek güzel gösterici, kolay anlaşılır söz ve deyişleri içeren bir takım yapıtları alaycı bir biçemle ve basit halk diliyle bastırıp yaymışlar. Çocuk ve kadınlara varıncaya dek halkın çoğu, ‘her yeni şey tatlıdır’ diyerek bunları beğenip okumuşlardır: bunun sonucunda dinsizlik, kokuşmuşluk, beyin damarlarına frengi hastalığı gibi bulaşarak inançları bozduğu için, devrimin sertleştiği sırada kiliselerin kapatılması, rahiplerin kovulup öldürülmesi, din ve mezheplerin kaldırılması olaylarından hiç kimse tedirgin olmadı.; aldatıcı biçimde amaçlarını gizleyen içlerindeki düşmanlığı açığa vurup öc almak veya çıkar sağlamak için ortalığı karıştıran bir takım iğrenç kişilerce sürekli halka bildirildiği üzere, güya dünyada bütün mutlulukları elde etmek amacıyla, boş sözlerden ibaret olan bu eşitlik ve özgürlüğe halk can attı. Ancak her devletin bir temel düzeni, büyüklere, küçüklere saygı ve sevgi, din ve mezhep kurallarına uyma ilkesi vardır; kentlerde güvenliğin ve halk arasında dirlik ve düzenliğin sağlanması yalnız cezalandırmakla ol-

---

[217] Ahmet Rasim, a.g.e., s.81.
[218] a.g.e., s.81.
[219] a.g.e., s.81.

maz; bu iş için Tanrı'nın kullarında Allah korkusuna ve ahiret kaygısına gerekseme bulunduğu, kanıtlanmış olgulardandır…"[220]

Atıf Efendi raporun devamında devrimle birlikte daha birçok değer yargısının nasıl bozularak yaygınlaştırıldığından ve bunun toplumlara ne denli zarar verdiğinden bahsetmektedir. Bunun yanı sıra Reisülküttap Atıf Efendinin raporu, o günkü duruma göre bu karıştırıcılık ve yıkıcılık ateşinin söndürülmesine, yani Fransız Devrim hareketi ile onu izlemiş olan benzeri hareketlerin ezilmesine Osmanlı Devleti'nin "*var gücüyle çaba harcamasını*" salık vermiştir.[221] Böylece bu devrimin, devlet eliyle Osmanlı toplumu üzerindeki yıkıcı etkileri daha da aza indirgenebilirdi.

Görüldüğü gibi, Batıda meydana gelen olaylar birçok yönüyle Osmanlı toplumu üzerinde ciddi etkilere sebep olmuş ve bu durum kimi zaman olumlu bir yön gösterirken, kimi zaman da oldukça olumsuz bir yön gösterebilmiştir.

J. Islahatlara Karşı Ortaya Çıkan İsyanlar

1. Edirne Vakası (1806)

Nizam-ı Cedit, öncelikle İstanbul'da ve Anadolu'da kurulmuş, ilk defa olarak da Mısır seferi sırasında Akkâ önünde Napolyon'a karşı başarılar kazandığı görülmüştü.[222] Çekirdeği İstanbul'da düzenlenen "Nizam-ı Cedid" askerinin, devlete daha itaatkâr olan Anadolu'da arttırılması hükümetçe kararlaştırılarak, Anadolu ve Karaman valilerine emir verilmişti.[223] Anadolu'daki askeri yenilenme işlerinde başarı kazanmış olan Kadı Abdurrahman Paşa bu işle görevlendirilerek idaresindeki Nizam-ı Cedid kuvvetlerini

---

220 a.g.e., s.81-82.
221 a.g.e., s.86.
222 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.80.
223 Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX asırlarda),* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi – Sa. 1^{b}, s.136, 1988.

toplamıştı.[224] XIX. asrın ilk seneleri ve Kadı Paşanın bu muvaffakiyeti, Sultan Selim'i çok sevindirmişti.[225] XIX. asır başında, Osmanlı Devleti'nin en çok tehlikeye maruz kalan kısmı, Rumeli eyaletleri idi: Sırpların isyanı, Arnavutlukta kendi başına hareket eden Paşaların ve Rumelinde merkezi tanımayan âyan ve Beylerin bağımsız hareketleri, Kırcalı eşkıyası denilen çetelerin bütün Rumelinde çeşitli tahribatları, nihayet Rusya ve Fransa devletlerinin Kuzey ve Batı Rumeli bölgelerine musallat olmaları, bu çevrede devlete tamamen itaatli, talim ve terbiyeleri ciddi, önemli bir askeri kuvvet bulunmadıkça yok edilmesi imkansız, sonuçları ise oldukça vahim olabilecek tehlikeler[226] doğurabilirdi. Bütün bu tehlike ve ihtimallerin önlenmesi için Rumeli'ye Nizam-ı Cedit askeri geçirilmesi ve bu teşkilatın orada da kurulması etkili bir tedbir olarak kabul edilerek Anadolu'da Nizam-ı Cedit'in kurulmasında büyük hizmeti geçmiş olan Karaman valisi Abdurrahman Paşa, Nizam-ı Cedit askeriyle ve İstanbul yoluyla Rumeliye geçirildi.[227] Padişah ve danışmanları bu askeri kuvvete dayanarak Rumelinde bile Nizam-ı Cedit teşkilatını başlatmak ve bu suretle mevcut ve muhtemel tehlikelere karşı, itaatkâr ve muntazam bir kuvvet elde bulundurmak derdine düştüler.[228]

Rusya'nın Osmanlıya karşı dostluğundan ümitler azaldığı sırada, 1806 senesinin ortalarında, Sultan Selim belli başlı danışmanlarından Rumeli'nin durumunun düzeltilmesine dair layihalar istemişti.[229] Bunlardan padişahın onayladığı Sadrazam kethüdası İbrahim Nesimî Efendi'nin layihasında, Karaman Valisi Kadı Paşa'nın oldukça çok askerle Rumeli'ne geçirilmesi, görünüşte Sırplar aleyhinde hareket olunuyormuş gibi gösterilerek, Rumeli'nde 40-50 bin kişilik bir ordu düzenlenmesi tavsiye olunuyor ve Rusya savaş ilan edecek olursa, bu ordu ile ona karşı çıkılması; Fransa Osmanlı'nın

---

[224] Kemal Beydilli, a.g.m., s. 423.
[225] Yusuf Akçura, a.g.e., s.136.
[226] a.g.e., s.136.
[227] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.80.
[228] Yusuf Akçura, a.g.e., s.136.
[229] a.g.e., s.136.

tembelliğinden söz edecek olursa da, “ *Saltanatı Osmaniye’nin kuvveti kemaldedir, Sırplar üzerine az bir himmet ile bu kadar mühim askerden mürekkep bir ordu tertib edildi, lâzımgelirse Rusyalılara karşı dahi müdafaai memleket kabildir*” diye cevap verilmesi ve “*eğer bu iki surete hacet messetmezse ordunun Sırplar üzerine sevkile isyan bastırılarak yar ve ağyara karşı kuvvet ve satvet gösterilmiş olacağı*” ilave ediliyordu.[230] Layihada bu ve benzeri ifadeler yer almışsa da padişahın asıl amacı Rumeli’de Nizam-ı Cedit askerinin bulundurulmasıydı. Nitekim bu yeni ordunun imparatorluğun her kısmını savunabilecek bir şekilde konumlandırılması gerekiyordu.

Bu karar üzerine Tekirdağ’ından işe başlandı ise de bu girişim muhalefete maruz kaldı; sadaret makamında bulunan Hafız İsmail Paşa, Nizam-ı Cedit aleyhtarı olduğundan ve Kadı Abdurrahman Paşa’yı da rakip olarak gördüğünden Rumeli âyanlarını ve bilhassa Rusçuk âyanı Tirsinikli oğlu İsmail Ağa’yı tahrik ile Rumeli’de Nizam-ı Cedit aleyhine bir isyan düzenlemeye muvaffak oldu; Tekirdağ yeniçerileri, Nizam-ı Cedit hakkındaki fermanı okuyan Kadı Efendiyi öldürdüler ve bu şekilde ilk muhalefeti gösterdiler.[231] Silivri ve Çorlu halkı Edirne üzerine harekete geçen Kadı Abdurrahman Paşa ordusuna karşı koydular.[232] Teşebbüs, buradaki âyanların tepkisini çekti ve taraftar arasında silahlı çatışmalar cereyan etti.[233] Söz konusu olay ve âyanların tepkisi, Câbi Tarihi’nde şu şekilde geçmektedir:

> “ ‘… bizler Nizâm-ı Cedîdin bu beldede olduğuna râzı değiliz ve Edirne’den dahi bizlere haber geldi. Anlar dahi, eğer devlet Edirne’de de böyle kışla binâ ve asker-i cedîd murâd eder ise bizler komazız’ deyû arz u mazhar geldi. ‘Bu gûne ihdâs nesne istemeziz’ deyûp, gulüvv ve hâkim; ‘bu ne demekdir, belde Pâdişahındır, sizle-

---

230 a.g.e., s.137.

231 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Seri- No: 6, s.63. 1942.

232 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.81.

233 Kemal Beydilli, a.g.m., s. 423.

> re ne var ve asker dahi Pâdişahın, yeniçeri olana yeniçeri zâbiti karışur. Sizlerin sözlerinizden itâ'at-ı pâdişâhî etmemek çıkar, aklınızı başınıza devşirin' deyince, heman birkaç eşkıya tabanca ve bucağa davranup, kâdıyı pâre pâre edüp ve sankim mübâşir-i sıyânet ile, yeniçeri ağası ve serdar kaçırup ve Âsitane tarafına bu madde inhâsıyle mübâşir-i merkûm gelüp, hâkim-i şer'i i'dâm ve hilâf-ı fermân-ı âli cevâb-ı kât'i verdiklerini ifâde edince, 'bu ne demek ola' deyû heman Karışdıran'da askeri Tekfurdağı üzerine ta'yin ve deryâdan iki gorbet (korvet) kalyon irsâl ve Tekfurdağını külliyen hedm ü harâbı, hâkim-i şer'i katl eyledikleri içün fetvâ ahz olunup…"[234]

şeklinde devam etmektedir.

Düşman ordularının hudut boylarında yığıldığı, İngilizlerin Boğazlardan gemi geçirerek İstanbul'u yakmakla tehditler savurduğu bir sırada böyle bir savaşın başlamasını padişah uygun görmezdi ve bunun üzerine Kadı Abdurrahman Paşa ordusunun geri dönmesini emretti (1806).[235] Bu geri dönüş emri sadece Abdurrahman Paşa bölüğünü değil, Sultan Selim'in o zamana kadar takip ettiği bütün yenilenme hareketinin dönüşünü ihtiva eden bir emir idi.[236] Kadı Paşa Ordusu, Çorlu'dan geri döndüğü gibi hükümet de bir müddetten beri göstermiş olduğu gelişmeden geri dönmüş oldu ve bu dönüş hareketi birçok taassub düşüncelerinin ekmeğine yağ sürdü.[237] Yumuşaklığı sebebiyle sadrazamı sadece azletmek ve sürgüne göndermekle yetinen Selim, yenilik taraftarı diye bilinen Şeyhülislam Sâlihzade Esad Efendi'yi de görevden almak zorunda kaldı ve muhalefeti teskin etmek

---

234 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi (Târih-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.62, vr.52a/52b, Ankara, 2003.

235 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.81.

236 Yusuf Akçura, a.g.e., s.139

237 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.8, s.190.

amacıyla yeniçeri ağası İbrahim Hilmi Ağa'yı sadarete, yeniliklerin amansız düşmanlarından olan Topal Ataullah Efendi'yi ise meşihata getirdi. [238]

Görüldüğü gibi Rumeli'de genelleştirilmek istenen Nizam-ı Cedit'e Edirne Vakası ile bir darbe vurulması; yenilik aleyhtarlarının cesaretlerini artırarak başkaldırmalarına ve nihayet bu hayırlı teşebbüsün akamete uğramasına sebep olmuştur.[239] Yaşanan bu olayların sonucunda ciddi cezalandırmaların yapılmaması, başka isyanların da meydana gelmesine kapı aralamış ve bu olayın hemen sonrasında ise Boğaz yamaklarının isyanına yol açmıştır.

2. Boğaz Kaleleri Yamaklarının İsyanı (1807)

Edirne Vakası'ndan sonra sadarete getirilen Hilmi Ağa'nın harp alanına gitmesiyle sadaret kaymakamı olan Köse Musa Paşa ve Şeyhülislam olan Topal Ataullah Efendi, esasında ıslahat taraftarı olmamakla birlikte kendilerini padişaha yenilik taraftarı kimseler olarak göstermiş ve tanıtmışlardı. Aynı zamanda bu iki kişi veliaht Şehzade Mustafa ile münasebetlerde de bulunuyorlardı.[240] O sıralar ordunun İstanbul'da bulunmamasını fırsat bilen bu iki zat, yeniçeriler ve ulema ile anlaşarak "Nizam-ı Cedid"i ortadan kaldırmaya karar verdiler.[241] [1807 yılının] 13 Mayıs pazartesi günü Karadeniz Boğazı nâzırı Mahmud Efendi, Rumeli Kavağında yamakların maaşını verip sonra onlara Nizam-ı Cedid elbisesi giydirmek düşüncesindeydi.[242] Köse Musa Paşa'nın görevlendirmiş olduğu bu memur boğaz yamaklarının yanına gönderildiğinde, söz konusu tedbirin padişah tarafından alındığını ve: " Nizam-ı Cedit elbisesi giyerseniz dinden çıkarsınız, giymezseniz tardedile-

---

[238] Kemal Beydilli, a.g.m., s. 423.
[239] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.63.
[240] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.81.
[241] a.g.e., s.81
[242] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.8, s.194.

ceksiniz. Belki Nizam-ı Cedit sizi öldürecek. " fitnesini yaydı.[243] Bu aşamadan sonra meydana gelen olayları Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih'*inde şöyle anlatmaktadır:

> " Şöyle ki: O gün her taraftan yamaklar toplanıp gizli görüşmelere başladılar. Bu durumu ağaları olan Halil Haseki haber aldı. Yanlarına varıp toplanmalarının sebebini sordu. 'Mahmud Efendi ile bizim için İstanbul'dan Nizam-ı Cedid elbiseleri gelmiş, sen de giydirmeye söz vermişsin, kabul etmeyiz: Ocak kıyafetine aykırı giyinmeyiz' diye feryad edip karışıklık çıkarmaya teşebbüs ettiklerinde Halil Ağa, elbise geldiğinin aslı yoktur diye onlara güven verip dağılmalarını emretti. Fakat fesad ateşi tamamen kızmış olduğundan hemen Halil Ağa'nın üzerine saldırıp zavallıyı öldürüp isyana başladılar. Bu feci olayı, Mahmud Efendi duyunca aklı başından gitti. Hemen iskeleden kayığa binerek İstanbul'a doğru gidecek iken arkadan yamakların kayıklara binerek takibe koyulduklarını görünce Büyükdere ocağına sığınmak üzere oraya yöneldi. Karaya çıktığı vakit yamaklar da yetişerek onu da yanındaki hizmetçi bir neferi ile beraber öldürdüler."[244]

Âsiler, ertesi günü Büyükdere çayırında toplandılar, İslam ve Hristiyan halkın ırz, mal ve canına dokunmamak, meşihat kapusundan tasdik olunmadıkça bir şey istememek, Et meydanında toplanarak Bâbıâli'ye vâki olacak istekleri yerine getirilmedikçe dağılmamak üzere yemin ettiler.[245] Bu olay Kabakçı Mustafa'nın önderliği ile meydana gelen isyanın çıkış noktasını teşkil etmiştir.[246] Bunun üzerine Bâb-ı Âli'de yamakların isyanı ve devlet adamlarının öldürülmesi konusunu ve katillerin bulunarak cezalandırılması konuları uzunca tartışılmıştı. Fakat bozgunluğun kaynağı olan kaymakam

---

243 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.81.
244 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.8, s.195.
245 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.81-82.
246 Mensure Öztürk, "Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa ve Mallarının Müsâdere Sürecine Kısa Bir Bakış, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S.7, s.104, 2015.

Musa Paşa, "Bir kazadır olmuş, yamaklar da yola gelmek üzeredir" diyerek işin o kadar peşine düşülmemesini ileri sürmüş, işin hafiften alınması üzerine Sultan Selim de gerekli tedbirlerin alınarak eşkıyanın dağıtılmasını ve zararlarına son verilmesini emretmiştir.[247] Oysa dört-beş yüz asinin İstanbul'a hareket ettiği sırada Levent Çiftliği'nden gönderilecek bir tabur asker ile bu felaket önlenebilirdi fakat köse Musa Paşa bu konuda da Nizam-ı Cedid aleyhtarlığını gösterip, Nizam-ı Cedid askerlerinin kışlalarından çıkmamalarını emretmiş böylece Boğaziçi'nde başlayan isyan hareketi bir gün sonra İstanbul'a intikal etmiş; asilere, savaşa gitmeyen yeniçeriler ve halk da katılmıştır.[248] Bütün bu meydana gelen olayların devamını Ahmet Cevdet Paşa şöyle anlatmaktadır:

> "İsyancıların henüz dağılmamasından dolayı Sultan Selim, merak edip Çarşamba günü Musa Paşa'yı saraya çağırttı ve 'Paşa, bu ne sebepten dolayıdır!' diye buyurduklarında Musa Paşa, münafıkça hareket ederek padişaha 'bu işlere sebeb benim yumuşaklığımdır, hakikaten bu haller benim yumuşaklığımdan doğmaktadır' diye cevap vermiştir. Musa Paşa her ne dediyse deyip yine fesad aşını pişirmek ve fitne işini becermek üzere Bâb-ı Âli'ye dönmüştür."

Görüldüğü üzere Ahmet Cevdet Paşa, Musa Paşa'dan bahsederken oldukça sert ifadeler kullanmış ve neredeyse sıradan bir Paşa'nın eliyle, imparatorlukta ne gibi felaketlerin meydana gelebileceğini anlatmaya çalışmıştır. Zaten III. Selim aleyhinde isyan hazırlayabilecek iki şahıs vardı ki biri Şeyhülislam Topal Ataullah, diğeri de Köse Musa Paşa idi ve bu iki adam III. Selim'i mahvetmeye kâfi gelmişlerdi.[249] Tarihe "*Kabakçı Mustafa İsyanı*" adıyla geçmiş bulunan ayaklanma da işte böylece başlamıştı.[250]

---

[247] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.8, s.196.
[248] Uğur Ünal, a.g.t., s.115-116.
[249] Enver Behnan Şapolyo, *Osmanlı Sultanları Tarihi,* Rafet Zaimler Yayınevi, s.357, 1961.
[250] Murat Gündüz, a.g.e., s.259.

3. Kabakçı Mustafa İsyanı ve III. Selim'in Tahttan İndirilmesi

Boğaz kaleleri yamaklarının başlatmış olduğu isyan hareketi, olaylar daha başlangıç aşamasındayken dağıtılabilirdi. Fakat yamakların isyanının kolaylıkla bastırılabilmesi için alınan tedbirler hep aksi durum yaratmış, Kabakçı'nın hareketi de ayak ayak ilerlemiş ve Nizam-ı Cedid askerinin Boğaz içinden kışlalarına çekilmesi üzerine yamaklar gayet rahat ve güven içinde Rumeli Hisarı'na doğru hareket etmişlerdi.[251] Esasında yamaklar, Nizam-ı Cedid askerinin hücumundan korktuklarından bazan ileri bazan geri gidiyorlar[252] ve bu noktada tereddütlerini belli ediyorlardı. Ancak imparatorluk nezdinde herhangi bir sert muameleyle karşılaşmadıklarından işi daha da ileriye götürmüşlerdi. Kendi içlerinden Kabakçı Mustafa'yı başkan seçerek padişaha iletilmek üzere bir takım kararlar almışlardı. Esasında Kabakçı Mustafa herhangi bir özel kişiliğe sahip birisi olarak karşımıza çıkmamaktadır. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan, ancak Kastamonulu olup Yeniçeri Ocağına girdiği bilinen Kabakçı Mustafa, bu gelişmenin başında görünen kişi olmakla beraber, bu ayaklanmanın arka planındaki gerçek mimarların sadâret kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Topal Ataullah Mehmed Efendi olduğu biliniyordu.[253]

İstanbul'da At Meydanında toplanan kalabalığa başkanlık eden Kabakçı Mustafa, âsilerin programını münadilerle İstanbul'un her tarafına yaydı: " *Ey ahali, meramımız Nizam-ı Cedid belasını kaldırmaktır. Başka niyetimiz yoktur. Müslüman olanlar, kendilerini ocaklı bilenler bizimle beraber olsunlar*" şeklindeki sözler üzerine Nizam-ı Cedit düşmanları Kabakçı'nın yanına koştular.[254] Yeniçerilerle müşterek hareket etmeye karar veren ihtilalciler bu kararlarını yeminle teyit ettiler ve böylece yeniçerilerin kazanı meydana çıktı, Cebeci

---

[251] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.8, s.200.
[252] a.g.e., c.8, s.198.
[253] Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.24, s.8, 2001.
[254] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.82.

ocağı da kazanını kaldırıp gelerek o meydanda toplandı.[255] Aynı şekilde Topçu ocağı, oldukça düzenli ve disiplinli olduğundan eşkıyaya uymak şöyle dursun müdafaalarına hazır iken Musa Paşa ve Sekbanbaşı taraflarından topçulara "*Sakınıp müdafaa etmesinler, bu iş herkesin anlaşmasiyledir*" diye haber gönderilmiş olduğundan çaresiz topçular dahi kazanlarını Tophane meydanına çıkarıp Kabakçı grubuna katıldılar.[256] Demek oluyor ki İstanbul'da bulunan bütün askeri kuvvet, Padişah'ın idaresi aleyhinde el birliğiyle kıyam ve ihtilal etmişti yalnız Nizam-ı Cedid denilen ve yeni usulle düzenlenmiş bulunan askerler bu toplanmanın dışında kalmışlardı ancak, onlara da sadaret makamından kışlalarından çıkmamak emri verilmişti.[257]

Musa Paşa, gece saraya varıp durumu padişaha bildirmiş[258] ve Padişaha sunduğu raporlarda isyan hareketini silik ve sönmeye mahkûm gibi göstermişti.[259] Esasında Sultan III. Selim, çevresinde meydana gelen bu olayların ve etrafındaki kişilerin söz konusu olaylardaki rolünü çok iyi bilmekteydi. Fakat oldukça uzun bir süre emek vererek oluşturmuş olduğu Nizam-ı Cedid ordusu ile yeniçerileri karşı karşıya getirip daha büyük felaketlere yol açmak istemiyordu. Sultan Selim zaten kan dökmekten hoşlanmadığından bu olayı küçümsemiş ve yamakların yumuşaklıkla ve nasihat yollu ile yatıştırılması için Musa Paşa'ya gerekli yetkiyi vermişti.[260] Böylece olaylar, çok daha büyümeden engellenecek ve etraf yatışacaktı. Fakat Musa Paşa, ihtilalin epeyce meydan aldığını ve işin kendi elinde kaldığını görünce hemen Bâb-ı Âli'ye gelip gece yarısı Şeyhülislam'a, sadrazama ve diğer devlet ricaline yazılar yazdırarak davette bulundu.[261] Câbi Tarihi'nde söz konusu davetin ayrıntıları şöyle aktarılmıştır:

---

255 Yusuf Akçura, a.g.e., s.148.
256 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.8, s.201.
257 Yusuf Akçura, a.g.e., s.148.
258 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.8, s.201.
259 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.82.
260 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.8, s.201.
261 a.g.e., c.8, s.202.

" … kırk kadar âdem, Şeyhü'l-islam es-Seyyid Atâullah Efendi'nin konağına şitâb ve efendi-i müşârun ileyhe ta'zim birle; 'buyurun efendim, sizi, yeniçeri kullarınız, ba'zı da'vâ-yı şer'iyye içün Et-Meydânı'nda isterler, buyurun' dediklerinde, Şeyhü'l-İslam Efendi; 'baka oğullar, Et-Meydânı'nda, ulemâdan kimler vardır' deyü sual eyledikde, 'bir kimesne yokdur, lâkin dîn ü devlet ve fukarâya hayırlu olan ulemâ efendilerden kimler ise, siz buyurun, varup çağıralım' dediklerinde, Şeyhü'l-İslam Efendi, ' Sudûr efendileri ve Nâkîbu'l-eşrâf Abdullah Molla Efendi'yi Meydân-ı Lahm'e getürmeye âdem irsâl edin' dedikde, heman âdemler irsal ve Meydân-ı Lahm'e, yeni olan segbanbaşı ve Kadı'asker efendiler ve ricâl-i ocak ve Nâkib Efendi ve Şeyhü'l-İslam Efendi ve sâirden cem' edilüp ve cümle tarafından bir nâ-mâlum, orta boylu, top sakallu bir kimesneyi, suâl u cevaba, ocaklu tarafından tevkül ve bir rütbelerde ita'at ve adâlet göstermişlerdir…"[262]

Davet edilen yeniçeri ihtiyarlarıyla ulemanın ileri gelenleri, başta Şeyhülislam Ataullah Efendi olmak üzere, âsilerin programını tasvip ettiler, artık Nizam-ı Cedid yok olmaya mahkûm edilmiş bulunuyordu. [263] Ocak ihtiyarları ve başta şeyhülislam olmak üzere önde gelen ulemadan açık destek ve teşvik gören asiler bir takım isteklerde bulundular.[264] Musa Paşa tarafından hazırlanan, içinde Nizam-ı Cedid ricalinden önde gelen kişilerin adlarının bulunduğu bir liste, idamları istenmek üzere Kabakçıya iletildi ve asiler bu taleple At Meydanına doğru ilerlediler.[265] İdamları istenen kişiler o dönemin önde gelen şahsiyetlerindendi. İsyancıların idamını istedikleri on bir kişi şunlardı: Devlet ve Saltanat Müsteşarı vaziyetinde bulunan İbrahim Nesimî

---

[262] Câbi Ömer Efendi, a.g.e., s.129-130.
[263] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.82.
[264] Kemal Beydilli, a.g.m. s.8.
[265] a.g.m. s.8.

Efendi, Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi, Rikâb-ı Hümayun Kethüdası Memiş Efendi, Reisü'l-Küttab vekili Safî Ahmed Efendi, İrâd-ı Cedîd Defterdarı Ahmed Bey, Darphane Emini Ebubekir Efendi, Valide Kethüdası Yusuf Ağa, Enderun-ı Hümayun Ricalinden Sırkâtibi Ahmed Efendi, Mabeynci Ahmed Bey, Bostancıbaşı Şakir Bey ve müderrislerden Kapan Naibi Lütfullah Efendi.[266] Hepsi Nizam-ı Cedid olayında padişaha bizzat yardım etmiş kimselerdi. Kabakçı, âsilere: "*Bu on bir kişi memleketi harap edenlerdir. Ölü veya diri padişahtan bunları istemeliyiz*" dedi ve âsiler de Kabakçı'yı tasvip ettiler.[267] Şeyhülislam ve kazaskerler kararı tasdik ederek padişaha bildirdiler.[268]

III. Selim, durumdan haberdar edildiğinde büyük acı duyarak İmparatorluğun maddi ve manevi kuvvetlerini kendisine karşı birleşmiş görüyordu.[269] Devletin idaresini ellerine bırakmış olduğu kimseler tarafından ihanete uğramış ve çaresizlik içinde yapayalnız kalmış, artık isyanı bastırma konusunda güveneceği kimse kalmadığına inanıyor yayınladığı bir hatt-ı hümayunla Nizam-ı Cedid'in kaldırıldığını bildiriyordu.[270] III. Selim aynı zamanda canı gibi sevdiği Nizam-ı Cedid ekibinin idamına da çaresiz müsaade etmek zorunda kalmıştı.[271]

III. Selim korkak değildi, daha Nizam-ı Cedit hareketinin başında, günün birinde tahtını ve başını bu uğurda kaybetmek ihtimallerini hesaba katmış bulunuyordu.[272] Padişah, sarayın tarihini iyi bilenlerdendi ve asilerin istediklerini yapmazsa zorla saraya girip edepsizliklerini gerçekleştireceklerinin[273] farkındaydı. Bu arada bazı kimseler Padişah'a, orduyu İstanbul'a çağırıp asileri bertaraf etmesini teklif etmişler fakat III. Selim bu teklife "*be-*

---

[266] Murat Gündüz, a.g.e., s.261.
[267] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.83.
[268] a.g.e., s.83.
[269] a.g.e., s.82.
[270] Uğur Ünal, a.g..t, s.116.
[271] Murat Gündüz, a.g.e., s.261.
[272] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.83.
[273] a.g.e., s.83.

nim için kan dökülmesin, benim yüzümden Ümmet-i Muhammed'e zarar gelmesin" yine, "*Olmaz, sonra Rus orduları Çatalca'ya gelir*" diyerek cevap vermiştir.[274] III. Selim Rusları Çatalca önlerinde görmektense, taht ve tacını, hatta çok sevdiği ıslahat fikirlerini bile terk etmeyi uygun bulmuştu.[275] Böylece Selim III, en büyük felaket anında dahi, devlet ve memleketi düşünerek hareket etmiş, cesaret ve hâkimiyet onda; alçaklık ve hainlik ve namertlik ise ulema ile asker ocaklarında kalmıştı.[276]

Nihayetinde bütün bu olanların sonucunda, asiler yine yetinmeyerek isteklerini daha da arttırdılar. Hatta III. Selim'in artık tahtan indirilmesi gerektiğini dillendirmeye başlamışlardı. Bunun üzerine "*Sultan Selim'in saltanatta istiklali kalmadı, devleti bir takım asilerin eline teslim etti, böyle padişah olmaz*" diye isyana devam ederek, III. Selim'i tahtan indirmek için Şeyhülislam Ataullah Efendi'den fetva almışlardı.[277] Asiler bu fetvayı padişaha götürdüklerinde son derece büyük üzüntüye düşen III. Selim "*böyle asi tebaanın padişah ve halifesi olmaktansa, olmamak daha iyidir*" diyerek padişahlıktan çekildiğini bildirmiştir.[278] Böylece, adamları vasıtasıyla baştan itibaren isyanı destekleyen, III. Selim'e ve Nizam-ı Cedid'e karşı girişilen tertiplerin içinde etkin rol oynamış olan IV. Mustafa, 21 Rebîülevvel 1222 / 29 Mayıs 1807 yılın-

---

[274] Uğur Ünal, a.g..t, s.117.
[275] Murat Gündüz, a.g.e., s.261.
[276] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.83.
[277] Uğur Ünal, a.g..t, s.118.
[278] Murat Gündüz, a.g.e., s.262. Bu konu ile ilgili olarak başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan ancak kim tarafından yazıldığı bilinmeyen bir mektup mevcuttur. Arşiv tarafından yaplmış olan açıklama ise şöyledir: " Bu vesika Mustafa mühürlü bir mektubdur, yazan kimdir kime yazdırmıştır, belli değil ise de evrak-ı resmiye arasında bulunmasına bakılır ise gönderilen kimsenin mühim bir mevki sahibi olduğu anlaşılıyor. III. Sultan Selim'in tesis eylediği Nizam-ı Cedid askeri aleyhinde diğer sınıf-ı askeriyenin kıyamları, ika eyledikleri cinayetler, Nizam-ı Cedidin lağvı III. Selim'in çekilmesi ve IV. Mustafa'nın cülusu hakkında uzun uzadıya tafsilatı havi mektup." Söz konusu vesika BOA, C.AS. 1139 / 50601 (H-11-04-1222) numarada kayıtlıdır.

da tahta geçirilmiş oldu.[279] Bu durum Fezleke-i Kuşmanî adlı eserde şu şekilde geçmektedir:

> "… Ulema hazretlerinin padişahın huzuruna varıp şer'en tahttan inmesinin ve yerine Mustafa Han'ın tahta çıkmasının lüzumunu anlatmak için sokaklarda gazilerin arasında beygirlerin üzerinde bir aşağı bir yukarı dolaştıklarını saray duvarı üzerinden görenler sarayın ileri gelenlerine haber vermeleriyle ulema efendiler içeri alındılar. Bunlar Selim Han'ın huzuruna çıktıklarında, önce kendi kalktı, haremde olan Sultan Mustafa'nın yanına vardı ve saltanat nöbetini ona teslim etmek için herkesten önce kendisi Sultan Mustafa Han'a biat etti. Daha sonra üzgün bir şekilde haremde kafes tabir olunan mahalle gitti. Sultan Mustafa Han hazretleri ise, nazik ve edalı bir şekilde dışarı çıkıp Rebiyülevvel ayının yirmi birinci Cuma günü [29 Mayıs 1807] eski kaidelere uygun olarak Enderun ağaları, devlet erkânı ve ocak komutanlarının saat beşe kadar yeni Sultana bağlılıklarını bildirmeleriyle biat töreni tamamlandı. Yeni padişahı askerlerin ve diğerlerinin görmeleri için selamlık töreni Ayasofya Cami'nde yapıldı ve ilk Cuma namazı bu camide kılındı."[280]

İsyan bu şekilde başarı ile sonuçlandıktan sonra sadaret kaymakamı, şeyhülislam, kazaskerler ve önde gelen ulemadan Muhib Efendi ile Kabakçı Mustafa dâhil olmak üzere bütün ocak yöneticilerinin iştirakiyle yapılan bir toplantıda, bundan sonra askerlerin devlet işlerine karışmamaları ve emirlere riayet etmeleri taahhüdü karşılığında kendilerinden bu isyan sebebiyle hesap sorulmayacağına dair bir "hüccet-i şer'iyye" tanzim edildi.[281] Aynı zamanda yeniçeriler tarafından devlet işlerine karışılmadığı sürece çıkarmış

---

[279] Kemal Beydilli, a.g.m. s.8. III. Selim'in hal'i ve IV. Mustafa'nın cülusu olaylarının ayrıntıları için bkz: Câbi Tarihi, s.138-143.

[280] Ubeydullah Kuşmânî, Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler Kabakçı Mustafa Risalesi,* haz. Aysel Danacı Yıldız, Kitap Yayınevi, s.57-58, 2007.

[281] Kemal Beydilli, a.g.m., s.8. Söz konusu hüccet-i şer'iyyenin tam metni için bkz: Ubeydullah Kuşmânî, Ebubekir Efendi, a.g.e., s.60-63.

oldukları isyandan dolayı sorumlu tutulmayacaklarına dair Sultan IV. Mustafa tarafından da bir hatt-ı hümayun kaleme alındı.[282] Ancak bu hüccete rağmen yeniçeriler devlet işlerine karışmaktan vazgeçmemiş ve imparatorlukta isyanlarla başlayan karışıklıkları devam ettirmişlerdi. Bunun üzerine IV. Mustafa'nın Osmanlı tahtına çıkmasıyla devlet yönetiminin zaafa uğratıldığını gören bir kısım devlet adamları, sarayda hapis hayatı yaşayan III. Selim'i tekrar Osmanlı tahtına çıkarmak için Rusçuk ayanı bulunan Alemdar Mustafa Paşa'nın [283] duruma müdahalesini istemişlerdi.[284] Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, onu tekrar tahta çıkarmaya karar vermiş fakat bu konudaki faaliyetleri ve III. Selim'e karşı gerçekleşen isyanda etkili olanları cezalandırma girişimleri, III. Selim'in 20 Temmuz 1808'de öldürülmesine neden olmuştur.[285] Şehid edildiğinde:

" Kendi elimle yâre kesip verdiğim kalem

Fetvâ-yı hûn nâhakımı yazdı ibtidâ"

beytinin cebinden çıktığı rivayet olunur.[286]

Netice itibariyle iç ve dış engeller sebebiyle başarısızlığa uğrayan Nizam-ı Cedid ıslahat hareketi sonrasında tahtından indirilen III. Selim, memleketinde uygulamak istediği yenilikler yolunda şehit edilmiş, çalışmaları da akamete uğratılmıştır.[287] III. Selim'in kurduğu din ve devletin temeli olacak

---

282 BOA, HAT 1498 / 18 (H-24-03-1222).

283 Bayraktar veya Alemdar diye şöhret bulan Mustafa Ağa, Hotinli veya Rusçuklu olup Hacı Hasan Ağa adında Rusçuk yeniçerilerinden birinin oğlu idi. Kendisi de yeniçeri olup ağa bölüklerinden kırk ikinci bölüğün yoldaşlarındandı. Mehaz [kaynak] gösterilmeyen bir kayda göre 1768 Rus harbinde bölüğün bayraktarı olmakla Bayraktar Mustafa diye şöhret bulmuştu; babası gibi bu da Rusçuk'ta hayvan ticareti ve ziraatle meşguldü. Bu yüzden epey servet sahibi olmuştu. (İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa,* Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri – No:6, s.40, 1942.)

284 Murat Gündüz, a.g.e., s.262

285 Uğur Ünal, a.g..t, s.118-119.

286 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.8, s.407.

287 Murat Gündüz, a.g.e., s.263.

teşekkül, İslam'a başarı ve üstünlük getirecek elli altmış binden fazla eğitimli askerden oluşan, zaferlere koşan ve fetihler yapan bir ordu olma hüviyetini taşımaktayken ne yazık ki bütün bu çabalar bütünüyle sonuçsuz bırakılmış, idareci olan şahısların ise kimi suçsuz yere katl, kimi ise haksızca azledildiğinden, geri kalanlarının üzerine de bir mağlubiyet hissi çökmüş ve neticede hepsi bir inziva köşesine sinip kalmışlardır.[288] Ancak meydana gelen tüm bu hadiseler yine de ileride gerçekleşecek olan ıslahat çalışmalarına engel olamamış, sonraki dönemlerde söz konusu ıslahatlar oldukça hızlı bir şekilde ilerlemeye devam etmiştir.

Beyt

düşman olub dîne imânsızlar etdiler şehîd

kıydılar Sultan Selim'e bir alay kâfir yezîd [289]

[288] Ubeydullah Kuşmânî, Ebubekir Efendi, a.g.e., s.76.
[289] Ubeydullah Kuşmânî, Ebubekir Efendi, a.g.e., s.145.

— İKİNCİ BÖLÜM —

İLMİYE TEŞKİLATI VE GENEL YAPISI

A. Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatının Genel Yapısı

Osmanlılar arasında ilmin kolayca yayılıp gelişmesinin en önemli sebeplerinden biri, Orhan Bey ve diğer ilk devir hükümdarlarının ilme ve ulemaya karşı son derece hürmetkâr olmalarından kaynaklanıyordu.[290] İlim müesseseleri olan medreseleri kurmakta büyük gayretleri vardı ve kendileri bizzat bu işe önder olmuşlar, diğer devlet büyükleri de onları takip etmişlerdir.[291] Böylece cemiyetin çok önemli iki ihtiyacı olan kaza ve tedrisin düzenli çalışmasına zemin hazırlanmıştır.[292]

Osmanlı Devleti kuruluş ve yükselme dönemlerinde ulemadan her yönüyle faydalanmış, ulemaya devletin en alt kademesinden en yüksek kademelerine kadar görevler verilmiş; devlet idaresinde onlarla istişare edilerek hareket edilmiştir.[293] Devletin ulemaya verdiği bu önemle birlikte, Yıldırım Bayezid (1389-1413) ve II. Murad (1421-1451) zamanında medreselerde ve

---

290 Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.3101, s.10, 1984.

291 a.g.e., s.10-11.

292 Mehmet İpşirli, " Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar) ", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, s.273, 1988.

293 Kayhan Atik, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözülmeye İlişkin Tespit ve Teklifler", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,* S.14, s.33, 2000.

ilim hayatında önemli gelişmeler olmuş, dünyanın dört bir yanından birçok bilim adamı Osmanlı Devleti'ne gelmiş, dolayısıyla büyük bir canlanma olmuştur.[294] Bu dönemlerden sonra gelen Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) dönemi, bu açıdan oldukça istisna bir yere sahiptir. Nitekim O'nun inşa ettirdiği Sahn-ı Seman medreseleriyle dönemin ilmi çalışmaları zirveye ulaşmıştır. Bu genç hükümdar şahsiyetiyle, teşkil ettiği müesseseler ve vaz ettiği prensipler ile gerçek bir ilim ve âlim hamisi olarak anılmaya hak kazanmıştır.[295] Aynı şekilde Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından yaptırılan Süleymaniye Medreseleri de dönemin ilmi çalışmalarını zirveye ulaştırmış ve oldukça külliyatlı eserlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Fetihten sonra İstanbul içinde yapılan medreselerin sayısı artmış ve bunlardan *Sahn-ı Seman* medreseleri, Kanuni'ye kadar tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve Arab Dili ve Edebiyatı'nı okutan birer İlahiyat Fakültesi veya İslam Akademisi mesabesinde[296] eğitim vermişlerdir. Müsbet ilimleri tedris eden fakülteler henüz mevcut olmamakla birlikte, Kanuni'nin yaptırdığı yeni medreseler ve programlarla tıp, matematik (=fen) fakülteleri kuruldu ve *"Darü'l-Hadis"* adı altında yüksek bir medresede hizmete sokuldu.[297] Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda medrese sistemi, eğitimin zirve noktalarına ulaşmış oluyordu. Türk ilim hayatında iki dönüm noktasını teşkil eden bu iki kurum fiziki görünümleri, sahip oldukları maddi imkânlar ve nihayet eğitim programlarının zenginliği ve kütüphaneleriyle en üst seviyeyi temsil etmiştir.[298]

Osmanlı Devlet teşkilatını oluşturan, ilmiyye, kalemiyye ve seyfiyye denilen sistemin belki de en önemli ayağını ilmiye teşkilatı oluşturmaktaydı; zira kadılar, müftüler, müderrisler, cami görevlileri medreseden mezun olan

---

[294] a.g.m., s.33.
[295] Mehmet İpşirli, a.g.m., s.274.
[296] İsmail Yakıt, "Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S.6, s.19, 1999.
[297] a.g.m., s. 19.
[298] Mehmet İpşirli, "İlmiye", *TDV İslam Ansiklopedisi,* c.22, s.143, 2000.

ilmiye teşkilatına mensup idi.[299] Bu noktada medreseler devlet için eğitimli insan kaynağını da oluşturan önemli bir unsurdu. Bütün İslam dünyasında olduğu gibi, Osmanlılarda da eğitim ve öğretim, umumi ölçüde medreselere dayanmaktaydı.[300] Osmanlı eğitimi içinde teşkilatlı, yüksek seviyede eğitim ve öğretimi gerçekleştiren müesseseler, şüphesiz medreselerdi ve Osmanlılarda ilmiye sınıfı buradan yetişir, kadılık, müftülük, müderrislik, cami hizmetleri, kâtiplik vs. gibi diğer bazı sahalarda istihdam edilirlerdi.[301] Medreseler, genel anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun orta ve yüksek tahsil tedrisini ihtiva eden müesseseleri görünümündeydi ve aşağıdan yukarıya doğru kademeli olarak 5 ana dereceye ayrılmaktaydı.[302] Bunlar sırasıyla: Hâşiye-i tecrîd, Miftâh, Kırklı, Hâriç/Dâhil ve Sahn-ı Seman medreseleri idi.[303] Osmanlı öncesi dönemde medrese kurumlarında böyle bir hiyerarşi görülmezken Fatih Sultan Mehmet Han döneminden itibaren medreselerde ciddi bir yapılanmaya gidildiği görülmektedir.

İlmiye sınıfı, klasik ve yerleşmiş İslami eğitim kurumu olan medresede usulüne uygun tahsilden sonra icazetle mezun olup eğitim, hukuk, fetva, başlıca dini hizmetler ve nihayet merkezi bürokrasinin kendi alanlarıyla ilgili önemli bazı makamlarını dolduran Müslüman ve çoğunlukla Türkler 'den oluşan bir meslek grubu[304] olarak karşımıza çıkmaktaydı. İlmiye sınıfının başlıca üç görevi vardı ki bunlar; eğitim-öğretimin sürdürülmesi, dini, sosyal, idari ve askeri konularda dinin görüşünün açıklanması ve idari ve

---

299 Kayhan Atik, a.g.m., s.32.
300 Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat Tarihi,* İrfan Matbaası, s. 16, 1976.
301 a.g.e., s.19.
302 İsmail Yakıt, a.g.m., s. 20.
303 a.g.m., s. 20.
304 Mehmet İpşirli, "İlmiye", *TDV İslam Ansiklopedisi,* c.22, s.141, 2000.

yargıya ait hizmetlerin görülmesi[305] şeklinde sıralanmıştır. Bu üç fonksiyonu da sırasıyla müderrisler, müftüler ve kadılar gerçekleştirmekteydiler.[306]

Osmanlı devlet teşkilatında ilmiye sınıfı, ilmî, dinî, idarî ve askerî birçok sahalarda istihdam edilmişlerdir.[307] Bu istihdam alanları; ilmi ve bürokratik görevler, askeri hizmetler ve diğer hizmetler olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir. Kadılık, müderrislik, müftilik, nişancılık, defterdarlık, cami hizmetleri ve tabiblik gibi ilmî ve bürokratik görevlerin yanı sıra medreseden mezun olan bir öğrenci, askeri sınıfa geçmek istediğinde bu isteğini yerine getirebilirdi. Böyle bir durumda kendisine 20.000 akçe ile zeametin ilk derecesi verilirdi.[308] Aynı zamanda ilmiye sınıfından olanlar müfettişlik, mütevellîlik ve muallimlik gibi görevleri de yerine getirebiliyorlardı.

İlmiye sınıfının teftişi konusuna geldiğimizde ise, Osmanlılarda ilmiye sınıfının kontrolünün, medreselerde ve camilerde, vakfiyelerinde bulunan mütevelli, nâzır ve noktacılar, kaza teşkilatında 'kadı müfettişler' tarafından yapıldığını[309] görmekteyiz. Ayrıca gerekli hallerde yüksek seviyelerdeki müderrislerin, bilhassa vakıfları kontrol için müfettiş tayin edildikleri bilindiği gibi, kadıların da bölgelerinde bulunan ilmiye mensubunu teftiş ettikleri görülmektedir.[310]

İlmiye teşkilatı zaman içerisinde dönemin yöneticileri tarafından ciddi bir disiplin altına alınarak tetkik edilmeye devam edilmiştir. Kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerinin uygulamalarından etkilenerek siyasi, askeri, dini, ilmi ve hukuki sahalarda pek çok müesseseyi kuran Osmanlılar, bun-

---

305 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi,* Fakülte Kitapevi, s.103, 2007.

306 Mehmet Fatih Özer, *Osmanlı İlmiye Teşkilatı Araştırmalarında Kullanılabilecek Temel Kaynaklar,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s.7, 2014.

307 Cahid Baltacı, a.g.e., s.56.

308 a.g.e., s.58.

309 Cahid Baltacı, a.g.e., s.58, Mehmet Ali Ünal, a.g.e., s.108.

310 Cahid Baltacı, a.g.e., s.58, Mehmet Ali Ünal, a.g.e., s.108.

lardan çoğunu devletin son dönemlerine kadar muhafaza edebilmişlerdir.[311] Teşrifat kurallarını uygulamada büyük bir titizlik gösteren Osmanlı Devleti'nde, devlet kademelerinde yer alan her memurun mevki ve görevleri; kanunnâmeler, teşrifat mecmuaları ve arşiv vesikalarında en ufak ayrıntılarına kadar belirtilmiştir.[312] Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar muhafaza edilmeye çalışılan bu kural ve alanlarda, bilhassa ilmiye alanında kurulan müesseselerde zaman içerisinde oldukça büyük değişimler ve dönüşümler meydana gelmiş ve bu durum devlet eliyle bizzat idare edilmeye çalışılmıştır.

Temelini şeriatın teşkil ettiği bir devlette, ilmiye sınıfının kazandığı önem son derece normaldir ve birçok önemli makam, ulema tarafından doldurulmuştur.[313] İlmiye sınıfının başı şeyhülislam olmakla birlikte, şeriat hukukunun uygulanmasında karşılaşılan problemleri çözmekle vazifeli ve bu konuda en büyük otorite[314] olma konumuna da sahipti. Padişah dahi vereceği önemli kararların şeriata uygun olup olmadığını öğrenmek için şeyhülislamdan görüş (fetva) isterdi.[315]

Ulemanın şeyhülislamdan sonraki ikinci şefi ve esas itibariyle yargı teşkilatının gerçek başı, şeyhülislamın yargı yetkisi olmadığı için kazaskerdir.[316] Osmanlı Devleti'nde Rumeli ve Anadolu kazaskeri olmak üzere iki kazasker mevcuttur ve bunlar asli üye olarak Divan toplantılarına katılmışlar, dava dinlemişlerdir.[317] Anadolu kazaskeri, Anadolu'da bulunan bütün kadıların,

---

311 Murat Akgündüz, "Osmanlı Devleti Teşkilatında İlmiye Sınıfının Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No.8,* c.5, s.249, 1999.

312 a.g.m., s.249.

313 Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf- Reaya Ayrımı", http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/8_12.pdf, (erişim tarihi: 27.07.2017).

314 Mehmet Ali Ünal, a.g.e., s.104.

315 a.g.e., s.104.

316 Gül Akyılmaz, a.y.

317 a.y.

Rumeli kazaskeri de Rumeli'de bulunan kadıların âmiri olmuşlardır.[318] Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda en büyük kadılık önce İznik, sonra Bursa kadılıkları olmuş, yeni fethedilen yerlerle birlikte ikinci ve üçüncü derecelerde kadılıklar oluşturulmuştur.[319] Daha sonra İstanbul merkezli genel bir mülkî yapılanmaya paralel olarak, mevleviyet ve kuzat kadılıkları olmak üzere kadılık, iki terakki silsilesine ayrılmıştır.[320] Kısaca şu söylenebilir ki görev ve salahiyet bakımından müderrislik ve askeri inzibat görevlerinin dışında devletin birçok işlerinin temini ve tatbiki önemli ölçüde kadılara aitti.[321] Dolayısıyla kadılık makamlarında meydana gelecek herhangi bir bozukluk direkt olarak devlete sirayet edecek ve bunun düzeltilmesi oldukça zorlu bir süreç olarak ortaya çıkacaktı. Bu anlatılanlardan, özellikle yönetim alanında ilmiye sınıfına ciddi anlamda bazı sorumlulukların düştüğü sonucu çıkarılabilir. Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğunda, ilmiye sınıfının gerek ilmi sahada gerekse de yönetici sahada kapsam ve etki alanının ne derece geniş olduğu da böylece görülebilir.

B. İlmiye Teşkilatı ve Ortaya Çıkan Problemler

Bilindiği gibi tarihçiler, Osmanlı müesseselerinde ve esas düzeninde, XVI. asrın ikinci yarısında, bütün ihtişam ve debdebenin içerisinde bir bozulmanın başladığı konusunda müttefik olmakla birlikte, bir kısım tarihçiler bunun Rüstem Paşa ile, bir kısmı Sokullu'nun ölümü ile başladığı, bazıları da asrın sonuna doğru oluştuğu kanaatindeydiler ki burada kesin ve kaçınılmaz olan husus, ilmiye teşkilatının da bu umumi bozulmadan büyük ölçüde etkilendiğidir.[322] Dolayısıyla bu alanda meydana gelecek herhangi bir

---

[318] Veli Ertan, "Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri", *Diyanet Dergisi, Dinî-İlmî- Edebî Üç Aylık Dergi,* c.26, S.4, s.110, 1990.

[319] İsmail Yakıt, a.g.m., s. 23.

[320] a.g.m., s. 23.

[321] a.g.m., s. 24.

[322] Mehmet İpşirli, " Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar) ", s.274.

bozulma doğrudan imparatorluğu etkileyecek ve başta toplum olmak üzere bütün alanlara sirayet edecektir. Nitekim Gelibolulu Mustafa Âlî, 1581'de yazdığı "*Nushatü's-Selâtin*" de bu durumu şöyle özetlemiştir: "*Ulema cemiyetin temel unsuru, devletin ve milletin esas rükünlerinden biridir, onlardaki bozulma herkese ve her şeye tesir edecektir".*[323] Aynı şekilde Koçi Bey de ulemanın birçok meziyetinin olduğunu söylemiş eskiyi överken yeniyi eleştirmiştir. O, ilim yolunun ve âlimlerin fevkalade bozulduğunu belirterek eskiyi şöyle anlatmaktadır:

> " İlim yolu gayet temiz ve derli toplu idi. O yüzden içlerinde cahil ve yabancı olmayıp, her biri yolu ile geldiğinden kadı ve müderrislerden hepsi, bilgisi ve dini mükemmel, ırz ve vakar sahibi adamlar olup, müderris olduğu takdirde mübarek ilme, mansıb sahibi olduğu takdirde din ve devlete doğrulukla hizmet edüp halka gayet faydalı olurdu… İlmiyeye ait yüksek makamların şunun bunun aracılığıyla verilmesi doğru değildir. En bilgili hangisi ise ona verilmek gerektir. Medreseler dahi ilmi incelikler çıkarmaya kadir olanlara gerektir. Bir cahilin, sırf eskidir diye bir âlimin önüne geçirilmesi haksızlıktır."[324]

Fakat ne yazık ki, zaman içerisinde işler Koçi Bey'in anlattığı eski durumun çok çok ötesine gitmiştir. İlmiyedeki çoğu şey gittikçe niteliğini yitirmeye başlamış, disiplini sağlama hususunda ise oldukça sıkıntılar çekilmeye başlanmıştır.

Bir taraftan devlet ilgililere gönderdiği fermanlarda gayet ölçülü bir dille bu bozulma ve kanunlara riayetsizliğe dikkati çekmiş, kanun-i kadimden uzaklaşılmamasını emretmiş, diğer taraftan çok daha ağır ve açık bir dille o devrin müellifleri bu alandaki olumsuz gelişmelere temas ederek gelecek

---

[323] a.g.m., s.276.
[324] Abdullah Saydam, a.g.e., s.463.

için kaygı ve endişelerini ifade etmişlerdir.[325] Tarih boyunca ilmiye teşkilatının bozulması ve ıslahı ile ilgili çok sayıda araştırmalar ve yorumlar yapılmış, birçok düşünür bu konuda çeşitli tezler ortaya koymuştur. Yapılan bu araştırma ve fikirlerin ortak yönü ise bu teşkilatın bozulmasının asıl sebebi olarak, hem devletin diğer kurumlarındaki bozukluklar hem de ilmiye teşkilatının kendi içyapısındaki anlaşmazlıkları olarak ortaya çıkmıştır.

Mesleğin içerisinden gelen, eserleriyle bu zümreye en büyük hizmeti yapan Taşköpri-zâde Ahmed Efendi (v.1561) daha 1540'larda medresede ulema arasında ilahiyat ve matematik ilimlerine karşı eski itibarın kaybolduğunu ve genel olarak ilim seviyesinin düştüğünü ifade etmektedir.[326] Kuramsal/nazari ilimler üzerine kitapların rağbet görmediğinden, ulemanın da yalnızca basit el kitapları okuduktan sonra kendilerini âlim saydıklarından şikâyet etmektedir.[327] Diğer taraftan biraz daha ileriki dönemlerde Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi (v.1600) ise ilmiye teşkilatındaki bozukluklar hususunda ciddi ve oldukça sert eleştirilerde bulunmuştur. Âlî Efendi, medreselerin bozukluğunu, ilme rağbetin azalmasına; mevâlî-zâdelerin zuhuru ve kısa zamanda derece kat etmelerine; büyüklere intisab eden bazı kimselerin tedrisle alâkalanmadan iltimasla ilmiye yoluna girmelerine; liyakate bakılmaksızın müderrislik ve kadılıkların rüşvetle verilmesine; âlimle cahilin ayırt edilmeyip telif eserlerin eksilmesine bağlamıştır.[328] Mustafa Âlî Efendi'nin bu düşüncelerini kendi kaleminden aktaralım:

> "Ulema cemiyetin temel unsuru, devletin ve milletin esas rükünlerinden biridir, onlardaki bozulma herkese ve her şeye tesir edecektir. Bu özelliğine rağmen ulema bir takım teferruat ve merasimler içe-

---

[325] Mehmet İpşirli, a.g.m., s. 275.

[326] a.g.m., s. 275.

[327] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),* çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, s.187, 2003.

[328] Cahid Baltacı, a.g.e., s.63. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII. Dizi – Sa.17[b] s.69-70, 1988.

risinde asıl benliğini ve etkisini kaybetmiştir. Bu zümrenin en büyük kaygısı teşrifatta kimin önde yer alacağı, protokol sırasının nasıl olacağı hususudur. Bu noktada anlaşamadıkları için birçok faydalı toplantıya katılmayı terk etmişlerdir. Bu dönemde ulema eser telif edememektedir. Ebussuud Efendi istisna edilirse, ulemanın hiçbirinin ciddi eseri bulunmamaktadır. Birçok sanat ve fenlerde değerli eserler vücuda getirildiği halde ilim alanında bu verimlilik görülmemektedir. Padişah (III. Murad)'ın ulemayı eser yazmaya teşvik ve hatta icbar etmesi gerekir. Bu dönemde kötü bir uygulama, ilim alanında adam kayırılması, bir kadılık veya müderrislik boşaldığında liyakat yerine adayın hangi devletlûnun adamı olduğuna bakılmasıdır. Bunu önlemek için imtihanların ciddi tutulması gerektiği belirtilmektedir. Bir diğer bozukluk ise bilhassa kadılıklarda değişik isimler altında da olsa rüşvetin cari olmasıdır. Kadılar mansıp almak için verdiklerini ziyadesiyle, göreve başladıktan sonra yazdıkları hüccet ve tezkirelerden almaya çalışmaktadırlar."[329]

---

[329] Mustafa Âlî, *Nushatü's-selâtîn,* yay. A. Tietze; Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 1581, I, s.174-176, Wien 1979' naklen, Mehmet İpşirli, " Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar) ", s.276. Söz konusu bölüm ile ilgili olarak Tietze tarafından latinize edilmiş bir başka kısım ise şu şekildedir: "… Sâniyen tarîqlarında manâsıb ve qaza vu medârise müte'alliq merâtib hall olunduqça liyâqat u istihqâq gözedilmeyüp bu fülâna mensûbdur ve bu fülân paşanun xocalığıyla mergûbdur, bu ise şuğl u inzivâ-yile ma'yûb ve üslûb-i mülâzemetümüzde taqşîr etmeg-ile husul-i merâmı meslûbdur dinilüb mansablar ehline virilmemeg –ile ve medreseler dirâset-ile mevsûf olanlara lâyiq görülmemeg ile âsâr-i fazâyil u 'ulûm safahât-i ezhân-i 'ulemâda nâ-ma'lûm ve envâr-i ma'ârif-i nebâhet-mevsûm nevâşî'-i fuzelâ vu 'uqalâda ma'dûm olub ebkâr-i efkârlarından zâde-i ma'nâ zuhûrı mümteni' oldı ve kilk-i bedâyi'-nigârlarından ifâde-i zamâyir nüşûrı mündefi' oldı, zîrâ gendüler iltifât-i sudûr-ıla münşerihu s-sudûr gerekdür-ki te'lîf-i şürûha vuslatleri müyesser ola ve fikr-i metînleri beyyinât-i nâ-mahsûr-ıla münkeşifü l-hubûr gerekdür-ki tasnif-i mütûna tevağğul u rağbetleri muqadder ola. Bâ'is budur-ki pâdişahumuzun ecdâd-i 'izâmları zamânında te'lîfât-ile müşârün-ileyh bil-benân olan feylesûfân fî zamâninâ zuhur eylemez oldı ve nefs-i emmâreleri muqtezâsınca her biri tahsil-i menâsıb-ı dünyeviye ile muqayyed olub tekmîl-i me'ânî'-i 'ulûm u fünûna sarf-i maqdûr eyleyemez oldı. Halen ki sâyir sanâyi' gitdükçe zâhirü l-bedâyi' qılınuğı gibi tavâli'-i fuzelâ daxı varduqça matâli'-i tedqîq u tahqîqdan bâhirü l-levâmi' gereg-idi. Ma'a-hâzâ emr-i ber-'aks vâqi' olub merhum Sultân Selîm Xân-i sâbıq za-

Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi'nin ilmiye teşkilatının bozukluğu hakkındaki düşünceleri bu şekilde iken Kâtip Çelebi ise gerilemeyi, medrese tedrisatından aklî ve müsbet ilimlerin kaldırılmasına[330] bağlamaktaydı. Kâtip Çelebi, özellikle *Mizânû'l-Hak* isimli kitabında pozitif bilimler ve felsefenin öncü bir savunucusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa taassuptan bahsetmiş ve bunun sebebinin de cahillik olduğunu öne sürmüştür. Taassup içinde olanların akıllarını kullanmayıp, sadece taklit ile ilerlemediklerini, aslını sorup düşünmeden redd ve inkâr ettiklerini belirterek felsefe ilimlerini kötüleyenlerin ise, cahil oldukları halde bilgin yerine geçtiklerinden[331] bahsetmiştir. Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) zamanında felsefe ilimlerinin medreselerde okutulduğunu, daha sonra ise pozitif ilimlerin kalkarak İslamî ilimlerin kaldığını; sadece İslamî ilimleri tahsil etmenin de akla uygun olmadığı için, hem felsefe ilimlerinin hem de İslamî ilimlerin ortadan kalktığını belirtir, yani felsefenin medreseden kaldırılmasıyla medreselerin gerilemesinin başladığını ifade eder.[332]

XVII. yüzyıl başlarında telif edildiği anlaşılan ancak müellifi belli olmayan Kitâb-ı Müstetâb'a gelince burada da ulema zümresine temas edildiğini[333] görmekteyiz. Söz konusu eserin dokuzuncu faslında ehl-i menâsıbın yirmi beş ve otuz yıldan beri rüşvet aldıkları, bu rüşvetin hediye adı altında aşikâre bir şekilde alınıp verildiği, ulema tabakası dâhil olmak üzere diğer devlet kademelerinde de neredeyse mübah kabul edildiği örneklerle anlatılmaktadır.[334] Hatta doğruluk üzere olan kişilere makam mevki verilmediği

manından berü şeyxü l-islâm Mevlânâ Ebü s-Su'ûd-i lâzimü l-ihtirâmdan ğayrı mü'ellif-i fâyiq zuhûr eylemedi…" A. Tietze, a.g.e. c.1, s.175.

330 Cahid Baltacı, a.g.e., s.64.

331 Kayhan Atik, a.g.m., s.44.

332 a.g.m., s.44.

333 Mehmet İpşirli, a.g.m., s. 275.

334 Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I: Kitâb-i Müstetâb, yay. Yaşar Yücel, s.23, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1983.

gibi bir de onlar, işe yaramaz bir zümre olarak addedildiği belirtilmektedir. Ulemadan olan bir kadı beş yüz akçe ile Asitâne'de azledilmiş olduğu halde, lüks ve israf içinde yaşıyor ve bu durum gittikçe borçlanmalarına sebebiyet veriyordu. Asitâne'nin durumuna paralel olarak, beylerbeyi, sancak beyleri ve diğer görevliler de aynı belaya tutulmuşlar, kadılar da rüşvetle geldikleri makamda, şeriat ve kanunu uygulamayı düşünmekten çok, verdiklerini toplama derdine düşmüşler, beylerbeyi ve sancak beyleri ise, "sen çok aldun ve ben az aldum" diyerek birbirleriyle kavga etmekten Devlet'e sadakati unutmuşlardır.[335] Bu ve bunun gibi birçok mesele, söz konusu görevlerde olan kişiler ve bilhassa ulemadan olanlar için devlet işlerinden daha öncelikli bir hale gelmişti. Dolayısıyla devlet işlerinde sürekli olarak aksamalar meydana gelmekte ve toplumun ihtiyaçları karşılanamamaktaydı.

Bir diğer eser, XVII. yüzyılın ortalarında kaleme alınan ve müellifi meçhul olan *Kitâbu Mesâlihi'l- Müslimîn ve Menâfi'il Mü'minîn* ise, I. İbrahim (1640-1648) döneminde Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu bunalımlar ve çözüm yollarını ortaya koymuştur.[336] Osmanlı imparatorluğunda bozulan müesseselerin içerisinde, ilmiye sınıfının problemlerine detaylı olarak eğilmesi ve kitabın birinci babını ilmiye sınıfına ayırmasından, yazarın ilmiye sınıfına mensub olduğunu veya ona göre ilmiye sınıfının problemlerinin diğer problemlerden daha önemli olduğu kanısına varılabilir.[337] Müellif, söz konusu eserinde ilmiye sınıfının içinde bulunduğu bozukluğun temel nedenini, diğer müelliflerin değindiği konulardan daha farklı bir neden olarak incelemektedir. Ona göre ilmiye sınıfının bozulmasının temel nedeni, bu sınıf mensuplarının karşı karşıya kaldığı fakirlik durumuydu. Şayet fakirlik ortadan kaldırılıp ilmiye sınıfının ihtiyaçları giderildiğinde söz konusu bozuklukların bilhassa rüşvetin ortadan kalkacağı müellif tarafından öngörü-

---

[335] Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimin ve Menâfi'i'l Mü'minîn, Hırzü'l Mülûk,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları III. Dizi – Sa.13, s.XXVI, 1988.

[336] Kayhan Atik, a.g.m., s.39.

[337] a.g.m., s.39.

lüyordu. Eserin ilmiye sınıfıyla ilgili olan bölümünün bir kısmını müellifin ifadeleriyle aktaralım:

> " Mesâlih-i ulemâ-i izâm, ki nizâm-ı âlem bunlarun iledir, nitekim 'Men ekreme âlimen fe kad ekremenî' deyüb burulmuşdur, bu takdîrce görelim ki ulemaya ne vechile ikrâm olunmak gerekdür ki kapu kapu gezmiyeler ve beş altı yıl ma'zul, hôr ve hakîr sürünmiyeler, leyl u nehâr mutala'alarında olalar; belki haftada ancak iki gün Kadı-asker efendiye mülâzemete varalar. Mukaddemâ Hakîm Hâmunoğlu sağ iken ve dahi nice ednâ kimesnelerin kapularına nice büyük kadîlar anun gibilerin kapusuna dahî mülâzemet iderlerdi ve nicesi fakîrlikden kitâbların satup kara cahil olurlardı. Şimdi dahî bi 'aynihidir. Zirâ mahlûl mansıb bulunmaz ki ber-murad olalar. Pes bunlara mahlûl mansıb bulmağın bir çaresi budur ki rüşvet ile meşhûr olan kadîlar gibi ve câhil çelebi kadîlar ki atları ve libasları ve hizmetkârları sipâhîlîğe münasib ola ve ilminde dahî kâmil olmaya; bunun gibileri endâ ulûfe ile bölüklere ve tîmarlara hâllü hâline göre yeniçeriyi hisâra çıkardıkları gibi bunları dahî bu vechile çıkarmak buyurulursa hem sâ'ir ma'zullere yirler açılurdu, hem sipâhî tâ'ifesi dahî içlerinde ehl-i ilm olmağla her vechile fâ'idelenürlerdi. Bu vechile olıcak ulemâ altı aydan ziyâde ma'zul yürimemek gerekdür ki ulemâ kuvvetde ve şerefde olub kadîlığına vardıkda ne sancak beğinden havf ide ve ne pâdişah kullarından havf ide ve ne ma'zûllukdan havf ide ve ne kitâbların sata, emr-i şer' ne ise hak üzre icrâ ede, rüşvet yemeğe muhtâc olmaya."[338]

Görüldüğü gibi müellif öncelikle nizam-ı âlemin ulema ile sağlanacağını belirtmiş ve onlara gerekli olan ikram ve saygının gösterilmesi hususu üzerinde durmuştur. Ulemanın geçim derdine düşerek ilimle uğraşmayı aksatması ve fakirlikten kitaplarını satacak duruma gelmesi müellif tarafından

[338] Yaşar Yücel, a.g.e., s.91-92.

son derece tehlikeli bir durum olarak görülmüştür. Müellif, ilmiyedeki aksaklık ve bozukluğun temel nedeni olarak fakirliğin üzerinde durmakla birlikte bundan kurtulmanın çözüm yolunu da göstermeye çalışmıştır. Yukarıdaki alıntılamada da görüldüğü gibi müellif, tıpkı yüksek maaşlarla yeniçerilerin çeşitli durumlara göre hisara çıkarıldığı gibi, ulemanın da uygun birer görevle hisara çıkarılmasını ve böylece hem mazullere yer açılacağını hem de askerlerin ulemadan faydalanacağını öne sürmüştür. Böylece ulema hem fakirlikten kurtulmuş olacak, hem de fakirlik sebebiyle giriştiği rüşvet ve diğer gayr-ı meşru durumlardan kurtulmuş olacaktı.

XVII. asrın tanınmış müellifi Koçi Bey ise, biri IV. Murad diğeri Sultan İbrahim'e olmak üzere hazırladığı iki risalesinde de ilmiye sınıfına önemli bir yer ayırmıştır.[339] IV. Murad'a sunduğu risaleler, daha çok, devletin bozulması, bunların sebepleri, içinde bulunulan kötü durum ve bunların nasıl çözüleceği ile ilgili konuları kapsarken, Sultan İbrahim'e sunulan risaleler ise doğrudan doğruya devlet teşkilat yapısının tanıtılması ile ilgili konuları içerir.[340] Koçi Bey ilmiye teşkilatıyla ilgili fikirlerini ise risalesinde; "*Ulemâ-yı Selef Ne Sîretde Olub ve Hâlâ Mevcûd Olan Ulema-yı Asr Ne Hâlde Olduğu ve Benylerinde Cârî Olan Kânun-ı Kadîm Ne İdüğü Beyan Olunur* " başlığı adı altında açıklar. Koçi Bey, söz konusu bölümde padişaha ve onun icraatlarına bir takım övgüler yaptıktan sonra şöyle devam eder:

> "İmdî ma'lum-ı hümâyun ola ki şer'i şerifin bekâsı 'ilmledir ve ilmin bekâsı 'ulemâ iledir. Evvel cihetden ecdâd-ı 'izâmları zamanında ulemâ ve erbâbına olan hürmet ve 'izzet bir devletde olmamışdır. Ve onlara olan ri'âyet semeresiyle nice âsâr-ı cemîle müşâhede etmiş-

---

339 Mehmet İpşirli, a.g.m., s. 279.

340 Ömer Dinçer, "Koçibey Risalesi", *Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat*, haz. Coşkun Çakır, Klasik Yayınları, s.262, 2005.

lerdir. İntizâm-ı hâl ulema-yı mühimmât dîn ü devletdir. Bu esnada gayet muhtell[341]ve müşevveş[342] olub halleri dîger-gûn[343] olmuştur."[344]

Daha önceleri Osmanlı İmparatorluğu'nda bilgiye ve bilginlere olan hürmet ve ikram hiçbir devlette olmamıştır, diyerek bilgine ve bilgiye verilen önemi göstermekte, ayrıca din ve devletin önemli hususlarından birinin de bilginlerin durumunun iyi olması gerektiğini bildirmektedir.[345] Fakat şimdi ise, bilgi ve bilginlerin durumunun gayet bozuk, karışık ve perişan bir durumda olduklarını açıkça belirtmektedir.[346] Koçi Bey, ilmiye sınıfının bozulmasının sebeplerini, ilmiye sınıfına mensup bir takım kişilerin artık eskisi gibi ilimle uğraşmadığına, şan ve şöhretle meşgul olduklarına, kanun-i kadimin artık uygulanmadığına, kadıların rüşvet almasına bağlamakta ve özellikle mülâzemet sisteminin bozulmasıyla ilmiye sınıfının ciddi zararlar aldığını da ifade etmektedir.

Koçi Bey, ilmiye sınıfındaki aksaklıklar ve bozulmaların sebeplerini bu şekilde izah ettikten sonra, hal çareleri üzerinde de durmuş ve çözüm için tekliflerini ise şöyle açıklamıştır: İlmiye'ye ait yüksek makamların şunun bunun aracılığıyla verilmesinin doğru olmadığını, en bilgili kimse ona verilmesi gerektiği; kadı olmanın şartının bilgi ve ehliyet olduğunu, yaş, sene, soy ve sopun önemli olmadığını belirterek şayet kanundan fazla mülazımlık

---

341 Muhtell: (a.s. halel'den): ihlâl edilmiş, bozulmuş, bozuk; karışmış. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, s.675, 2005.

342 Müşevveş: (a.s. şevâş'den): teşvir edilmiş, belirsiz,karışık, düzensiz, karmakarışık. Umur-ı müşevveşe: karmakarışık işler. Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.754.

343 Dîger-gûn: (f.b.s.): 1. Bozuk, değişmiş, başkalaşmış. 2. mec. Ölmüş. Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.185.

344 Koçi Bey, *Risâle-i Koçi Beg,* University of Toronto Library, DR 511 K63 1860, vr.9, 1971, (kendi çevirimiz). Ayrıca bkz: Koçi Bey Risâlesi, sd. Zuhuri Danışman, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:609, 1000 Temel Eser Dizisi:115, s.50-51, 1985.

345 Kayhan Atik, a.g.m., s.37.

346 a.g.m., s.37.

verilmez ve hak sahibi olanlardan başkası alınmaz, bilgin ile cahil bir tutulmazsa, çabuk düzene gireceğini belirtilmiştir.[347]

Bütün bu hâdiseler ve görüşlerden sonra Osmanlı ilmiye teşkilatının bozulmasının sebeplerini devletin diğer müesseselerindeki bozukluklar ve ilmiye sınıfının kendi iç huzursuzlukları ile tespit etmek mümkündür.[348] Özellikle ulema sınıfının büyük bir kısmının ahlakî ve ilmî çöküntüde olduğu ve liyakatsiz kişilerin iş başına getirildiği, eğitim ve öğretimin tamamen keşmekeş içinde olduğu ortaya çıkmıştır.[349] İlmiye sınıfına ait kanun ve kuralların dikkate alınmadan çiğnenmesi, durumun vehametini daha da arttırmıştır. Yukarıda fikirlerine değindiğimiz aydınlarımızın ortak görüşleri de bu çerçevede şekillenmiş ve durumun düzeltilmesi için gereken çözüm önerileri sunulmuştur. Aynı şekilde söz konusu olan meselelerin çözümü için Osmanlı İmparatorluğu tarafından da bir takım önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin neler olduğu ve kullanılan çözüm yöntemleri ise takip eden başlıkta ele alınmaktadır.

C. Osmanlı Devlet Yöneticilerinin Bu Problemleri Çözmedeki Yöntemleri

XVI. asrın sonlarına doğru, bozulan müesseseleri ıslah için tedbirler alındığı gibi, ilmiyeyi ıslah için de, zaman zaman kanunnâme ve hükümler çıkarılarak ıslahına çalışılmıştır.[350] İlmiyedeki kötü gidişatı gören bazı devlet adamları ve ilim adamları XVI. yüzyıldan itibaren yazdıkları layihalar, risaleler ve eserlerde bu aksaklıklar, çözüm yolları ve önerilerine işaret etmişlerdir.[351] İlmiye teşkilatındaki ıslah çalışmaları biraz farklı bir yaklaşımla

[347] a.g.m., s.39.
[348] Cahid Baltacı, a.g.e., s.64.
[349] Kayhan Atik, a.g.m., s.50.
[350] Cahid Baltacı, a.g.e., s.69.
[351] Mehmet Fatih Özer, a.g.t., s.49.

XVIII – XIX. yüzyıllarda da devam etmiştir.[352] XVIII. yüzyıl başlarında III. Ahmed ve I. Mahmud ilmiyenin ıslahıyla ilgili muhtelif fermanlar çıkarmışlar ve bunlar, klasik türde XVI – XVII. yüzyıllarda temas edilen konuları ele almaktaydılar.[353]

XVI. asra ait dört ayrı kanunnâme bilinmekte ve elimizde bulunmakta, ayrıca muhtelif hatt-ı hümayunlar da bulunmaktadır.[354] Cahid Baltacı, *Osmanlı Medreseleri* adlı kitabında söz konusu kanunnâmelerle ilgili olarak şunları söylemektedir:

> "Birinci kanunnâmenin II. Selim veya III. Murad devrine aid olması muhtemel görülmektedir. Kanunnâme, bilhassa müderris ve talebelerin uymaları gereken kâideler bakımından ehemmiyetlidir. Yine tarihsiz olan ve II. Selim devrinde kaleme alındığı tahmin olunan ikinci kanaunnâme de, bilhassa, o devrin medreselerinde okutulması gereken ders ve kitapları bildirmesi bakımından şâyan-ı dikkattır. 29 Şevval 983 tarihini taşıyan kanunnâme ise, İstanbul kadısı Müderriszâde'ye hitaben yazılmış, Edirne ve Bursa kadılarına da birer sûret gönderilerek müderrislere intikal ettirilmiştir. Kanunnâme, ilmiye sınıfındaki bozukluklardan bahisten sonra, bilhassa medreselerdeki tedris müddetlerini açıkça belirtmesi bakımından ehemmiyetlidir. 1006/1598 tarihli kanunnâme, padişahın emriyle mevaliden mürekkep bir hey'et tarafından hazırlanmış olması sebebiyle diğerlerine nisbetle daha şümullü olup, medreselerdeki tedris müddetini yeniden tanzim etmekte, bozulan mülazemet usulünü düzeltmekte, müderris ve kadılara ait yeni hükümler getirmekte ve ilmiye mensupları arasına karışan bazı eşkıyaya dikkati çekmektedir."[355]

---

[352] Mehmet İpşirli, "İlmiye", *TDV İslam Ansiklopedisi,* s. 144.
[353] a.g.m, s.144.
[354] Cahid Baltacı, a.g.e., s.69.
[355] a.g.e., s.70-71.

Aynı şekilde XVII. yüzyılda da padişah tarafından ilgililer için çıkarılan bazı kanunnâmeler vardır. Burada, XVII. yüzyıla ait bu neviden, henüz değerlendirilmemiş bir fermanın muhtevasını kısaca vermek devletin konuya bakışını görmek açısından faydalı olacaktır.[356] IV. Murad'ın Rumeli kadıaskeri Nuh Efendi'ye hitaben çıkardığı ve Kadıasker ruznamçesine de kaydedilmiş bulunan fermanda şu hususlara yer verilmektedir: "*Ulema zümresinin düzeni mükemmel iken bir süreden beri dikkat edilmediğinden aralarına, layık olmayan kişiler karışmış, iyi ile kötü arasını ayırmak zorlaşmıştır. Bundan böyle, tekrar kadılar, müderrisler, danişmendler ve mülâzimlerin durumları ile yakından ilgilenilecek, eskiden beri 'dusturü'l-amel' olan kaidelere riayet edilecektir.*"[357]

Buradan da anlaşıldığı gibi liyakat sahibi olmayan bazı kişiler ilmiye sınıfına gayr-ı meşru yollarla girmiş ve bunların ayırt edilmesi ise oldukça zorlaşmıştır. Aynı zamanda ilmiye sınıfı için geçerli olan bir takım kural ve kaidelere de itibar edilmemiş ve bu durum hem ilmiye sınıfını zafiyete uğratıp bozulmasına sebebiyet vermiş hem de ilmiye sınıfının toplumdaki itibarını sarsmıştır.

XVIII. asrın sonlarına doğru geldiğimizde ise III. Selim'in ıslahat girişimlerinde ilmiyeye öncelik verdiğini[358] görmekteyiz. Kazasker Hamîdîzâde'ye ve daha sonra Şeyhülislam Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi'ye hitaben çıkardığı fermanlarda kadılık kurumundaki aksaklıklara ve alınması gereken tedbirlere temas edilmiştir. Bu tedbirlerin başarılı olabilmesi için, başta şeyhülislam olmak üzere, kazaskerler ve diğer resmi ulemanın çok ciddi ve her türlü dünyevi kazanç ve makam duygu ve düşüncesinden uzak olmaları gerekiyordu.[359] Bunların hepsi şeyhülislamın şahsiyetine önemli oranda bağlı olduğundan şeyhülislamın hem ilmi ciddiyeti ve otoritesi olması, hem de

---

[356] Mehmet İpşirli, " Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar) ", s.283.
[357] a.g.m., s.283.
[358] Mehmet İpşirli, "İlmiye", *TDV İslam Ansiklopedisi,* s. 144.
[359] Osman Özkul, *III. Selim Döneminde Osmanlı Ulemâsı ve Yenileşme Konusundaki Tutumları (1789-1807),* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s.125, 1996.

bazı dengeleri göz önüne alması gerekiyordu.[360] Bu tedbirler çerçevesinde 1792 senesinde ilmiye sahasında birçok düzenleme yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeleri Osman Özkul şu şekilde sıralamıştır:

> 1- Arpalık[361] ve sair menâsıb ashabı, yerlerine bakmak üzere nâib tayin ederken bunların şer'i konularda ehil olup olmadığına dikkat etmeleri için uyarılmaları,
>
> 2- Söz konusu makam sahiplerinin, yerlerine tayin ettikleri nâiblerden gidilecek kazalardan elde edebilecekleri gelirden fazla şehriye ve haraç almamaları,
>
> 3- Vaktin şeyhülislamının üçer; mazul şeyhülislamlar ile kazaskerlerinin ikişer; İstanbul ma'züllerinin ise birer mansıb için rica ve şefaatleri kabul edilebilir, bunun dışında rica ve şefaat ile bir kimseye mansıb verilmeyecektir,
>
> 4- İmtihansız kimseye mülâzemet verilmemesi ve hiç kimseye hakkı olmadan, rütbesinin üstünde bir memurluk verilmemesi, herkesin gereği gibi üç ayda bir rütbe alması ve divan kazaskerlerinin el-akdem fi'l-akdem kâidesine göre rütbeleri kaydetmesi gibi konuları içerir.[362]

---

360 a.g.t. s.125.

361 Arpalık: Yüksek devlet memurlarına, bazı saray mensuplarına, ilmiye (hoca) sınıfının ileri gelenlerine ilave tahsisat, emekli veya mazuliyet maaşı olarak bağlanan gelirlere genel olarak verilen isim. Bunun, aslında memurluğu dolayısıyla at beslemek durumunda olanlar için konduğu tahmin olunmaktadır. Arpalık, kendisinden başka kalabalık maiyeti, uşak ve hizmetkârları bulunanların bu masrafları gözetilerek bağlanırdı. Sonraları daha fazla yayılmış ve hemen bütün ilmiye ricali, daha çok azledildikleri devrede bundan faydalanmışlardır. Bununla beraber şeyhülislam, kazasker, müderris gibi ileri ilmiye ricaline, padişah hocalarına, güç vazifeler verilen idare amirlerine vazifede bulundukları zaman ayrıca arpalık verildiği gibi yeniçeri ağası, Kırım Hânı, ve bazı saray mensuplarının tabi surette arpalıkları vardı. Arpalık, ya belli bir kaza veya sancağın yıllık gelirinin bir kısmı tahsis olunmak veya hazineden belli bir gündelik verilerek olurdu. Bu usul birçok suiistimallere meydan verdiği için XVIII. yüzyılda kaldırıldı ve yalnız ilmiye sınıfına verilir oldu. Tanzimat'tan sonra ise büsbütün kaldırılarak buna karşılık Tarik maaşı verilmeye başlandı. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* s.18-19, Enderun Kitabevi, 1986. Ayrıca bakınız: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı,* s.118-121.

362 Osman Özkul, a.g.t. s.130.

Bu kararlar ıslahattan ziyade bir temenni ve tenbih biçimindedir ve ilmiye tariki içindeki keyfiliği ve suiistimalleri önleyebilecek bir mahiyete sahip değildir. Sadece bir derece hafifletebilecek, bazı tembihlerden ibarettir.[363]

Devlet müesseselerindeki bozuklukların sebeplerine ve çözüm yollarının neler olabileceğine dair hazırlanan, bir takım görüş ve önerilerin toplandığı ve devlet yöneticilerine tavsiye niteliğinde sunulan lâyihalarda da ilmiye sınıfındaki bozukluklar ele alınmış ve bu konuda neler yapılabileceğine dair oldukça önemli fikirler ileri sunulmuştur. Bu noktada Tatarcık Abdullah Molla Efendi'nin hazırlamış olduğu layiha dikkate şayan bir nitelik taşımaktadır. Tatarcık Abdullah Efendi, ilmiye teşkilatındaki bozulmanın aynı zamanda ulemanın niteliğinde de bir bozulmayla ilişkili olduğunu düşünmüş ve layihasında askeri ıslahatın acilen ele alınmasını savunurken, ilmiye ıslahının kısa ve uzun vadede alınacak bir takım tedbirlerle ancak mümkün olacağını dile getiriyordu.[364] Ahmed Cevdet Paşa'nın, *Tarihi'*nde ele aldığı bu layihada, ilmiyedeki bu bozuklukların giderilebilmesi için söz konusu önlemlerin nasıl alınması gerektiği vurgulanmaktadır. İlgili bölüm Cevdet Tarihi'nde şöyle geçmektedir:

> 1- *Evvela kadılık, müderrislik ve mülâzimetler alınıp satılır olmasın, eskisi gibi verilsin. Verilmesi lazım gelen mülâzemetler bile yalnız hak sahibine ve ileride umud veren kişilere verilmelidir.*
>
> 2- *Ve ona bir ilim adamının ilim ve maarifen gelişmesine çalışmış ve eğitimle gelişip ilerleyen ve gördüğü işlerle bu değeri görülen evlad ve torunlarından madasına eskiden olduğu gibi asla müsaid davranılmayıp göz yummamalıdır.*

[363] a.g.t. s.130.
[364] a.g.t. s.132.

Bu noktada şu konuya değinmek gerekir ki ilmiye sınıfında sonuç itibariyle bozulmaya sebep olan bir uygulama da, bu sınıfa mensup olanların çocuklarına gösterilen ayrıcalıklardır. Başlangıçta ilmiye mesleğine rağbeti arttırmak ve daha önce İslam dünyasında pek çok verimli örnekleri görülen ilmiye aileleri ve aristokrasisini oluşturmak için ilk defa Molla Fenârî ailesine II. Murad tarafından tanınan, daha sonra bütün ilmiye ailelerine ve hatta ulema çocuklarına teşmil edilen bu imtiyaz zamanla türlü olumsuzluklara yol açmıştır.[365] Nitekim mesleğin babadan oğula aktarılması sonucuna yol açan bu uygulama, ileriki dönemlerde bu çocukların, hem liyakatsiz olanların meslek sahibi olmalarına, hem de çalışmadan ve hak etmeden meslek elde etmelerine sebebiyet vermiştir. Böylece bu durum, ilmiye sınıfındaki sorunları daha da arttırmış ve bozulmasını hızlandırmıştır.

Cevdet Paşa, söz konusu çözüm yöntemlerine şöyle devam etmektedir:

> *3- Dikkatli ve iyi bir incelemeden ve hakiki bir imtihandan geçirilmedikçe ve her vakit arz edilip sorularak Padişahın iradesi çıkmadan, Hariç medresesi ruusu verilmemelidir.*
>
> *4- İlim adamlarının çocuklarının bilgisiz, ilim ve kültürsüz hiçbir şey bilmeyenlerine hariç medresesi karşılığı geçimlerini sağlayacak ihsanlar verilerek müderris sayısının azalmasına çalışılmalıdır. Yüz elli ve nihayet yüz seksene kadar indirilerek memleketi ve görevi olmayan havadan sudan medreseler ve müderrisleri defterden silip görev yeri ve kadrosu çok az olan medreseler bile çıkarılıp dersiye ve dar-ül hadis olmak üzere fikaradan kimseler okutulup yetişen zevata tevcih edilmelidir.*

Burada da Tatarcık Abdullah Molla Efendi, öncelikle talebelere verilen mülazemet ve müderrislik gibi bir takım görevlerin, hakkı ve liyakatli olmayanlara kesinlikle verilmemesi ve yapılacak sınavların hakkıyla yapılması gerektiğinin önemine vurgu yapmaktadır. İlim sahibi olmayan müderrisle-

---

365 Mehmet İpşirli, "İlmiye", s.142.

rin geçimlerini sağlayacak miktarda maişetleri verilip bu sayının azaltılması ve işlevini yitirmiş ya da kadrosu çok az olan medreselerin de kapatılmasını önermektedir. Böylece ilmiye sınıfı, hem ehliyetsiz kişilerden arındırılmış olur hem de kaybetmiş olduğu itibarı geri kazanır. Başlangıç seviyesinde olan bu önlemler alınırsa, bozulmanın kısa ve uzun vadede durdurulmasının sağlanabileceğini düşünmektedir. Konunun devamında ise şöyle söylenmektedir:

5- *Yakın vakte kadar çıkan ve mevali*[366]*çokluğuna sebep olan Eyüp ve Üsküdar kazalarının ya manasıb-ı devriye erbabına yahud da arpalık olarak asker kadılara ve mevali ileri gelenlerine tevcih olunarak arpalık erbabı olan mevaliye ziyadece arpalık verilmelidir. Onlar da aidatlarını düşünerek bilgin, kültürlü, dini bütün, şeriata sadık, temiz naipler, kullanmalıdır.*

6- *Müderrisliğe oranla kadılık mesleğinin sarsılması daha yaralayıcı ve çöküntüye sebep olacağından hemen olduğu kadarı ile düzene konulmasına girişilmelidir. Geriye kalan günlerde bu mesleğe katılmayan hademe, adamlar, esnaf, tüccar ve sair düşük ve rezil kimselere mansab verilmesi ve tevcih edilmesi yasak edilmelidir.*

7- *Kazasker tevcih divanlarında fıkıh ve feraizden tam inceleyerek, herkes önünde imtihan ederek hak ettiği görülmedikçe bir ferdin kadılık mesleğine sokulmaması gerekir. Kadılar mevcudu içinden şer'i hükümleri yerine getirmeye gücü yetmeyenlerin mansıblarını ellerinden alıp çıkartmalı, gücü yetenleri yerlerinde bırakmalıdır. Yakın zamanda ortaya çıkan hava mansıblarının verilmesi yasak edilmelidir. Bu tutum ile ve işler usullerle beş on yıl içinde ilim adamları mesleği ehliyetsiz kimselerden temizlenir.*[367]

---

[366] Mevâli: Vilayet kadılarına verilen isim olup Devriye mevalisi, Mahreç mevalisi, Bilad-ı hamse, Harameyn, Galata, İstanbul kadıları olmak üzere altı sınıftı. Midhat Sertoğlu, a.g.e., s.223.

[367] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.6, s.62-63.

Müderrisliğe oranla kadılık makamının daha önemli olarak addedilmesi, onun hukuksal boyutuyla ilgilidir. Bu konumdaki kimselerin vermiş oldukları yanlış karar ve hükümler toplumu ciddi anlamda bir kargaşaya sürükleyebileceği gibi toplumun devlete olan güvenini de zedeler ve isyanlara kadar gidebilecek olan istenmeyen sonuçlara sebebiyet verebilirdi. Dolayısıyla Tatarcık Abdullah Molla Efendi'nin, ıslah ve önlem açısından müderrislikten önce kadılık kurumuna değinmesi bu tereddüdün bir sonucudur. Bu duruma dikkat edilerek ehliyetli kadılar çalıştırıldığı müddetçe ilmiye sınıfının beş-on yıl içerisinde düzeleceğini de belirtmiştir. Fakat ne yazık ki Tatarcık Abdullah Efendi'nin ıslahat teklifleri bir bütün olarak uygulanamamış, 1211/1796 senesinde vefat etmesiyle de ilmiye alanındaki ıslahat davasını ciddi olarak güden kimse çıkmamıştır.[368]

III. Selim, kadılıkların düzeltilmesi ve halka yapılan bazı zulümlerin kaldırılması için hatt-ı hümayunlar çıkarmış, bu hatt-ı hümayunlardan birinde yapılan zulümlerin kendisine bildirilmesi gerektiğini, bildirilmemesi durumunda kıyamette iki elinin bildirmeyenlerin yakasında olacağını ifade etmiştir.[369] Aynı zamanda söz konusu durumların düzeltilmesi için ise şeyhülislam dairesinde padişahın da bizzat iştirak ettiği bir mecliste birtakım kararlar alınmıştır. Söz konusu kararları Nazım Yücelt şöyle sıralamıştır:

---

[368] Osman Özkul, a.g.t. s.134.

[369] Söz konusu hatt-ı hümayun Cevdet Tarihi'nde şöyle verilmektedir: " *Zulmün artmasından her yer harap oldu. Reâyada takat kalmamıştır. Kadılar, nâibler, voyvodalar, a'yânlar ve cizyedarların etmedikleri zulüm yok. Bunlar hep işin ehline verilmeyişinden doğmuştur. Gerek ilmi, gerek başka mansıplarla devlet hizmetinde ve askeri vazifede olanları yarın Cenâb-ı Allah rûz-ı cezada hepimizden sorarsa ne cevap vermeli? Sana tenbih ettiğim hususu Semahatlü Efendimiz duacımız ve sairleri ile devlet ricali bir bir görüşüp bunların ortadan kaldırılması çaresini bulup arzedesin. Henüz tahta geçtim, işlere ilkinden sonrasına vâkıf değilim. Devletimizin hâli nicedir? Gizlemeyin doğruca görüşüp sonra bana hakikati bildirmekte kusur etmeyesin. Bu âlem bana emanettir. Bildirmeniz matlubumdur. İyice düşünüp bildirmezseniz yarın Allah'ın açık huzurunda iki elim yakanızdadır. Ben doğru söze darılmam. Devletimize hayırlı olan ne ise hakikatiyle bana bildirilsin."* (Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.4, s.398-399.)

1- Mukataat[370] sahipleri insaflı adamları vekil tayin edecekler, muayyen vergilerden başka halktan vergi almayacaklardır.

2- Ayan ve cizyedarların zulmüne son vermek için, vali ve mutasarrıflar sık sık değiştirilmeyecektir.

3- Askeri nizamlara göre tekaüd[371] defterine kayıtlı olanlar sefere iştirak edeceklerdir.

4- Kadılar tayin edildikleri vilayetlere bizzat gidecekler ve fukarayı gözeteceklerdir.

5- Arpalık sahipleri, arpalıklarına dindar kimseleri gönderecekler ve mahsulün beşte biri gönderilene verilecek, gerisi ile arpalık sahipleri iktifa edeceklerdir. Aksi takdirde bu gibi memurlar vazifelerinden azledileceklerdir.

6- Mülazemet vazifeleri ehline verilecektir.

7- Vilayetlerde muhtar seçimine valiler, şehir kethüdası seçimine kadılar karışmayacaklardır.

8- Valiler, kadılar, naibler, muhtarlar, şehir kethüdaları belirlenen mikdarın dışında bir para almayacaklardır.

9- Meyhaneler kapanacaktır.

10- Halk gösterişe, kıyafete fazla kıymet vererek israfa yol açmaktadır. Bununla beraber kılık ve kıyafete itibar ediliyor diyerek birçok kimseler gösterişli giyinmektedir. Bunun önüne geçilmelidir.

11- Rüşvet ve hatır gözetilmeye son verilecektir. Hatıra bakmak da manevi rüşvettir.

12- Her işe erbabı alınacak ve memleketin düzenine zararlı hareket edenler cezalandırılacaktır.[372]

---

[370] Mukataa: Hazineye ait herhangi bir gelirin muayyen bir bedel ile iltizama verilmesi hakkında kullanılan bir tabir. Midhat Sertoğlu, a.g.e., s.229.

[371] Tekaüd: Emekliye ayrılma, emeklilik. Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.1064.

[372] Nazım Yücelt, "1789'da Türkiye", *Bursa Uludağ Halkevi Dergisi,* S.28, s. 19-20, 1940. Kadılıkların düzeltilmesiyle alakalı olarak 1793'de yeni şeyhülislam olmuş olan Dürrî-zâde Mehmed Arif Efendi tarafından padişaha bir arza takdim edilmiştir. Bu arîza padişah tarafından kabul

Söz konusu kararlar mümkün olduğunca uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak bunların yanı sıra, gerek III. Selim'in hattında gerekse şeyhülislam dairesinde alınan kararlarda memleketin genel durumunu yoluna koymak için iktisadî, kültürel, sosyal tedbirler almak hatıra gelmemiştir.[373] Dolayısıyla zaman geçtikçe alınan bu tedbirlerin uygulanmadığı hatta işlerin daha da vahim bir duruma geldiği görülmüştür. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa bu konuda şöyle demiştir: " *Bunca yıldır gelişen ve baş veren hastalık haline gelen karışıklıkların birden bire ortadan kaldırılmasına, bu mesleğin yetkileri ile direnmesi ve taassubu engel oluyordu. Bu nedenle bu mesleğin kısa süre içinde aslına dönüşmesi çok güç ve hemen olacak şey değildi."*[374]

Dolayısıyla on yıllardan beri aşama aşama niteliklerini kaybetmeye başlamış ve nihayetinde ciddi bozukluklarla karşı karşıya kalmış olan ilmiye sınıfında, gayr-i ahlaki durumlar neredeyse normal hale geldiğinden, bu durumun dışarıdan bir güçle düzeltilmeye çalışılması da yukarıda görüldüğü gibi oldukça zor bir hale gelmiştir. Asıl değişim, iç dinamiklerle daha çabuk ve daha kısa bir sürede gerçekleşebilirdi ki bu yönde gayret eden âlimlerin var olduğunu kaynaklar bize göstermektedir. Fakat ne yazık ki, söz konusu bozukluklardan menfaat elde edenler tarafından, bu âlimlerin amaçlarına ulaşma çabalarının engellendiği belirtilmiştir.

---

edilerek ilmiyenin ıslahıyla alakalı olarak hatt-ı hümayunu da içeren bir fermanla cevaplandırılmıştır. Bu fermanda, ilmiyenin ıslahıyla ilgili yukarıdaki maddelerin içeriğine benzer birtakım önlemlerin yer aldığı görülmektedir. Bu maddelerin içeriğine bakmak için lütfen bakınız: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s.257-260.

373 Nazım Yücelt, a.g.m., s.20.

374 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.6, s.64.

– ÜÇÜNCÜ BÖLÜM –

ULEMANIN SİYASETE VE TOPLUMA ETKİSİ

A. Ulema ve Şeyhülislamların Osmanlı Devleti'ndeki Konumu

Osmanlı Devleti'nde ulemanın konumunu anlayabilmek için öncelikle Osmanlı'nın kuruluşuna sebebiyet veren din faktörünü, sonrasında ilme verilen değeri ve en nihayetinde ulemaya yüklenen manevi anlamın ne olduğunu bilmek gerekiyor. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin siyasi ve fikirsel temelleri Orta Asya coğrafyasında gelişen Türk devlet geleneği, İslam prensipleri ve İran devlet anlayışının etkisiyle şekillenmiştir.[375] Bu üç faktörün Osmanlı siyasi düşüncesine yaptığı katkılar ve yansımaları burada tartışılamayacak kadar uzun olmakla birlikte Osmanlı yönetim anlayışının her üç kaynağın da farklı şekil ve tonlarda etkili olduğu bir süreçte, kendine mahsus koşullarda geliştiği bilinmektedir.[376] Bunlardan en önemlisi, adaletle yöneten kutsal nitelikli bir hükümdarın varlığıdır.[377]

---

[375] Nagehan Üstündağ Özdemir, "18. Yüzyıl Osmanlı Yönetim Anlayışında 'Sorun Çözme' Süreci ve Pazvantoğlu Osman", *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S.20, s.241, 2014.

[376] a.g.m., s.241.

[377] a.g.m., s.241.

Bilindiği gibi eski Türk siyasi anlayışında hâkimiyet ve iktidar, ilahî veya semavî niteliklidir.[378] Erken dönem hâkimiyet, hükümdarlık veya iktidar anlayışının semavî veya ilahi niteliğini, Orhun âbidelerinde açıkça bulmak mümkündür.[379] Bu konu ile ilgili olarak Halil İnalcık ise şöyle söylemektedir:

> "Eski Türk hükümdarlık telakkisine göre hâkimiyetin menşei Tanrı'dır. 14. Asra doğru İslam âleminde de hâkimiyetin Allah'ın lutf ve inayetiyle bir şahısta takarrür ettiği telâkkisi yayılmış bulunuyordu. Osmanlı hükümdarları cülusları ilân eden fermanlarda bu telâkkiyi belirtirler. Fiilen hâkimiyeti ele geçirmiş olan hanedan üyesi Allah'ın lûtuf ve inayetine mazhar olmuş kabul olunuyordu. Böyle bir anlayışta, hükümdarlığın şahıslar tarafından bir kanunla tanzim ve tayin edilmesine tabii yer yoktur. İşler Allah'ın iradesine bırakılmıştır. Fatih, kanunnâmesinde "evlâdımdan her kime saltanat müyesser olsa" ifadesiyle bu telâkkiye sadık kalmaktadır."[380]

Hâkimiyetin menşei Allah olduğuna göre bu hâkimiyetin Allah'ın inayetiyle bir şahısta takarrür etmesi, doğal olarak o şahsa itaat etmeyi de gerektirmekteydi. Her şeyden evvel bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nde tebaa ile devlet münasebetleri de bu çerçevede mütalâa olunabilirdi.[381] Padişahın görevi ise kendi tebaasını refaha erdirmek ve adaleti sağlamaktır. Nitekim Osmanlılarda reâyâyı ilgilendiren fermanlarda şu formül daima tekrarlanır: "Reâyâ taifesi ki Tanrı'nın bir emanetidir, onları himaye etmek ve kimsenin zulüm yapmasına müsaade etmemek Padişahın vazifesidir."[382] Dolayısıyla bu sistemdeki adalet, hükümdar adına iktidarı kullananlar tara-

---

[378] Fahri Unan, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar Kınalı-zâde Ali'nin Medine-i Fâzıla'sı,* Lotus Yayınevi, s.18, 2004.

[379] a.g.e., s.18.

[380] Halil İnalcık, "Osmanlı Pâdişahı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* c.13, S.4, s.73, 1958.

[381] a.g.m., s.74.

[382] a.g.m., s.74-75.

fından (Divân-ı Mezâlim ya da Divân-ı Hümâyun yoluyla) baskıcı eylemlerin önlenmesi ve ortadan kaldırılması olarak tanımlanır.[383] Adaletin sağlanması ise yasa koymak ve bu yasaların uygulanmasını sağlamak ile mümkün olmaktadır ve bu noktada Osmanlı, her ne kadar şer'i bir devlet olarak karşımıza çıksa da, padişahın yasa koyucu özelliği hiçbir zaman şeriat kavrayışı ile çelişmemiştir.[384] Böylece din ve devlet işleri birbirine ters düşmeyecek ve birbirinden ayrılmayacak şekilde halledilmiş oluyordu.

Din ve dünya işlerini bu kadar birleştiren bir imparatorlukta bütün manevi kuvvetin din kuvveti olacağı da tabiidir.[385] Din kuvvetinin gerçek bir manevi kuvvet olması ise onu koruyacak ve kontrol edecek sınıfın mahiyeti ile ilgilidir ve imparatorlukta bu önemli ödevi üzerine almış olan sınıf, ilmiye sınıfıdır.[386] İlmiye sınıfının üstlenmiş olduğu bu rol, Osmanlı İmparatorluğu'nda başlangıcından itibaren etkisini hem yönetici sınıf üzerinde hem de toplum üzerinde ciddi anlamda göstermiştir.

İlmiye sınıfının önemi hakkında birçok bilgin, yorumlarda bulunmuş ve ilmiye sınıfının değerini göstermeye çalışmışlardır. Bu bilginlerden biri olan Kâtip Çelebi, bu konu hakkında *Düstûru'l-amel li ıslâhi'l-halel* adlı eserinde oldukça güzel bir örnek üzerinden konuya değinmiştir. O, bu konuda şöyle bir yorumda bulunmuştur:

> " Ulemâ zümresi saygın bir sınıf olup, adeta bedenin en önemli unsurlarından biri olan kana eşittir. İnsan vücudunun kaynağı lâtif bir cevher olan kalptir. Fakat o, nazik yapılı olması nedeniyle bedende hareket edemez. Buna rağmen kan, onun etkilerini bedenin en ince noktalarına kadar ulaştırmayı sağlar. Dolayısıyla beden onunla

---

[383] Halil İnalcık, "State and Ideolgy under Sultan Süleyman I", http://www. inalcik.com/images/pdfs/49508188STATEiDEOLOGYUNDERSULEYMANI.pdf s.71, erişim tarihi: 07.08.2017.

[384] Nagehan Üstündağ Özdemir, a.g.m., s.241- 242.

[385] Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları,* s.123.

[386] a.g.e., s.123.

beslenir. Âlimler de tıpkı kalp gibidir. Onlar, bolluk ve bereketin temeli olan ilimle donanarak, bir bakıma bedenin organları derecesinde olan cahilleri ve diğer halkı aydınlatır. Nasıl ki beden kalpten yararlanırsa, onlar da âlimlerden istifade ederler. Kalbin, bedenin canlılığını sağlamak gibi son derece önemli bir fonksiyonu vardır. Benzer şekilde ilim de toplumun devamını sağlamada mühim bir özelliğe sahiptir."[387]

Kınalızâde Âli'ye göre ise ulema su gibidir, dört unsur içinde su ne kadar önemliyse toplum için ulemâ da o kadar önemlidir.[388] Hasan el-Kafî ise "*dört unsuru zabt etmeyi padişahlık deyu tayin ettiler*" derken ulemanın vazifelerini şöyle belirler: İbadet ve dua; emr-i ma'ruf ve nehy-i münkeri i'lam, (yazarak ve rivayet ederek), şeriat hükümlerini bütün esnafa bildirmek; re'y, tedbir ve müşaveredir ve din ilmini ta'limdir.[389] Kitab-ı Mesalih'de ise daha önce de değindiğimiz gibi ulema, "nizam-ı âlemin teminatı" olarak görülmektedir.[390]

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve ilk örgütlenme döneminde, her biri geniş kitleleri temsil eden din ve tarikat önderlerine büyük saygı gösterilmiş ve çoğu devlet yönetiminde görev almıştır.[391] Şeyh Edebali Osmanlı Devleti'nin ilk müftüsü, Dursun Fakih devletin ilk kadısı olarak Karacahisar'da Osman Bey adına ilk hutbeyi okumuştur.[392] İslam devlet geleneğinde *"hutbe"* devlet egemenliğinin unsurlarından sayıldığı için, Dursun Fakih'in okuduğu hutbe ile Osman Bey'in yönettiği topluluğun bağımsız bir devlet kurduğu ilan

---

387 Kâtip Çelebi, *Düstûru'l-amel li ıslâhi'l-halel,* haz. Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.22-23, 1982.
388 Osman Özkul, a.g.t. s.25.
389 a.g.t. s.26.
390 Yaşar Yücel, a.g.e., s.91.
391 Şükrü Karatepe, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi", *Osmanlı,* Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Güler Eren, c.6, s.57, 1999.
392 a.g.m., s.57.

edilmiş oluyordu.[393] İznik'in fethinden sonra Orhan Bey, ünlü mutasavvıf Davud-i Kayseri'yi burada kurulan medreseye müderris tayin etmiş ve böylece kuruluş dönmelerinde aktif rol alan tarikat önderleri, bey seçimlerinde bile söz sahibi olmuşlardır.[394] Sonraki dönemlerde gelen padişahlar da gerek tarikat erbabına gerekse hocaları ve diğer ulemaya hürmet etmişler, sultanlık otoritesini ilim erbabının üzerinde hâkim kılmaya çalışmamışlardır.[395] Bunun en güzel örneklerinden biri ise Yavuz Sultan Selim Han ve Şeyhülislam Zenbilli Mevlânâ Alâü'd-Dîn Alî el-Cemâlî arasında geçen bir olaydır. Bu olayı Ali Emiri Efendi bir makalesinde anlatmaktadır. Buna göre:

> "Sultan Selimi Han Edirne'ye gittiğinde kendisini Zenbilli Ali Efendi uğurladı. Yolda iplerle bağlı dört yüz kişiyle karşılaşınca, durumlarını sordu. ' Bunlar, Sultanın emrine karşı gelip ipek satın almışlardı. Oysa Sultan bu işi yasaklamıştı.' dediler. Zenbilli Ali Efendi at üzerinde Sultana gitti ve onlar hakkında Sultana, bunların öldürülmesi helal değildir dedi. Bunun üzerine öfkelenen Sultan: ' Ey Efendi nizam-ı âlem için dünyanın üçte ikisini öldürmek helal değil midir?' diye sordu. Şeyhülislam, ' evet ama büyük bir suç işlendiğinde helaldir' dedi. Sultan ' emre karşı gelmekten daha büyük hangi suç vardır?' deyince, Şeyhülislam ' bunlar senin emrine karşı gelmemişlerdir. Çünkü sen ipek hususunda emirler ta'yin etmiş bulunmakdasın. Bu ise delalet yoluyla onlara izindir.' Şeklinde cevap verdi. Sultan, ' Saltanat işleri senin görevin değildir.' deyince, Şeyhülislam şu karşılığı verdi: ' bu ahirete yönelik işlerdendir buna müdahalede bulunmak ise benim görevimdir."[396]

---

[393] a.g.m., s.57.

[394] a.g.m., s.57.

[395] Osman Özkul, a.g.t. s.25.

[396] Davut Dursun, "Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkileri Üzerine Bazı Notlar", *Osmanlı,* Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Güler Eren, c.6, s.67, 1999. Metnin orijinal halini görmek için lütfen bakınız: Ali Emiri Efendi, "Meşîhat-ı İslâmiyye Târihçesi, İlmiyye Salnâmesi'nden" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi Dinî, Ahlâkî, Edebî, Meslekî Aylık Dergi",* c.2, S.8-9, s.23-24, 1963.

cevabını verip padişaha selam vermeden oradan ayrılmıştır. Bunun üzerine padişah huzursuz bir şekilde bir süre denizi izleyerek tefekkür etmiş ve orada bulunan dört yüz kişiyi affettikten sonra Edirne'ye geçerek Zenbilli Ali Efendiye hitaben: *" İki kazaskerlik mansıbını cem' edip sana verdim. Bildim ki cümle sözünde hak üzeresin."*[397] demiştir.

Görüldüğü üzere devlet düzenine dair meydana gelen bir olayda şeyhülislam, padişahın düşüncesini değiştirebilmekte ve bu noktada kesin tavrını ortaya koyabilmektedir. Yalnız şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki ulema sınıfı, her ne kadar devlette kendilerine ait ve etkileri olan yüksek bir dinî mevkie sahip[398] olsalar da onlar en nihayetinde imparatorluğa bağlı ve görevlerini yapan birer memur konumundadırlar. Padişahların istedikleri bazı durumlarda fetva vermemeleri halinde ise padişah tarafından azledilip yerlerine başkalarının getirilmesi olasılığı yüksekti. Nitekim tarihte buna benzer olayların yaşandığı bilinmektedir.

Yukarıda anlatılan durumların yanı sıra devlet işlerinde karar verilirken, devlet erkânının yanı sıra ulemanın da ciddi bir istişare muhatabı olduğunu görmekteyiz. Nitekim 18. yüzyıldan itibaren Meşveret Meclislerinin ortaya çıktığını ve artık bu meclislerin Divan-ı Hümayun yerine bir tür danışma kurulu olarak işlev gördüğünü bilmekteyiz. Meşveret Meclisleri, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar, siyasi ve idari örgütlerin dışında, cephede savaşla ilgili konularda, merkezde ise belli ihtisasa ihtiyaç gösteren sahalarda, olağanüstü ve çok önemli ya da riskli durumlarda toplanan bir kuruldu ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra, gerek ele aldığı konuların şümulünün genişlemesi ve gerekse toplanma sıklığında görülen artış Meşveret Meclislerinin önemini arttırmıştı.[399] Aynı şekilde bu dönemden itibaren ilmiye sınıfının bu meclislerdeki nüfuzunun gittikçe artmaya başladığını görmekteyiz.

---

397 Ali Emiri Efendi, a.g.m., s.24.

398 Albert Hourani, Uriel Heyd, Roderic H. Davison, Roger Owen, Feroz Ahmed, Ann K.S. Lambton, *İslam Dünyası ve Batılılaşma, Değişim ve Sorunlar,* Yöneliş Yayınları, s.95, 1997.

399 Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmiyye Sınıfı,* Birey Yayınları, s.63, 2004.

Nitekim 1791'de yani III. Selim döneminde Şeyhülislamlık makamında böyle bir meclisin toplandığı bilinmektedir.

Gerek Meşveret Meclisi üyeleri arasında ilmiye zümresi mensuplarının % 45 gibi yüksek bir oranda olması ve gerekse toplantının şeyhülislamlık makamında gerçekleşmesi, alınacak kararın meşruiyetini sağlamaya yönelik bir teşebbüs olarak düşünülebilir.[400] Özellikle ıslahatların gerçekleştirildiği dönemlerde bu gibi meclislerden sonra ıslahatlarla ilgili bazı önemli kararların alınması, toplum nazarında bu faaliyetleri daha kolay kabul edilebilir bir hale getirme çabasının ürünü olabilir. Askeri sahadaki reform programlarına baktığımızda bunların hazırlanmasında, kararlaştırılmasında ve icra edilmesinde Meşveret Meclislerinin önemli bir fonksiyonu yerine getirdiği söylenebilir, nitekim Nizam-ı Cedid adıyla modern eğitimli askeri birlikler oluşturulmasının 1793'deki Meşveret Meclisinde kararlaştırılarak uygulamaya konulduğu görülüyor.[401]

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı'nın özellikle Avusturya ve Rusya karşısındaki ağır yenilgileri, imparatorlukta ciddi sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu harplerden alınacak derslerle, bozulan teşkilata bir düzen vermek gerekirken, devlet adamları ilk anlarda harp yorgunluğunu çıkarmak yolunu tuttular.[402] Durum böyle olunca sorunlar çözülmek yerine daha da büyümeye başladı. Ve siyasi otorite, giderek artan dev sorunların tek başına çözümlenemeyeceğini gördüğü için, sorumluluğu paylaşma ihtiyacı duydu.[403] İlk defa, 18. yüzyılın ikinci yarısında, imparatorluğun düşman karşısındaki nispi gücünün yeterli olmadığı, Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmiş ve sorumluluğu paylaşma ihtiyacı tedrici olarak önem kazanmaya başlamıştı.[404] Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu dönemde çoğunlu-

---

[400] a.g.e., s.73.
[401] a.g.e., s.77.
[402] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c.5 s.59, 2007.
[403] Ahmet Cihan, a.g.e., s.87.
[404] a.g.e., s.87.

ğunu ulemanın oluşturduğu Meşveret Meclislerinin, siyaseten alınan kararlar üzerindeki büyük etkisi doğal olarak meydana gelen olayların sorumluluğunu paylaşma ihtiyacını da doğuruyordu. Dolayısıyla siyasi otorite ciddi sorunlarla karşılaştığı zaman ilmiye zümresine mensup yüksek rütbeli ulema ile istişare ederek yönetime belirli ölçüde zümrenin katılımını sağlıyordu.[405] Görüldüğü üzere temelini dinin oluşturduğu Osmanlı Devleti nezdinde ulema, kayda değer bir önem taşıyor ve gerektiğinde yönetime müdahil olma konumuna bile getiriliyordu.

Esasında İmparatorluğun ilmiye sınıfıyla yönetimde sorumluluğu paylaşma veya ortak hareket etmeye önem vermesinin bir sebebi de, devletin karşılaştığı yenilgilerin sebeplerini halka kabul ettirme gibi bir niyeti de taşıyor olması olabilirdi. Nitekim ilmiye zümresine mensup yüksek rütbeli ulema, bir taraftan yenilginin sorumluluğunu paylaşırken, diğer taraftan da yenilginin kabul edildiği kararların gerekçelerini ve meşruluğunu topluma telkin etmeye çalışıyor ve böylece ulema, topluma nüfuz ederek yenilgilere karşı muhtemel tepkileri önlemiş olduğu gibi, aynı zamanda sistem içindeki nispi gücünü de arttırmış oluyordu.[406]

İlmiye sınıfının batı ile olan ilişkiler ve dış siyasetteki rolüne bakacak olursak bu alandaki rolün, daha çok imparatorluğun ciddi anlamda aldığı yenilgilerden sonra belirgin bir hale geldiğini söyleyebiliriz. Nitekim 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan güç durumlarda imparatorlukla birçok alandaki sorumluluğu üstlenen ilmiye sınıfı doğal olarak dış ilişkilerde de daha çok söz hakkı sahibi olacaktır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra, ilmiye zümresine mensup yüksek rütbeli ulema, dış ilişkiler sahasında ciddi ve toplumun güç benimseyebileceği siyasi kararların alınmasında yüzyılın ilk yarısına oranla etkili bir rol üstlendiği gibi, sulh ve ittifak müza-

---

[405] a.g.e., s.88.
[406] a.g.e., s.88-89.

kerelerine katılarak ve anlaşmalara imza koyarak sorumluluğu paylaşma konumuna yükselmiştir.[407]

Aynı şekilde Şeyhülislam ile ilmiye piramidinin üst kesiminde bulunan diğer yüksek rütbeli zümre mensuplarının yaptıkları yazılı ve sözlü açıklamalarla savaş ya da barış kararının oluşmasında; Hristiyan bir devletle sulh ve ittifak anlaşması yapılmasına imkân tanıyacak bir dış politikanın meydana gelmesinde önemli bir fonksiyonu yerine getirdikleri müşahede edilmiştir.[408] Örneğin, 1760'da Prusya'nın ittifak teklifini müzakere etmek üzere, Bâb-ı Âli'de toplanan yüksek rütbeli ilmiye zümresi mensuplarının Hristiyan bir devletle ittifak yapmak için şer'i ve aklî hiçbir engel olmadığını oybirliğiyle kabul ettikleri gözlenmektedir.[409] Aynı şekilde Rumeli kazaskeri Hamidi-zade Mustafa Efendi ile Anadolu kazaskerliği makamında bulunmuş olan Tatarcık Abdullah'ın Selim III devrinin başında 1789'da İsveç'le gerçekleşen ittifak antlaşmasında bulundukları ve sorumluluğu paylaştıkları müşahede olunmuştur.[410] Yine 1790 yılında Prusya ile ittifakın şer'an bir mahzuru olmadığı ve hududda asker bulundurulacağı, icab eden tedbirlerin alınması hakkında da görüş bildirilmiştir.[411] Görüldüğü üzere sulh ve ittifak antlaşmalarında yüksek rütbeli ulemanın da bulunması, hem sorumluluğu paylaşma noktasında, hem anlaşmaların dinsel zeminde meşruluğunun olduğunu gösterme, hem de toplum nazarındaki tepkilerden kaçınma noktasında oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Nitekim alınan bir takım kararların toplumda kabul görmesi noktasında ulemanın oldukça çaba sarf ettiği ve bu noktada aktif bir şekilde hareket ettikleri de bilinmektedir.

İlmiye sınıfına mensup ulemanın aynı zamanda yabancı elçilerle de bir takım ilişkiler içerisinde olduğunu görmekteyiz. 18. yüzyılın son çeyreğinde

---

[407] a.g.e., s.92.
[408] a.g.e., s.92.
[409] a.g.e., s.92. Söz konusu ittifak belgesi için bkz: BOA, HAT 9/321 (H-29-12-1174).
[410] a.g.e., s.95. Söz konusu belge için bkz: BOA, HAT 180/8117 (H-29-12-1203).
[411] BOA, HAT 30/1427 (1204 Z 29).

İstanbul'da yabancı elçilerle gerçekleştirilen müzakerelerde umumiyetle ilmiye zümresi mensubu yüksek rütbeli bir ulema da bulunmuş ve Selim III devri başlarına bakıldığında ise bu görevi, nitelikli bir ilmiye zümresi mensubu olan Tatarcık Abdullah'ın üstlendiği bilinmektedir.[412] Ulemanın harici bir güç olarak bu denli siyasete etki etmesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi dinî bir zeminde kurulan imparatorluğun, ilk dönemlerde verilen kararların şer'en uygun olup olmadığı ile ilgili iken, son dönemlerde bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu amaçla birlikte aynı zamanda imparatorluğa yüklenen sorumluluğu paylaşma noktasında da ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla ulema, devlet yönetiminde - dış siyaset de dâhil olmak üzere - doğrudan söz sahibi olmasa da dolaylı olarak ciddi anlamda bir etkiye sahip olmuştur.

Bilindiği gibi ilmiye sınıfının temelde üç görevi bulunmaktadır. Bunlar ifta yani fetva verme, kaza ve tedris görevleridir. İlmiye sınıfının ifta görevine dair devlet yönetiminde ne gibi etkilere sahip oldukları ve bu konuda iç veya dış siyaset olsun kararların nasıl alınması gerektiğine dair, padişahlara ne gibi yardımları dokunduklarını ve hatta alınan kararlarda ortaya çıkan sonuçların sorumluluklarına nasıl ortak olduklarını yukarıda anlatmaya çalıştık. Padişahların siyasal ve toplumsal konular üzerinde herhangi bir faaliyette bulunurken, ilmiye sınıfının lideri olan şeyhülislama danışıp, yapacağı işlerin İslam şeriatine aykırı olup-olmadığı hakkında fetva alması, elbette ki, şeyhülislamın siyasal iktidar üzerinde başka hiçbir bürokratta rastlanmayan siyasal iktidar gücünü göstermektedir.[413]

İlmiye sınıfının, oldukça önemli bir diğer görev sahası olan kazai işlemler hususuna gelince, bununla ilgilenen memurların kazaskerler ve kadılar

[412] a.g.e., s.97.

[413] Cenk Reyhan, "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve İlmiyye Sınıfı", *Amme İdaresi Dergisi,* c.32, S.3, s.79, 1999.

olduğunu görmekteyiz. Fatih Kanûn-nâmesindeki[414], "*ve şerî şerif üzre dava hükmünü kazaskerin buyrultusu ile yazarlar*" tabiri, kazaskerin yetki alanını belirlerken, bürokratların, "*evvela vüzera, ondan sonra kadıaskerler, ondan sonra defterdarlar*" şeklinde sıralanması, kazaskerin siyasal iktidar üzerindeki etki alanını belirlemektedir.[415]

Bunun yanı sıra kazaskerler ilmiye sınıfı mensuplarının tayin, azil, nakil, terfi gibi işlemlerini "rûznâmçe" adı verilen defterlere kaydederlerdi.[416] Bu defterler özellikle mülazemet kayıtlarını içermeleri bakımdan oldukça önemli olduklarından bu kayıtların tutulması görevi de ayrıca önem arz etmekteydi. Buna ek olarak bir kazaî-idari makam olan kazaskerlik mesleğinin, idareci olarak padişahın mutlak vekili vezir-i azama ya da yargıç olarak ilmiyyenin lideri ve din yorumcusu şeyhülislama değil de, bizzat padişaha bağlı olması, ona yaptığı işlerde diğer üst düzey bürokratlara karşı hareket serbestisi kazandırmaktadır.[417] Kadılara gelince, onlar da doğrudan doğruya kadıaskeri'nin tebliği ile merkezden tayin olunuyor ve merkeze bağlı bulunuyorlardı.[418] Reayanın devlet ile olan münasebetlerinde kadının tek vasıta olması ve başka bir aracı olmadan Divan-ı Hümayun ile karşılıklı olarak haberleşme içinde[419] bulunması da onlara bu görevleri yükleyen kazaskerlerin siyasal iktidar gücünü arttıran unsurlardan biri olmuştur. Ancak kazaskerlerin bu durumu, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmeye başlamış, şeyhülislamlar rütbece kazaskerlerin önüne geçmiş ve kazaskerlerin atama işlemleri de bizzat onlar tarafından yapılmaya başlanmıştır.

---

414 Kanunnâme'nin orijinal metni için bkz: Abdulkadir Özcan, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S.33, s. 7-56, 1981.

415 Cenk Reyhan, a.g.m., s.79.

416 Mehmet İpşirli, "Kazasker", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (2002) c.25, s.142, 2002.

417 Cenk Reyhan, a.g.m., s.80.

418 Sami Şener, *Osmanlı'da Siyasi Çözülme,* İnkılâb Yayınları, s.79, 1986.

419 a.g.e., s.79.

İlmiye sınıfının ifta ve kaza görevlerinin yanı sıra aynı zamanda tedris görevleri de bulunmakta idi. Bilindiği gibi ilim öğrenmek ve öğretmek İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren teşvik edilmiş bir durumdur. Bundan dolayı her dönem ve devirde ilimle meşgul olan bir zümre mutlaka olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ise bu faaliyetler medreseler aracılığı ile gerçekleştirilmişti. Burada en önemli rol müderrislere düşmekteydi. Dolayısıyla bu kurumlarda ders verecek olan müderrislerin ciddi anlamda dinî ve şer'î alanlarda yetkin olmaları gerekmekteydi. Aynı zamanda, müderrislik rütbesi, mevleviyyet[420] ve kazaskerlik yolu olduğundan bu rütbeye vâsıl olmak bir hayli bilgi ve liyakate vakıf olduktan sonra bunun başlangıcı olan mülazemetin tahsili için uzun zaman *dânişmend*[421] olarak medreselerde okumak gerekmekteydi.[422] Bu aşamalardan geçen talebeler müderris olma vasfını kazanarak medreselerde eğitim vermeye başlardı. Görüldüğü gibi müderrislerin asıl işlevi doğrudan doğruya siyasi olaylara müdahil olma veya fikir beyan etme değil, ilmiye sınıfına talebe yetiştirmekti.

Fatih dönemine gelinceye kadar medreselerin ilmi seviyesinin belirlenmesinde ana kriter müderris olarak görülüyor, bir sultan veya devlet adamı medrese yaptırdığında, zamanın en tanınmış ve de ilim bakımından en yüksekte bulunan ilim adamını oraya tayin ediyor ve böylece burası o dönemin en yüksek dereceli medresesi sayılıyordu.[423] Fatih'in Sahn-ı Seman medreselerini kurmasıyla bu anlayış değişti ve medrese esas alınmaya başlandı.[424] Sahn medreselerinin yapılması Osmanlı topraklarındaki medrese teşkilatında bir yeniliğe esas oldu; çünkü bu yapılan medreseler İlahiyat ve İslam Hukuku fakülteleri demekti, işte bu Sahn medreselerinin yapılmasından sonra Osmanlı medreseleri buna göre ayarlandı.[425] Böylece Osmanlı hudut-

---

[420] Mevleviyyet: Eyalet kadılığı. Midhat Sertoğlu, a.g.e., s.224.
[421] Dânişmend: Sahn medreselerinde oda sahibi talebe. Midhat Sertoğlu, a.g.e., s.78.
[422] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 261, 1988.
[423] Mehmet Fatih Özer, a.g.t., s.42.
[424] a.g.t., s.42.
[425] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.3.

ları içindeki medreseler yeni bir teşkilata tabi tutuldu; bu suretle medreseler aşağıdan yukarıya Haşiye-i Tecrid, Miftah, Kırklı, Hariç, Dâhil ve Sahn-ı Seman olmak üzere beş sınıfa ayrıldı.[426] Bu derecelendirmeler sonucunda buralarda ders vermek isteyen ilim adamları ilmi derecesine göre, seviyelerinin uygun olduğu medreseye atanırlar ve sırasıyla en üst dereceli medreseye kadar yükselirlerdi.[427]

Görüldüğü üzere, ilmi alanlarda belirli bir sistematiğe gitmek, ilmi faaliyetleri daha da verimli ve cazip hale getirmek adına yapılan bu çalışmalar, ilim hayatına oldukça fazla canlılık kazandırmıştır. Bu faaliyetler aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nde ilim ve ulemaya bilhassa devlet nezdinde ne kadar önem verildiğinin bir kanıtı olarak da karşımızda durmaktadır. Aynı şekilde ulemanın devlet nezdindeki öneminin ne derece olduğu, çeşitli nedenlerle işlemiş oldukları suçların karşısında devletin ceza hususunda takındığı tavırda da ortaya çıkmaktadır. Nitekim işlenen suç ne kadar büyük olursa olsun ulemadan hiç kimse (birkaç istisna hariç olmak üzere ki onlar da ulema ve sâdât defterinden isimleri silindikten sonra cezalandırılmışlardır) idam edilmemiş, sadece kendilerine verilen görevden azledilmişlerdir. Bu noktada Osmanlı Devleti yöneticilerinin bu tutumları takdire şayan bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır.

B. Ulemanın Devlet Yöneticileriyle Olan İlişkileri

Ulemanın temel görevi esasında Allah'a hizmet etmek olup, ikiyüzlülük ve gösterişten uzak bulunmasıdır. İslam'ın doğuşundan itibaren büyük bir değere sahip olan ilim ise, bu özelliğini yüzyıllarca muhafaza etmiştir. Şu

---

426 Osman Özkul, a.g.t., s.41.
427 Mehmet Fatih Özer, a.g.t., s.42.

halde dinî müessesenin kuruluşunun dayandığı ilim ve mukaddes bilgilerin sahibi ve naşiri olmak, ulema zümresine girebilmenin zahirî şartıdır.[428]

Ulemanın her şeyden önce hem dini ilimler alanında uzman olması ve aynı zamanda hem de aklî ilimlerde bilgi sahibi olması gerekirdi ki devletin çeşitli kademelerinde çalışabilecek, ilmî doygunluğa sahip kişiler yetiştirilebilsin. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına baktığımızda, bu dönemlerden itibaren ilmiye sınıfı oldukça etkin bir rol oynamıştır. İlk dönemlerden itibaren ciddi ilmî etkinlikler içinde olan bu sınıfın mensupları, çok değerli eserler vermişler ve onların bu eserleri yüzyıllar boyu süren ilmî gelenek içinde okutulan nadide eserler arasında yerini almıştır. Aynı zamanda ilim sahibi birçok âlim ise bulundukları bölgelerde çok kıymetli ilim insanlarının yetiştirilmesini sağlamışlardır. Zaman geçtikçe devletlerin yönetici kesimi, ulemanın bu faaliyetlerini belirli bir sistem ve emeklerinin karşılığını vermek suretiyle denetim altına almaya başlamışlardır. Bu durumu ilk başlatanlar ise Abbasiler olmuşlardır. Bazı araştırmacılara göre ulema, özelde ise kadılar, hem Emeviler hem de Abbasiler tarafından kendi yönetimleri için toplumun desteğini sağlamanın yanı sıra kendi fikirlerini yaymak için de kullanılmışlardır.[429] Böylece ulema, bazen hükümet tarafından kontrol altında tutulan, bazen de hükümete karşı korku telkin eden bir zümre teşkil ediyordu ki bu sonuncular, hükümete karşı ilmî istiklallerini korumak maksadıyla resmî vazifeyi kabulden kaçınarak kendi sahalarında müstakil araştırıcı olmayı tercih ediyorlardı.[430]

Ulemanın Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrindeki durumuna bakacak olursak, onların bu devirde keyfiyet ve kemiyet bakımından büyük bir artış ve yükseliş kaydetmesi, padişah, vezir, beylerbeyi ve bizzat bir kısım ulemanın fethedilen yerlerde medrese, cami, mektep, imaret gibi dinî, sosyal ve

[428] M.Tayyib Gökbilgin, "Ulemâ", *İslam Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Basımevi, c.13, s.23, 1986.
[429] Selim Argun, *Elite Configurations and Clusters of Power:The Ulema, Waqf and Ottoman State (1789-1839),* Gravity International Print and Design, Johannesburg, s.30, 2013.
[430] M. Tayyib Gökbilgin, s.24.

ilmî tesisler vücuda getirmesi ile yakından ilgilidir.[431] Nitekim, Osmanlı ulemasının kurumsallaşması ve hükümetle olan yakın ilişkisi, diğer İslamî politikalarda görülmemiş bir yapıdaydı.[432] Aynı zamanda Osmanlı Sultanlarının, İslam devletleri tarihindeki diğer Müslüman yöneticilere göre ulemaya daha çok saygı göstermeleri[433] ile de yakından ilgiliydi.

Kuruluş devrinde ulemadan yararlanma birkaç şekilde olmuş, bunların başında ise istişare keyfiyeti gelmiştir.[434] Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu padişahlıkla yönetilmiştir. Ancak yönetim noktasında padişah, daima ileri gelen bilginlerle istişare etmiş ve ülkenin durumuna dair kararları bu istişareler sonucunda almıştır. Nitekim Meşveret Meclisleri dediğimiz istişare meclisleri de yöneticilerin bu konuda ne kadar hassas olduklarının birer göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır. Diğer taraftan Osmanlı imparatorluğu, ulemayı fiilen vezirlik, veziriazamlık, kadıaskerlik, defterdarlık, nişancılık gibi Dîvan üyelikleri ve merkezi bürokrasinin önemli makamlarına tayin ederek yararlanmışlardır.[435] Aynı şekilde yönetici tabaka tarafından ulemanın kendisi için vergi ve cezaî sahada, çocukları için ise ilmî sahada bir takım imtiyazlar tanınmıştır. İlmiye sınıfına tanınan bu imtiyazlar her ne kadar onların ilmi şahsiyetlerine olan saygıdan dolayı olsa da, bu durum daha sonraki dönemlerde yarardan çok zarara neden olmuştur.

Geleneksel İslam dünyasında bilgi ya da ulemanın iktidarla ilişkisi irdelendiğinde, dini bilginin ve bunun temel üreticisi, taşıyıcısı ve temsilcisi olan ulema kesiminin, siyasanın bir parçası olma ve iktidarın gücünün meşrulaştırıcı bir aygıta dönüşme sürecinin medrese sisteminin ortaya çıkışıyla baş-

---

431 a.y.

432 Gabor Agoston, "Ulema", *Encyclopedia of the Ottoman Empire,* haz. Gabor Agoston, Bruce Masters, NY:Facts On File, s.578, 2009.

433 Selim Argun, a.g.e., s.33.

434 Mehmet İpşirli, "Osmanlı Uleması", *Osmanlı,* Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Güler Eren, c.8, s.72, 1999.

435 a.g.e., s.72.

ladığı görülür.[436] Bu suretle, kısa zamanda bu müesseselerde yetişen ve gelişen bir ulema zümresi teşekkül etmiş, Bursa'dan sonra devletin yeni merkezi olan Edirne de zamanla bir ulema merkezi haline gelmiştir.[437] Bu dönemlerden itibaren ulema arasında belirli konularda bazı ihtisaslaşmalar olsa da, hemen hemen hepsi bütün ilimlerden yeteri kadar bilgiye sahip insanlar olarak karşımıza çıkıyorlardı. Esasında ulemanın ihtisaslaşmaya temayülünü, iktisadî ve siyasî sebepler doğuruyor ve hizmet çerçevesi ne olursa olsun İslam hukuk ve ilahiyatı sahalarında en yüksek selâhiyet sahibi olmayı sağlayan ulema da, İslam cemiyetinde düzenleyici bir rol oynamayı ve hukukun teminatı olmayı başarıyordu. [438] Aynı şekilde onlar, hükümetin yapıp ettiklerine meşruiyet kazandırabilecek tek organ oldukları için, Osmanlı Devleti için önemli ve gerekliydiler.[439]

Kısaca söylemek gerekirse devletin kuruluş dönemlerinden itibaren devlet yöneticileri, ilim ve ulemaya sahip çıktıkları için bunun doğal bir sonucu olarak ulema da, kendilerini destekleyen devlete sahip çıkmış ve söz konusu devletin meşruiyetini savunmak için bir takım şer'i deliller getirmişlerdir. Bunun da ötesinde, kuruluşun ilk dönemlerinde devlet nezdinde vezirlik gibi önemli makamlarda görev alan birçok ulemanın varlığını da bilmekteyiz. Dolayısıyla zaman geçtikçe hem ilim hem kişilik hem de liyakat açısından oldukça iyi ve ön plana çıkan ulema arasından, devlet kademelerinde en iyi performansı sergilesin ve en iyi yönetim şeklini benimsesin diye görevlendirmeler yapılmıştır. Bu sebeple, devletin muhtelif organlarında görev alan bürokratların ve hatta veziriazamların dahi ilmiye mensupları arasından sivrilerek yükselen kişiler olduğunu söylemek mümkündür.[440] Örneğin, Çandarlı ailesinden Fatih dönemine kadar dört vezir çıkmış ve en

---

[436] Anzavur Demirpolat, Gürsoy Akça, "Osmanlı Toplumunda Devlet ve Ulema", *Ekev Akademi Dergisi*, S.38, s.5, 2009.

[437] M. Tayyib Gökbilgin, s.24.

[438] a.g.m., s.23.

[439] Albert Hourani, Uriel Heyd, v.d., a.g.e., s.97.

[440] Ahmet Cihan, a.g.e., s.30.

az Osmanlı hanedanı kadar devlet yönetiminde söz sahibi olmuştur.[441] Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Osmanlı hanedanıyla beraber tarih sahnesinde görülen ve bir buçuk asır bu devletin idaresini ellerinde bulundurmuş olan Çandarlı vezir ailesi, ilmiye sınıfından yetişerek kumandanlık ve vezirlikle devlet idaresinin başına geçmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin kurulmasında, büyümesinde ve zamanına göre teşkilatlanmasında büyük hizmetlerde bulunmuş ve üyelerinin çoğu, hükümet reisi sıfatıyla bir hükümdar derecesinde nüfuz ve kudretini göstermiştir.[442] Hemen hepsi medreseden yetişen aile fertleri önce kadılık ve kadıaskerlik daha sonra da vezirlik ve veziriazamlık olmak üzere en üst mevkilerde bulunmuşlar, askerî, ilmî ve idarî müesseselerin teşkilinde fikren ve fiilen çalışmışlardır.[443] Nitekim Yaya ve Müsellem teşkilatı, Devşirme ve Yeniçeri Ocağının teşkilinde Çandarlı Kara Halil ve ulemadan Konyalı Kara Rüstem'in rolü büyüktür.[444]

Daha sonraki dönemlerde ilmiye sınıfından sadrazamlık makamına yükselenler de görülmüştür. Nitekim Halil Paşanın ilmiye mensubu olan oğlu Çandarlızade İbrahim Paşa 1498-1499'da, Piri Mehmet Paşa ise 1518-1523 yılları arasında sadrazamlık görevinde bulunmuştur.[445] Sadrazamlığın, ilmiye mesleğinden yetişen Çandarlı ailesine geçmesinden itibaren İstanbul'un fethine kadar bütün sadrazamların ilmiye zümresi mensupları arasından seçildiği müşahede edilmektedir.[446] Çandarlı ailesinin yanı sıra Os-

---

441 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi – Sa. 66, 1974.

442 a.g.e., önsöz.

443 Mehmet İpşirli, "Osmanlı Uleması", a.g.e., s.72.

444 a.g.e., s.72.

445 Ahmet Cihan, a.g.e., s.31.

446 " Gerek müessisi devlet, Osman Gâzi Hazretleri ve gerek encâl-i aliyyeleri şerîat-i Ahmediyyeye gerden-dâde-i mutâvaat olarak umûr-ı şer'iyye ve mevâdd-ı hukukiyyeyi vâkıf ahkâm-ı şerîat olan ulemâ-yı kirâma tevcih ve tahmil ile bizzât kendilerini dahi bu bâbda efrâd-ı nâs menzilesine tenzil ederek hükûmet-i şer'iyye ve hukukiyyeye asla müdâhale etmemekle berâber bunun birçok fevâid ve muhassenâtını da görmeleri üzerine menâsıb-ı mülkiyyenin müntehâsı olan vüzerâyı dahi tarîk-ı ilmiyye ashâbından ta'yîne teşebbüs ederek evvelâ Edebâli Hazretlerinin hafîdi olup tarîk-ı ilmiyeden yetişen Ahmet Paşa Hazretlerine ve ba'dehu Kaadı'l-Kudât Muslihü'd-Dîn Mûsa Hazretlerinin mahdumu ulemâ-yı kiramdan

manlı Devleti'nde ilmiyeden gelen ve vezirlik yapanlar şöyle sıralanabilir: Alâüddin Paşa, Ahmet Paşa b. Mahmud, Hacı Paşa ve Sinanuddin Yusuf Paşalardır. Bu sonuncusu Orhan Gazi'nin son ve Murad-ı Hüdavendigâr'ın ilk veziridir ve bunların hepsi ilmiye sınıfından gelmişlerdir.[447]

İlmiye zümresinin yönetim alanındaki etkinliğinin 15. yüzyılda artmaya devam ettiği, devlet yönetiminin yüksek kademelerinde temsil edilme oranındaki nispi artışından anlaşılabilir, nitekim Fatih döneminde siyasi ve idari karar organı olan Divan-ı Hümayun'da, bunun bariz bir şekilde tezahür ettiğini ifade etmek mümkündür.[448] Bu dönemde, sadrazamın başkanlık ettiği Divan-ı Hümayun; Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Kubbe vezirleri, nişancı, defterdar ve -daimi üye olmasa da görüşü alınmak üzere divana katılan- şeyhülislamdan oluşuyordu. İlmiye zümresini temsilen divanda bulunan kazaskerlerin yanında, nişancı ve defterdarlar da fiilen ilmiyeden gelenlerden oluşmakta idi.[449] Hatta o dönemde bu makamların ilmiye sınıfından olması kanunen bir zorunluluktu.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devletinin ilk kuruluş aşamasında duyduğu yetişmiş eleman ihtiyacı, ulemanın, başından beri Osmanlı devlet yönetiminde söz sahibi olmasını kaçınılmaz bir hale getirmiştir, çünkü bu dönemde bir yönetim sistemi geliştirebilecek ve onu uygulayabilecek bilgi ve kültür birikimine sahip yegâne unsur ulemaydı.[450] Dolayısıyla bu bilgi ve kültür birikiminden faydalanarak bir medeniyet inşa etmek ve bunu "i'lâ-yı kelîmetullah" amacıyla bütün dünyaya yaymak Osmanlı Devleti'nin temel

---

Sinânü'd-Dîn Yusuf Paşa Hazretlerine rütbe-i vezâret ihsan olunmuş ve ondan sonra rütbe-i vezâretle pâye-i Sadâret kezâlik tarik-ı ilmiyeden yetişen Candarlı âilesine intikaal ederek İstabul'un târih-i fethi olan 857 senesine kadar mesned-i celîl-i sadârete bilûmum tarîk-i ilmiyye ashâbı irtikaa eylemiştir." Ali Emîrî Efendi, " Meşîhat-i İslâmiyye Târihçesi II, İlmiye Salnâmesi'nden", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, c.2, S.10, s.22, 1963; Ahmet Cihan, a.g.e., s.30.

447 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.8.

448 Ahmet Cihan, a.g.e., s.31.

449 a.g.e., s.31.

450 Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.24.

amacıydı. Ulemanın siyasi alandaki bu etkin durumu, aynı şekilde on altıncı yüzyılda da devam etmiş ve ulema birçok yönden siyasi hayatın içinde yer almaya devam etmiştir. Ulemanın bu dönemde kazandığı güç, onu daha da ileriye götürmeyi sağlamıştır. Yani on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda da ulema sınıfı aynı şekilde siyasi alandaki etkinliğini sürdürmüştür. Örneğin söz konusu dönemlerde sıkça görülen yeniçeri-saray mücadelelerinde ulemanın desteğinin alınması mücadelenin meşruiyetinin sağlanması açısından her iki taraf için de çok büyük önem taşımış ve mücadelenin kazanılmasında belirleyici faktör olmuştur.[451] Yine aynı şekilde Kabakçı Mustafa isyanı da ulemadan aldığı destekle amacına ulaşmayı başarmıştır.

On yedinci yüzyıla kadar daima gücüne güç katan, sarsılmaz bir nüfuza sahip olan ulema bu yüzyılda birçoğu kendi dışında oluşan gelişmeler sebebiyle bir yıpranma dönemine girmiş, genellikle elde olmayan sebeplerle kendilerini günlük siyaset ve yıpratıcı ortamın içinde bulmuşlardır.[452] Aynı zamanda bu dönemlerde birçok olayda ulema tarafından verilen siyasi fetvalar, ulemanın bölünerek farklı taraflarda yer alması, onları hem ilim yolundan alıkoymuş hem de siyasi mücadele içinde yıpratmıştır.[453]

Bilgi ve kültür birikimi oldukça geniş olan ulema sınıfının, Osmanlı medeniyet havzasına artı bir takım zenginlikleri katmaları gerekirken, aralarında yavaş yavaş görülmeye başlanan ayrışmalar, ileriki dönemlerde daha da artarak temel amaçlarından sapma yoluna gittiği görülmüştür. İlmî açıdan zengin olan ve ciddi eserlerin vücuda getirildiği ilk dönemler, birkaç yüzyıl sonra duraklamaya başlamış ve daha sonrasında ise ilmi çalışmalar; modernleşme çabaları ve ulemanın kendi içerisindeki bazı yanlışlıkları başta olmak üzere birçok açıdan sekteye uğramıştır. Diğer taraftan ulemanın kendisine ve çocuklarına devlet tarafından sunulan imtiyazların, bir süre sonra gayri hukuki yollarla kullanılmaya başlanması toplum tarafından ciddi şe-

---

[451] a.g.t., s.29.
[452] Mehmet İpşirli, "Osmanlı Uleması", a.g.e., s.71.
[453] a.g.e., s.71.

kilde eleştirilmiştir. Bu durum zaman geçtikçe ilmiye sınıfında telafi edilemez yaralar açmış ve gerçek anlamda bir *ilmî talep* ve *ilmî canlılık* giderek yok olmaya başlamıştır. Söz konusu durumun düzeltilmesi için devlet nezdinde birçok çalışmalar ve düzenleme girişimlerinde bulunulmuş fakat en nihayetinde istenen sonuç tam manasıyla alınamamıştır.

İlmiye zümresi mensuplarının, siyasi-idari alandaki kararların oluşmasında ve bu kararların sorumluluğunun paylaşımında, bunun yanında reformların topluma benimsetilmesinde 1830'lara kadar üstlendikleri rolü bu dönemden sonra tedrici olarak daralmaya başladı.[454] Bununla birlikte, merkezi yönetimdeki siyasi-idari karar organlarında nüfuzu önemli ölçüde azalan ilmiye zümresi mensupları, mahalli yönetim alanında nisbi olarak gerilemekle birlikte, sadece fonksiyonunu koruyabildi.[455] Daha önce de belirttiğimiz gibi bu sınıf mensuplarının arasında herhangi bir birliğin olmaması, yönetim açısından oldukça önemli olan kararların alınmasında kimi zaman karşıt taraflarda bulunmaları gibi sebepler, söz konusu sınıfın, fonksiyonlarını tam manasıyla yerine getirememesinin en önemli nedenlerinden kabul edilmektedir. Sadece nüfuzlu ailelerin ve yüksek rütbeli ilmiye mensuplarının bölünmesi değil, fakat aynı zamanda ilmiye hiyerarşisinin üst rütbelerine yükselebilmek için zümre mensupları arasında görülen mücadele de sürekli olarak zümre içi çatışmalara yol açmıştır.[456] Bu mücadele, özellikle 18. yüzyılın sonlarında, aşırı derecede geniş sayıdaki mevali, müderris ve kadıların az sayıdaki önemli görevlere, akraba ve taraftarlık ilişkisi nedeniyle atanmasıyla kuvvetlenmişti.[457] Özellikle 1703-1839 yılları arasında şeyhülislamlık ve kazaskerlik makamlarına egemen olan on bir ailenin[458] durumları

---

[454] Ahmet Cihan, a.g.e., s.255.
[455] a.g.e., s.255.
[456] a.g.e., s.270.
[457] a.g.e., s.270.
[458] Osmanlı Devleti'nde, değişik dönemlerde en güçlü devirlerini yaşayan yirmi civarında aile belli başlı ilmiye makamlarını kolayca elde etmiş, ayrıca ilmiye aileleri arasındaki evlilikler de ailelerin güç ve nüfuzunu bir kat daha arttırmıştır. Söz konusu ailelerin en belli başlılarını

göz önüne alınırsa, bu dönemde bir ilmiye aristokrasisinin ortaya çıkışından söz etmek mümkündür.[459] Bu durum kimi zaman, hem liyakatsiz kişilerin önemli makamlara gelerek geldikleri makamın hakkını verememekle sonuçlanıyor, hem toplumsal alanda ve alt ulema tabakası içerisinde çeşitli karmaşıklıklara yol açıyor hem de özellikle yönetici tabakayla olan ilişkileri ciddi anlamda etkiliyordu. Bazı araştırmacılara göre, 18. yüzyılda ulema ciddi anlamda eski "güç ve saygınlığı" nı yitirmiş ve çeşitli toplumsal nedenlerin etkisiyle kendi içerisinde iki farklı toplumsal kesime ayrışmıştı: bir tarafta, devlet bürokrasisi içerisinde önemli konumlar ve "şahsi çıkarlar" elde eden "imtiyazlı ailelerden gelen" "ulema aristokrasisi"; diğer tarafta ise, devlet bürokrasisi içerisinde yer alamamış, büyük çoğunluğunu taşra ulemasının oluşturduğu alt ulema kesimleri.[460] Sınıfsal konumlarına paralel olarak, modernleşme ve reform sürecinde bu iki *ulema* kesimi farklı tutumlar sergilemiştir.[461]

Ulemanın özellikle III. Selim döneminde, gerçekleştirilmek istenen reformlara karşı nasıl bir tavır alacakları da, onlara sağlanan şartların ellerinden alınıp alınmaması çerçevesinde şekilleniyordu. Nitekim bununla ilgili olarak bazı ulemanın kendi konumlarının ellerinden alınacağına dair tereddütleri olmuş ve uygulanacak olan reformların halk nezdinde kabul görmemesi adına camilerde şu gibi söylemler ortaya çıkmaya başlamıştır:

Çandarlılar, Fenârîzâdeler, Çivizâdeler, Ebûssuûdzâdeler, Müeyyedzâdeler, Taşköprülüzâdeler, Bostanzâdeler, Hoca Sâdeddinzâdeler, Kınalızâdeler, Zekeriyyâzâdeler, Paşmakçızâdeler, Dürrîzâdeler, Arabzâdeler, Feyzullahzâdeler, Ebûishakzâdeler, İvazpaşazâdeler'in oluşturduğu bu ilmiye ailelerinin bazıları, devletin yıkılışına kadar faal görevlerde bulunmuştur. Mehmet İpşirli, "İlmiye", s.142.

459 Osman Özkul, a.g.t., s.33.

460 Anzavur Demirpolat, Gürsoy Akça, "Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema", *Ekev Akademi Dergisi,* S.36, s.126, 2008.

461 a.g.m., s.126.

"Askere setre pantolon giydirip imanına halel getiren, önlerine muallim diye Frenkleri düşüren pâdişaha elbette Allah tevfikini çok görür. Hâdimülharameyn unvanına liyakatı olmadığını bu suretle meydana çıkarır."[462]

Bu konu ile ilgili olarak III. Selim birçok ferman çıkarmış ve çıkardığı bir fermanda ilmiye sınıfı hakkında şu ifadelere yer vermiştir:

"… onların yardımlarından vazgeçtim, din ve devlete zararlı söz söylemeseler olmaz mı?"[463]

Şunu da unutmamak gerekir ki, imparatorluğu, içinde bulunduğu olumsuz durumdan çıkarmak için III. Selim'in gerçekleştirmeye çalıştığı reform çalışmalarına başından itibaren inanan ve destek veren bir ulema takımı da elbette bulunmaktaydı. O'nun yapmış olduğu ıslahatlara destek veren bu ulema takımını, bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren, ulemanın devlet yöneticileri nezdindeki değerinden, özellikle İslamî bir yapıya sahip olan bu devletin, ülke yönetimi adına alınan kararlarda şeraite uygun olup olmaması noktasında bir başvuru mercii olarak ulemayı görmesinden ve bilhassa on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda aktif olarak ülkenin iç ve dış siyasetine dâhil olmasından da anlaşılacağı gibi ilmiye zümresi, siyasi ve idari alanlarda oldukça önemli ve müstesna bir yere sahipti. Osmanlı Devleti'nde ulemaya sağlanan bu imtiyazlar tarih boyunca hiçbir devlette görülmemişti. Dolayısıyla ulemanın henüz imparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren böyle bir konumda bulunması, devlet yöneticileriyle aralarında olan ilişkilerin oldukça sıkı bir yapıda olduğunun göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır. Bu sıkı iletişim, ulema ve devlet yöneticileri arasında başlangıçta sadece bir takım nasihatler boyutundayken son dönemlere doğru güçlü fetvalar şek-

---

462 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c.5 s.78.

463 Yahya Akyüz, "III. Selim'in İlmiye, Din ve İlköğretim Alanındaki Fermanına İlişkin Bir Belge", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* c.16, S.1, s.145, 1983.

linde kendini göstermiş ve bu fetvalarla kimi zaman yöneticilerin vermek istemedikleri kararları dahi verdirtmiştir.

C. Islahatlar Karşısında Ulemanın Tutumu

1. Islahatları Destekleyen Ulema Cenahı

III. Selim, henüz bir şehzade iken imparatorluğun içinde bulunduğu durumun farkına varmış ve bu konu ile ilgili olarak bir takım değişiklik ve yeniliklerin yapılması gerektiğini düşünmüştü. Onun bu düşüncelerinde kuşkusuz babası III. Mustafa'nın etkisi tartışılmazdı. Nitekim III. Mustafa, O'nu, kendisinin gittiği inceleme ve denetimlere götürür, gördüğü bozukluklar karşısında birtakım yeniliklerin yapılması gerektiğini söylerdi. Ancak III. Mustafa, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında çıkan savaşın sonlarına doğru ölünce bu düşüncelerini gerçekleştiremedi. I. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle de III. Selim veliahtlığa geçmiş oldu. Selim, bu süreç içerisinde tahta geçtiğinde yapması gereken yeniliklerin plan ve programını yapıyor, en ince ayrıntısının nasıl olması gerektiğine kadar, bunun üzerinde düşünüyor ve hatta bu konuda ilerleme kaydetmiş olan Avrupa'nın, söz konusu yenilikleri nasıl başardığına dair bir takım malumatlar bile topluyordu. Bu süreçte onun yakınında bulunan, güvendiği ve ıslahat düşüncelerini onaylayan bazı arkadaşları vardı ki bunlar ileride, kendisinin yapacağı ıslahatlar hususunda en büyük destekçileri olacaktı. Tabi bu destek verenler arasında ulemadan da bazı kişiler bulunmaktaydı. Nitekim III. Selim, birçok alanda yapmayı düşündüğü ıslahatlara ilişkin, ulemanın desteğini almadan hareket etmeyi düşünmüyordu. Çünkü daha önce bazı padişahlar tarafından planlanan bir takım ıslahat teşebbüslerinin nelere mal olduğunu biliyor ve aynı sonu yaşamak istemiyordu.

Modernizasyona yönelik girişimlerin akıbeti, büyük ölçüde kamu yönetimi, diplomasi ve siyaset sahalarındaki en önemli mevkileri ellerinde bulunduran ve buna ek olarak da imparatorluğun dini, adli ve eğitim kurum-

larında hâkim, eğitim görmüş güçlü Müslüman zümreyi teşkil eden ulemanın tavrına bağlı idi.[464] Görüldüğü gibi III. Selim, durumun farkında olduğu için devlet işlerinden anladığına inandığı ilmiye mensuplarını önemli görevlerde istihdam etmeyi de ihmal etmiyordu.[465] Dolayısıyla O, hem nitelikli insan ihtiyacının olduğu önemli alanlarda istihdamı sağlıyordu hem de ulemayı kendisine yakın tutarak onların desteğini almaya çalışıyordu. Böylece yapmayı düşündüğü ıslahatlarda daha sağlam adımlar atabilir ve ulemanın desteğini de alarak toplumsal düzlemde büyük bir sıkıntıyla karşılaşmadan reform sürecini tamamlayabilirdi.

Osmanlı padişahlarının, ilk yenileşme girişimlerini ilmiye zümresine mensup yüksek rütbeli ulemanın işbirliği ile gerçekleştirdiği söylenebilir.[466] Şöyle ki, devlet teşkilatına dair eser yazanlar, özellikle XVIII – XIX. yüzyıllarda ıslahat layihası verenler arasında her seviyeden çok sayıda ilmiye ricalinin mevcut olduğu bilinmektedir.[467] Bunlar arasında matbaanın gelmesine fetva veren Yenişehirli Abdullah Efendi, III. Selim'in ıslahat layihası talebine, başta Tatarcık Abdullah Efendi olmak üzere en şümullü raporları veren ilmiye ricali, ve nihayet II. Mahmud'un ıslahatını meşru ve zaruri göstermek, bu konuda kamuoyu oluşturmak üzere Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir ve Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendiler, Rumeli Kazaskeri Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi sayılabilir.[468]

Yenilik teşebbüsleriyle girilen XVIII. yüzyılda, ulema yeniliklere taraftar, hatta yer yer öncü olarak görülmüş, devletin toparlanmasında ağır sorumluluk üstlenmiştir.[469] Ayrıca bu asırda Damat Ali Paşa, Nevşehirli İbrahim Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa gibi sadrazamlar ulemayı himaye ederek du-

---

[464] Uriel Heyd, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması", *İslam Dünyası ve Batılılaşma, Değişim ve Sorunlar,* Yöneliş Yayınları, s.13, 1997.

[465] Osman Özkul, a.g.t., s.179.

[466] Ahmet Cihan, a.g.e., s.278.

[467] Mehmet İpşirli, "İlmiye", s.144.

[468] a.g.m., s.144.

[469] Mehmet İpşirli, "Osmanlı Uleması", a.g.e., s.71.

rumunu iyileştirmek için gayret sarf etmişlerdir.[470] Önde gelen ulema, sultanlar ve onların gerek Osmanlı, gerekse de Avrupalı askerî ve sivil danışmanları tarafından başlatılan ıslahat hareketlerini tasvip etmek ve desteklemekle kalmamış, bazıları aynı zamanda Avrupai çizgideki reformların tasarlanması, tavsiye edilmesi ve planlanması aşamalarında büyük rol oynamışlardır.[471] Örneğin matbaanın, şeyhülislamın fetvasıyla[472] birlikte kullanılmaya başlanması ve fetvaya dayanarak birçok ulemanın basılan ilk esere çok sayıda takriz yazmaları, söz konusu yeniliği destekler mahiyette olduğunun bir ispatıdır. Yaklaşık elli sene sonra Baron de Tott'un yeni topçu birliklerini [*sür'atçi*], batı icadı süngülerle donatması, dönemin şeyhülislamının teveccühünü kazanmıştır.[473] Bu konu ile ilgili olarak Baron de Tott bir hatıratında şöyle demektedir:

> " … yapılacak tenkitleri susturmak ve kabul ettirmek amacıyla Şeyhülislamın aracılığını talep etmek gerekti. Yanında sadrazam ve diğer vezirler olduğu halde Topçu okuluna ziyarete gelen Şeyhülislam, eğitimleri gördükten sonra, bana bir tüfenk getirtti, en ince ayrıntılarına kadar kullanılışı hakkında bilgi aldıktan sonra, süngülü tüfeğin İslam'ın savunmasında hayırlı olmasını diledi, buna cevaben önce Süratçiler sonra etrafta birikmiş olan halk 'Allah'a çok şükür!' diye bağırmaya başladılar. "[474]

Reform yanlısı İslam ulemâsı, silah-araç kavramının sınırlarını fazlasıyla genişleterek İslam'ın ve İslam toplumunun bekasını ve yararını sağlayan her

---

470 a.g.e., s.71.

471 Uriel Heyd, a.g.m., s. 15.

472 Söz konusu fetvada bir takım sınırlamalar bulunuyordu ki bunlar; Kuran, Hadis, Tefsir, Kelam ve Fıkıh kitaplarının basılmamasıyla ilgili bir alanı kapsıyordu. Bunlarla ilgili eserlerin basılmasına lüzum görülmediği için, yalnız hattatlardan geldiği anlaşılan bir karşı koyma da büyük bir sorun durumuna dönmemiştir. Hattatların geçimini sağlayacak geniş bir iş alanı yine de bırakılmış oluyordu. Niyazi Berkes, a.g.e., s.59.

473 Uriel Heyd, a.g.m., s.14.

474 François Baron De Tott, *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar, (Mémoires Sur les Turcs et les Tartares,* Amsterdam 1784), Kervan Kitapçılık, s.297. Tarihsiz.

çeşit aracı, ilim ve tekniği bu kavram içine aldılar.[475] Bu yolla hem İslam'ın savunulmasında söz konusu yeni yöntemlerle daha iyi sonuçlar alınabileceği düşünülmüş hem de imparatorluğun duraklamaya başlayan gücünün yeniden kazanacağı ön görülmüştür. Yine Tatarcık Abdullah, Sultan Selim'e sunduğu bir reform projesinde (ıslahat layihasında) Batı usulü askerî bilim ve talimin benimsenmesini, Avrupa'nın teknik çalışmalarının Türkçeye sistematik olarak tercüme edilmesini ve yabancı eğitimci ve uzmanların görevlendirilmesini hararetle talep etmiştir.[476] Bunun yanı sıra Tatarcık Abdullah Molla, padişaha sadece reform projesi sunmakla kalmamış, aynı zamanda bu dönemdeki yeniliklerin gerçekleştirilmesinde fiilen de yer almıştır. Kendi mesleğinde keskin bir ıslahat yanlısı olan Abdullah Efendi, aynı zamanda askeri meselelerde de uzmanlaşarak imparatorluğun top dökümhanesinin yeniden organize ve modernize edilmesine yardım etmiş, 1797 yılında ölene kadar da topçu ocağındaki askerlere yeni usulleri öğretmeye çalışmıştır.[477] Edinmiş olduğu teknik bilgileri böylece kullanmış ve reform sürecine ciddi katkılarda bulunmuştur. İlmiye sınıfına mensup olan bir kişinin şaşılacak derecede askeri, teknik ve ekonomik bilgiye sahip olması ve bunların nasıl kullanılması gerektiğine dair bir takım önerilerde bulunması ve hatta bunun da ötesinde, söz konusu alanlarla ilgili bazı eğitimler vermesi tabi ki takdire şayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. Selim dönemi reformlarının önde gelenlerinden biri olan Nizam-ı Cedid'e baktığımızda ise, buna yönelik müdafaa edici ve onu tamamlayıcı nitelikte bir takım risalelerin kaleme alınmış olduğunu görürüz. Yenilenmenin zaruretini öne çıkararak reform faaliyetlerini müdafaa eden risaleler içinde yer alan, gerek *Sekbanbaşı Risâlesi* olarak tanınan *Hulâsatü'l-kelâm fî reddi'l-avâm* ve gerekse *Zebîre-i Kuşmanî* (telif tarihi, 1806) genelde yenilen-

---

[475] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.113, 2015.

[476] Uriel Heyd, a.g.m., s. 15.

[477] Stanford J. Shaw, *III. Selim Eski ve Yeni Arasında: Sultan III Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807),* s.119.

meyi, henüz kısa sayılabilecek bir zaman önce sona ermiş olan savaşlardaki perişanlığı öne çıkararak savunmayı tercih eder.[478] Böylece henüz başlangıçta reformlara karşı ortaya çıkan bir takım tepkileri, imparatorluğun karşılaştığı zorlukları ve yenilgileri ileri sürerek bertaraf etmeyi amaçlar. Sekbanbaşı Risâlesini kullanan Kuşmanî, özellikle yenilenmenin dine aykırı olduğu noktasında yoğunlaşan muhalif propagandaya karşı yoğun bir şekilde talim ve çağdaş savaş ilminin gerekliliğini savunur ve Nizam-ı Cedid'e dil uzatanlara karşı ayet ve hadislerle karşılık verir.[479] Yapılan yenilikleri cihad hazırlığı olarak takdim eden ve dinen de caiz olduğunu delillendirmeye çalışan Kuşmanî'nin ileri sürdüğü bütün aklî ve naklî delillerden sonra, nihayet ulü'l-emre itaatin farz olduğu üzerinde durması da bu noktada anlamlıdır.[480]

1770'den itibaren ve sonraki dönemlerde, ilmiye sınıfının -yukarıda da görüldüğü gibi- askeri ve eğitim alanlarındaki rolü sadece bunlarla sınırlı değildir. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun gibi mühendislik okulları da yine ilmiye sınıfının destekleriyle gelişen modern kurumlar arasındadır. Osmanlı toplumunda eğitim konuları geleneksel olarak ulemanın sorumluluk alanı olduğundan, dönemin padişahı II. Mahmud da bu konuyu onların denetimine bırakmıştır.[481] Fakat Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda, politikasını değiştiren padişah, yeni açılan okullarda ulemanın etkisini azaltmaya çalışarak, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'u, Bahriye Nezareti'ne; Mühendishane-i Berr-i Hümayun'unun yönetimini de Tophane Nezareti'ne devretmiş fakat bütün bilimsel işler yine ulemanın yetkileri içinde kalmış ve derslerde, medreselerde kullanılan metotlar aynen devam etmiştir.[482] İlmiye zümresi mensupları, bu organize kurumların hem yönetimini üstlenmiş hem de Müslüman ve gayr-i Müslim Avrupalı uzmanlarla birlikte bunların tedrisatında görev alarak, askeri ve

---

[478] Mehmet İpşirli, "Islahat", s.177.
[479] a.g.m., s.177.
[480] a.g.m., s.178.
[481] Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din,* Kitap Yayınevi, s.147, 2005.
[482] a.g.e., s.147.

mesleki eğitim alanlarında modern eğitim sistemlerinin teşekkülüne önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.[483] Yine, yeni oluşturulan okullardan, özellikle 1827 yılında açılan Tıbbiye'nin, ulemanın tepkisiyle karşılaşacağı düşünülürken, beklenenin tam tersine ulema bu okulun kuruluşunda ve gelişmesinde hiçbir engel çıkartmamış, hatta katkıda bulunmuştur.[484] Tıbbiyenin açılmasını gerekli kılan sebeplerin, ordunun hekim ihtiyacının karşılanması, yakın doğuya yayılan kolera salgını ve kontrol edilemeyen yabancı hekimlerin sayılarının artması olduğu düşünülürse, ulemanın Tıbbiyenin açılışına karşı çıkmamasının sebepleri de anlaşılmış olur.[485] Tıphane veya tıbbiye olarak bilinen Mekteb-i Tıbbiye-i Amire, birçok defa kazaskerlik ve hekimbaşılık görevinde bulunmuş bir ilmiye zümresi mensubu olan Mustafa Behçet Efendi'nin girişimleri sonucu İstanbul'da açılmıştır.[486] Diğer taraftan, insan kadavrasının teşhirine karşı toplumda mevcut olan geleneksel güçlü önyargının, ilmiye zümresine mensup reformcu bir âlim olan Şanizade Ataullah Efendi'nin teşebbüsleri sonucu, bu modern kurum olan tıphanede yenildiği müşahede olunmuştur.[487] Nitekim o dönemde, *"Mir'âtü'l-Ebdan fî Teşrih A'zâ-i'l-İnsân"* adlı anatomi dersinde okutulan kitap, bu Osmanlı ulemasının, Şanîzade Mehmed Ataullah'ın eseriydi.[488] Böylesine güçlü ve modern tıp üzerindeki bu öncü çalışmayı gerçekleştiren şahsiyetin ulema sınıfının yüksek dereceli bir üyesi olması muhakkak ki kayda değer bir husustur.[489] En nihayetinde padişahın izniyle yayınlanan bu kitap, söz konusu dönemde hem Osmanlı Devleti'nde hem de Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştır.

Ulemanın batılı eğitim ve bilim alanlarında yapılan yeniliklere yaklaşımları noktasında o dönemde var olan birçok cemiyet önemli bir rol oynamış

---

[483] Ahmet Cihan, a.g.e., s.279.
[484] Esra Yakut, a.g.e., s.147.
[485] Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.64.
[486] Ahmet Cihan, a.g.e., s.279.
[487] a.g.e., s.279.
[488] Esra Yakut, a.g.e., s.147.
[489] Uriel Heyd, a.g.m., s. 19.

ve bu reformlara destek vermişlerdir. Bu cemiyetlerin üyeleri arasında aynı zamanda yüksek kademedeki ulemadan kişilerin de var olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri olan ve resmi bir sıfatı bulunmayan *Beşiktaş Cem'iyyet-i İlmiyyesi*'nin bilinen dört üyesinden üçünün yüksek kademedeki ulemadan olması ve bunların Batılılaşmaya yaklaşımları önemli bir yer teşkil etmektedir.[490] Bu ulema grubu din ilimlerini çok iyi bilmekle beraber, felsefe, matematik ve tıp bilimlerini de öğrenmiş ve en az birer Batı dilini bilmeleri ve batı ile yakın ilişki içerisinde olmaları sebebiyle de batı kültürü hakkında, oldukça geniş bir bilgiye sahip olmuşlardır.[491] Dolayısıyla da yenileşmeye karşı, oldukça açık bir tavır sergiledikleri ve İslamiyet ile Batı'nın bilim ve teknolojisini bağdaştırmaya çalıştıkları gözlenmektedir.[492]

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi reformların ulema eliyle meşrulaştırılması oldukça önem arz eden bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu reform sürecinde, ulemanın devletle ve onun izlediği modernleşme politikalarıyla bütünleşmesini sağlayan sebepler, bazı araştırmacılar tarafından şu şekilde sıralanır: Birincisi, Osmanlı'da *askeriyye* sınıfının bir parçası olan ilmiyye sınıfı mensupları, özellikle de üst ulema kesimleri, başta III. Selim ve II. Mahmud döneminin Veli-zade Mehmet Efendi[493], Halil Efendi[494] ve Yasinci-zade Abdül-Vehhab[495] gibi şeyhülislamları, sadece hane halkıyla değil bizzat sultanların kendileriyle, zaman zaman dostluğa varan yakın

---

[490] Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.67.

[491] a.g.t., s.68.

[492] a.g.t., s.68.

[493] Velizade Mehmed Emin Efendi, III. Selim'in hükümranlığı döneminde üç kez Rumeli kazaskeri olan ve Nizam-ı Cedid'i şiddetli bir şekilde destekleyen ve Sultana özel kişisel arkadaşlık bağı ile bağlı olan ulemandan biriydi. Uriel Heyd, a.g.m., s. 35-36.

[494] Halk arasında Çerkez Halil olarak bilinen ve Kafkasya'da doğan Halil Efendi, Sultan III. Mustafa'nın küçük kız kardeşi olan Hibetullah Sultan'a sütninelik yapan annesinin de bulunduğu imparatorluk haremine köle olarak alınmış ve genç şehzâde Selim ile sarayda özel arkadaşlık kurmuştur. Uriel Heyd, a.g.m., s. 36.

[495] Yasincizade Abdülvehhab da küçük yaşta saraya alınmış ve genç Selim'in arkadaşı olmuştur. Tanınmış âlimlerin gözetimi altında sarayda eğitimini tamamladıktan sonra müderrislik rütbesini elde elde etmiş daha sonra bu hiyerarşi içinde yükselerek iki kez şeyhülislam olmuştur. Uriel Heyd, a.g.m., s.37.

ilişki içinde olup, bu yakınlığın bir sonucu olarak reform girişimlerine destek vermeleri; ikincisi ise, III. Selim ve II. Mahmut'un, ulemayı reform programlarını uygulamaya yönelik oluşturulan kurullara aktif bir biçimde dâhil ederek hem üst düzey ulemayı reform girişimlerinin bir parçası haline getirmesi, hem de diğer toplumsal kesimlerden gelebilecek eleştirileri önlemeye çalışmaları[496] gösterilir. Böylece yapılan reformlara, hem ulema tarafından destek sağlanması hem de söz konusu reformların onların eliyle meşruiyet kazanması hedeflenmekteydi ki belli bir noktaya kadar bu durumun gerçekleştirildiğini görmekteyiz.

Yenileşme çabalarında padişahların her alandan destek almaya çalıştığı ve bu yönde ciddi çalışmalar içine girdiği bilinmektedir. Özellikle yukarıda da belirttiğimiz nedenlerden dolayı ulema kesiminden destek alınması, onlar için ayrıca büyük bir öneme sahiptir. Padişahlar üst düzey ulemanın desteğini sağlayarak aynı zamanda toplum içerisinde yüzyıllardan itibaren var olan ve toplumun çok büyük bir bölümüne hitap eden tarikatlara da ulaşmayı ve onlardan da destek almayı hedeflemekteydiler. Bu desteğin sağlanması da yine ulema eliyle gerçekleştirilecekti. Zaman içerisinde bazı ulema liderleri, III. Selim ve II. Mahmud'un batılılaşma reformlarına, bazı tarikatların desteğini sağlamak veya rızalarını kazanmak gayesiyle, bu tarikatlarla güçlerini birleştirmişlerdir.[497] Bu güç birleştirme konusunun yüksek ulema kesimine bırakılması, onların da bir takım tasavvufî bağlarının olmasından kaynaklanmaktaydı. Böylece söz konusu tarikatlara ulaşmak hem daha kolay olacak hem de reform fikirleri daha çabuk kabullendirilebilecekti.

18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk dönem şeyhülislamlarından birçoğunun Nakşibendî veya Mevlevî tarikatlarına mensup oldukları ve diğerlerinin de

---

[496] Anzavur Demirpolat, Gürsoy Akça, "Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema", s.124, 125; Uriel Heyd, a.g.m., s.37-39.
[497] Uriel Heyd, a.g.m., s.20.

ya dergâh kurdukları veya bunları destekledikleri bilinmektedir.[498] Bu durum dikkate alınarak yapılacak olan çalışmaların daha çabuk sonuç verebileceği düşünülmüştür. Çünkü reformu destekleyen ve tasavvufî bir bağı olan her ulema, bulunduğu topluluk içerisinde fikirlerini daha kolay kabul ettirme eğilimine sahipti. Böylece tarikat ehli olanlarla, reformlar hususunda olan fikrî birliktelik, halk tarafından da kabullenilecek ve ciddi bir itiraz olmadan bu süreç tamamlanacaktı. Bu çalışmaların sonucunda Mevleviler, Sultan III. Selim'in yakın ilgisinden ve dolayısıyla da o dönemin üst sınıfından faydalanmışlar, yeniçeri sınıfı ile yakından ilişkili olan yaygın Bektaşî tarikatının yerini alarak en güçlü siyasi kuvvet olarak ortaya çıkmışlardır.[499] Mevlevilerin, yapılan yeniliklere olan desteklerini, II. Mahmud döneminde de sürdürdükleri bilinmektedir.

Yaygın olan tarikatlardan çoğu, ulema eliyle reformlara destek verirken, Bektaşîlik gibi yeniçerilere yakın olan tarikatlar ise toplum içerisindeki konumlarının sarsılacağından dolayı reformlara destek vermemişlerdir. Yüksek ulema kesimi bu durumu fark etmiş ve bilhassa Bektaşîlere karşı ciddi çalışmalar yürüterek onları bertaraf etmeyi başarmışlardır.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, III. Selim ve II. Mahmud'un uyguladığı batılı reformların ulema liderleri tarafından desteklenmesi, bu üst dereceli ulema sınıfının yönetici sınıfa entegrasyonu ve hala İslami özelliklerini güçlü bir şekilde muhafaza eden Osmanlı Devleti'nin yönetimine aktif olarak katılımları göz önüne alındığında anlaşılır olmaktadır.[500] Nitekim, III. Selim ve II. Mahmud'un idaresi altında yapılan büyük çaplı değişiklikler yeni bir ideoloji adına yapılmamıştı; bu değişiklikler yeni değerler topluluğu üzerine oturtulmamıştı; tam tersine, tüm reformlar, İslam tarafından gerekli görüldüğü ve tasvip edildiği şeklinde sunulmuş, her şey "dinin ve devletin

---

[498] a.g.m., s.20.
[499] a.g.m., s.20.
[500] a.g.m., s.54-55.

selâmeti için" yapılmıştı.[501] Bunun en önemli delillerinden birisi olarak Enfal Suresi 60. ayette geçen ifadeler kullanılmıştı. Söz konusu ayette şöyle buyurulmaktadır:

*" **Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın**. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir, size zulmedilmez."*[502]

Dolayısıyla dini ve devleti korumak adına kuvvet hazırlamak ve bunu, örneklik teşkil ettiği için batıdan almak, ıslahat taraftarı olan ulema tarafından bu ayete dayanılarak desteklenmiş ve bu konuda gerekli çalışmalar yapılmasının teşvikiyle sonuçlanmıştır. Aynı şekilde yine Tevbe Suresinin 36. ayetinde geçen ifadeler, düşmanın kullandığı tüm silah ve taktiklerin Müslümanlara caiz kılındığı şeklinde yorumlanmış ve hatta *kâffeten* (topyekün) ibaresi "birleşik ve sağlam şekilde" savaşmak manasında açıklanmıştır.[503] Söz konusu ayette tam olarak şu ifadeler yer almaktadır:

*"Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. **Fakat Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın.** Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."*[504]

Görüldüğü gibi, haram aylarda Müslümanlara savaşma izni veren bu ayet, aynı zamanda ulema tarafından batılı savaş düzeninin meşrulaştırıldığının bir delili olarak da kabul edilmiştir. Modernizasyon taraftarı olan tüm ulemanın en son argümanı ise şeriata aykırı olmadığı müddetçe Müslümanların, sultanın emirlerine uyması yönündeki dinî yükümlülüktü.[505] Bu konu

---

501 a.g.m., s.55.
502 Enfal Suresi, 60. Ayet.
503 Uriel Heyd, a.g.m., s.28.
504 Tevbe Suresi 36. Ayet.
505 Uriel Heyd, a.g.m., s.30.

ile ilgili olan ayet ise Nisa Suresi'nin 59. ayetidir. Söz konusu ayette şöyle buyurulmaktadır:

*" **Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de itaat edin**. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."*[506]

Bu ayet de, aynı şekilde diğer ayetlerde olduğu gibi yenilik taraftarı olan ulema için oldukça önemli ve kendi fikirlerini destekleyici bir delil olarak kullanılmıştır. Reform taraftarı yüksek ulema, yukarıdaki ayetler için yaptıkları yorumlara delil olarak, Kur'an-ı Kerim'den aldıkları desteğin yanı sıra, bilhassa Hz. Peygamber'in hayatından da birçok örnek olay getirmişlerdi. Özellikle Hz. Peygamber'in hayatından verilen Hendek Savaşı örneğinde, bir savaş taktiği olarak kullanılan *hendek* fikrinin İran asıllı Selman-ı Farisî'den herhangi bir tereddüt gösterilmeden alındığı belirtilmiş, kendilerinin de tıpkı bu örnekteki gibi dinin ve devletin savunulmasında, batılılardan bir takım yeniliklerin alınabileceğini söylemişlerdir.

Dolayısıyla din ve devleti koruma noktasında batılı devletlerden askeri, diplomasi, siyasi veya ekonomik anlamda bir takım yeniliklerin alınması ve bunların, Müslüman bir devlet hüviyetinde olan Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya çalışılması, ıslahatlara destek veren ulema tarafından oldukça normal ve olağan karşılanmıştır.

2. Islahatlara Karşı Çıkan Ulema Cenahı

Yenilik ve ıslahatın meşruiyet kazanması ve kamuoyu oluşturularak halka mal olması açısından ulemanın desteğine daima ihtiyaç duyulmuştur ancak, muhalefet eden ve bu yönde kamuoyu oluşturan ulema da daima

[506] Nisa Suresi 59. Ayet.

görülmüştür.[507] Bazı araştırmacılara göre bunun temel nedenlerinden birisi, Osmanlı Devleti'nde ulema arasında ciddi anlamda bir takım farklılaşmaların meydana gelmesiyle ilgilidir. Bir tarafta, saray, hane halkı ve yönetici zümre olan *askeriyye* sınıfının bir parçası haline gelmiş, vergi yükümlülüğünden muaf ve kontrol ettikleri vakıflar ve ekonomik birikimlerinin her türlü müdahale (müsadere)'den uzak olması sayesinde güçlü bir toplumsal ve ekonomik konuma sahip üst düzey ulema sınıfı; diğer tarafta ise, daha çok çevrede kalmış, Osmanlı siyasasının bir parçası haline gelememiş alt sınıf ulema ve medrese (softa) öğrencileri[508] olarak ortaya çıkan bu farklılaşma gözle görülür bir hal almaya başlamıştır. Dolayısıyla, üst ve alt ulema kesimleri arasındaki bu sınıfsal farklılaşma, reform ve modernleşme sürecinde ulema kesimleri arasında bu sürece yönelik farklı tutumların ortaya çıkmasına neden olmuştur.[509] Ulema zümresinin yüksek mevkide olanları, hükümet içinde yüksek pozisyonlarda yer aldıkça, alt derecedeki ulemanın ve softaların husumeti doğal olarak tüm otoriteye yönelmiştir.[510] Bu zümre içindeki sınıf mücadelelerinin bu unsurları III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde olduğu gibi, askeri felaketler, büyük politik ve sosyal değişimler ve şiddetli reform çabaları dönemlerinde çok ciddi rahatsızlıklara sebebiyet vermiştir.[511] Bunun doğal bir sonucu olarak, reformlara karşı, hem ulema arasında hem de her iki ulema kesimini destekleyen halk arasında çatışmaların çıkması da kaçınılmaz olmuştur. Nitekim alt sınıfa mensup olan ve Osmanlı bürokrasisinde yer alma ihtimali olmayan ulema kesiminin, yine kendisi gibi çevrede kalmış esnaf ve yeniçerilerle işbirliğine gittiği ve onların destekleriyle reformlara olan muhalefetin şiddetini arttırdıkları görülmüştür. Burada şunu da söylemek gerekir ki, alt tabakadan olan ulemanın, yapılan reformlara karşı olan muhalefetinin uzun dönemdeki etkilerine baktığı-

---

507 Mehmet İpşirli, "Islahat", s.173.
508 Anzavur Demirpolat, Gürsoy Akça, a.g.m., s.125.
509 a.g.m., s.125.
510 Uriel Heyd, a.g.m., s.25.
511 a.g.m., s.25.

mız zaman hiçbir şekilde yüksek kademedeki ulema muhalefetinin gücüne ulaşamadığını da görmekteyiz.

Reformların yapıldığı döneme gelecek olursak, [1770-1876 yılları arası] bu dönemi bir *reform çağı* olarak nitelendiren bazı araştırmacılar, söz konusu dönemi, yine iki kısma ayırmış ve ilk dönem olarak niteledikleri 1770-1830 yılları arasındaki dönemde, ilmiye sınıfının ağırlığını arttırmış ve reformların icrasında birinci derece aktif rol oynamış olduğunu; 1830'dan itibaren başlayan ikinci dönemde ise, ilmiye mensuplarının bu ağırlığını giderek kaybettiği, reformlarda aktif bir rol oynayan değil, reformun kenarında ona direnen bir zümre haline geldiğini belirtmişlerdir.[512] İlmiye zümresinin bu dönemden itibaren reformlara karşı takındıkları bu tavırların önemli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan bazılarına yukarıda değindik. Söz konusu zümrenin arka planda kalmasına ve bu durumun ortaya çıkmasına neden olan diğer gelişmelere gelecek olursak bunlar; merkezi otoritenin güçlenmesi, fonksiyonel olarak organların farklılaşması ve devlet gücünün topluma daha çok nüfuz ederek meşruiyeti sağlamakta ilmiye zümresinin rolünün önemli olmaktan çıkartması şeklinde ifade edilebilir.[513] Durum böyle olunca yapılan reformlara yönelik olan reaksiyonlar doğal olarak bir kesim tarafından ciddi bir muhalefetle karşılanmıştır. Fakat muhalefet eden kesimde, devlet yönetimi tarafından ceza verileceği korkusu hâkim olduğu için, fikirlerini açık bir şekilde söyleyememişlerdir. Örneğin, 1829'da birçok hoca, camilerde Ramazan dolayısıyla yapılan törenlerde, yeni kurumları eleştirdikleri için sürülmüşlerdi.[514] Bu durum, doğal olarak muhalif olan ulema üzerinde bir takım etkilere neden olmuştur. Zira muhalif olan ulemadan çok azı, görüşlerini yazılı olarak ifade etme cesaretini gösterebilmiş ancak bu cesareti göstermiş olsalar bile çalışmalarının yayınlanmasına kolay kolay

---

[512] Ahmet Cihan, a.g.e., s.15.
[513] a.g.e., s.16.
[514] Uriel Heyd, a.g.m., s.23.

izin verilmemiştir.[515] Tüm bunlara rağmen, bir takım örneklerde, ileri gelen ulemanın, destekçileriyle birlikte reformlara karşı olan muhalif tutumlarını açık bir şekilde ifade ettiklerini ve bu düşüncelerini hayata geçirdiklerini de görmekteyiz. Sözgelimi, Kabakçı İsyanından sonra tahta geçen IV. Mustafa ile, başta Şeyhülislam Ataullah Efendi olmak üzere birçok ileri gelen ulema ve ocaklı arasında imzalanan *hüccet-i şer'iyye*de muhafazakâr ulemanın Nizam-ı Cedid hakkındaki görüşleri açık bir surette dile getirilmiş ve bu hüccet-i şer'iyyede Nizam-ı Cedidi "kâfir taklidi" ve "bid'at" sayan Şeyhülislam Mehmed Ataullah Efendi bizzat yeniçerilere destek olmuş ve ulema sınıfının en üst mevkiinde bulunan bu şahsiyeti yanlarına alan yeniçeriler, reformları güç kullanmak suretiyle, geçici de olsa durdurmayı başarmışlardır.[516]

Reform muhalifi olarak değerlendirebileceğimiz ulemadan vakanüvis Âsım Efendi (1789-1806)'nin de Nizam-ı Cedid reformlarına karşı hüccet-i şer'iyyede ifade edilen görüşlerle paralellik taşıyan bir yaklaşım içerisinde olduğu görülmektedir.[517] Âsım Efendi, Nizam-ı Cedîd taraftarı olan bazı devlet ricâlinin saltanatı işgal için bazı kimseleri bir münasebetle kötülediklerini; bazılarını küçük bahanelerle devlet kapısından uzaklaştırdıklarını, ulemadan kolayca susturamayacakları kimseleri ise, çeşitli ihsanlarla susturduklarını ifade etmektedir.[518] Yine Âsım Efendi söz konusu devlet ricâlinin şeriatın emir ve nehylerini hiçe saydıklarını belirterek, devlet ricalinin ve Nizam-ı Cedid taraftarlarının Batı tarzında yaşamalarını da ağır bir şekilde eleştirmektedir.[519] Bu konuyla ilgili olarak Âsım Efendi, *Tarih*'inde şöyle söylemektedir:

---

[515] a.g.m., s.23.

[516] Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.74-75.

[517] a.g.t., s.76.

[518] a.g.t., s.77.

[519] Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.76. Bu konuyla ilgili olarak Âsım Efendi, *Tarih-i Âsım*'ında, reformcular hakkındaki sert eleştirilerini şöyle ifade etmektedir: " *… Çünkü Devlet-i Aliyyede vech-i meşruh üzere sûret-i mezkûre mütehavvil ve her şakkın galebe ve tuğyanı mütehakkık olmağla hey'et-i i'tidaliye mütebeddil olmuşdur. Ve kaldı ki zikr olunan vükelâ ve ser-kârân-ı ma'hûde yekke-tâz-ı arsa-i şevket ve gûy-endâz-ı ma'reke-i ikbâl ü menkabet olup ve dâimâ taraf-ı saltanat-ıişgal içün*

" … teceddüd-i mesâlih-i kevniyye ile güyâ ki hadd-ü gayete müntehi olmağın miyânelerinde heman maslahat-ı vakt manasına olan politika-yı efrenci aslü'l-amâl ve düstürü'l-ef'al olub –kim bir kavme benzer ise ondan olur- hetîesiyle müttehem olmak seyyiesinden adem-i mübâlâtla ekser etvâr ve ebniye ve âsârlarını fırka-i freng-i bed-ahenge taklîd ve tatbik ve usûl-i Avrupa diyerek delâil ve dekâyık-ı umurlarını merâsim-i hristiyaniye kıyas ve telfik iderek hilye-i isabetten âri ve İslâmiyâna nâ-çesbân olduğu gayr-ı mütevâri olan akl-ı sarf ile amel ve ekser amelleri dahi a'râzile muallel olmağla sevâb add ü cezm eyledikleri emr-i mahz daima müeddî-i habt u hatâ olur idi…"[520]

Âsım'ın aktardığı bu durum, aynı zamanda devlet ricalinin bu şekilde yaşarken, halkın gittikçe fakirleşmekte olduğunu ve bütün bunların nedeni olarak da Nizam-i Cedid'in kabul edildiğini[521] göstermektedir. Nizam-ı Cedid reformları ve bu reformlara taraftar olan kişiler hakkında bu düşüncelere sahip olan Âsım Efendi'nin, söz konusu fikirlerinin tabii bir sonucu olarak, Kabakçı isyanının destekçilerinden olan Şeyhülislâm Atâullah Efendi'nin, bu isyanın daha da büyümesini önlediğini ileri sürerek isyanın bütün sorumluluğunu o sırada İstanbul Kadısı olan Murâdzâde Mehmed Murâd'a yüklemeye çalıştığı[522] görülmektedir. Burada şunu belirtmek gerekir ki Âsım Efendi'nin şeyhülislam olan Ataullah Efendi'yi, ortaya çıkan durumların

---

vücud-ı bihbûd u mükerremleri lâzıme-i âlem olmağla âyine-i tab'-ı rûşenâları hemîşe gerd-i kederden musaffâ ve unsur-ı hümâyun-ı vâlâları hemvâre inhirâf-ı şâ'ibe-i füturdan müberrâ olmak içün ba'zı kimesneleri birer tariki ile tehzil ve tenkîb ve kimini der-i devletden ednâ bahâne ile tard u tağrîb ve ulemâ nâmına â'yân u uzamâ hazerâtı ise birer vech ile müttehem ve aynbak ve içlerinden ehl-i tenahnuh u pür-gûy ve bî-bâk olanlar ba'zı pâye ve semizce arpalıkla ile iskât ve gâhice poğçe ve tuhaf hediyyeler ile mazhar-ı iltifât ederler idi… kitâb u sünende mensûs u müsbet olan evâmir ü nevâhî-i İlâhî hâşâ nizâm ve aklîden ibâret yahud efsâne-i isrâiliyyât kabilinden emr-i vâhî ve şer'-i mutahhar ile şîr ü şekker mümtezic ve zamir-i müstetîr âsâ zımn-ı şeri'atde münderiç olan deb'-i dîrîn ve kânun-ı kadîm-i pesendîde-âyin ise de vaz'ı insânî olmak zu'muyla âyet-i mensûhatü'l-amel gibi teceddüd-i mesalih-i kevniyye…" Ayntabi Ahmed Âsım, *Târih-i Âsım,* University of Toronto Library, c.2, s.9-10.

520 Ayntabi Ahmed Âsım, *Târih-i Âsım,* University of Toronto Library, c.2, s.10.

521 Osman Özkul, a.g.t., s.299.

522 Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.77.

dışında bırakmaya çalışması veya söz konusu karışıklıklarda ona, durumu onarıcı bir rol yüklemeye çalışması dönemin diğer kaynaklarına da bakıldığında mümkün görünmemektedir. Çünkü Atâullah Efendi'nin ve diğer önde gelen ulemanın imzaladığı hüccet-i şer'iyyede, *havas-ı Enderûn* ve *ricâl-i devlet*ten bazı kimselerin *Îrâd-ı Cedîd* adı altında kurdukları hazinenin, ancak kendilerine menfaat sağladığından ve bunların Avrupaî binalar yaptırarak aynı tarz kıyafetler giydiklerinden bahsedilerek, bunların ihtilalin en önde gelen gerekçelerinden sayılması, Nizam-ı Cedid reformları sırasında ulemanın da bulunduğu elit bir tabaka tarafından yönetildiği; Kabakçı vak'asındaki ulema desteğinin bu duruma ağır bir tepki olduğu izlenimi uyandırmaktadır.[523]

III. Selim döneminde, ilmiye sınıfının Nizam-ı Cedid'e karşı ve bunun dışında yapılan diğer yeniliklere karşı olan tepkisel tavırlarına bakacak olursak, bu tavırların din ve şeriat adına yapıldığı ve bu alanı korumaya yönelik girişimler olduğu şeklinde açıklamalar yapılır. Ancak reformlara karşı çıkma hususunda bu etkenlerin yanı sıra, ulema ve yöneticiler arasındaki kişisel problemler ve menfaat meseleleri gibi başka değişkenlerin de rol aldığı göz ardı edilemez. Bunlar her yenilik ve düzenlemeyle birlikte çıkarlarının zarara uğradığını görmekte, din ve şeriatı bahane ederek reform çabalarını baltalamaktaydılar.[524] Bu konuda en dikkat çeken nokta ise, reform sürecinin ilk aşamalarında III. Selim'e destek veren ulemadan bazı kişilerin, yapılan bir takım yeniliklerin, çıkarlarına ters düşmesi sonucu daha sonraki süreçte karşı tarafa geçerek orada yer almaları hususu olmuştur. Mesela, III. Selim ile reformları birlikte yürüteceklerine dair sözleşme yapmış olan radikal grubun önde gelen isimlerinden İbrahim İsmet Beyefendi'nin adına, Nizam-ı Cedid'in kaldırılmasında rol oynayan ulema arasında rastlanması; yine Nizam-ı Cedid'in şer'iliğini ispat için bir risale yazan ve yeni orduda trampet çalınmasına cevaz veren Mehmed Münib Efendi'nin sözü edilen hüccet-i

---

523 a.g.t., s.78.
524 Osman Özkul, a.g.t., s.308.

şer'iyyenin altında imzasının bulunması son derece ilginçtir.[525] Muhtemelen bunun sebebi de III. Selim'in saltanatının son dönemlerine doğru, İrâd-ı Cedid adıyla kurulan hazinenin kuruluş amaçları dışında kullanılması ve bu hazineden sadece reformcu diyebileceğimiz devlet ricali ve Enderun mensuplarına çıkar sağlaması olmalıdır.[526]

İbrahim İsmet Bey olayına baktığımızda kendisinin, Nizam-ı Cedid'in kurulmasına karar verildiğinde, bu konuda kararlı olmak ve kesinlikle geri adım atmamak gerektiğini, başarılı olabilmek için de çok dikkatli olmanın şart olduğunu söyleyerek, alınan kararların dışarıya taşırılmaması için ısrarla hatırlatmalarda bulunduğunu; ancak takip eden yıllarda onun beklediği hassasiyetin gösterilmediğini düşündürten bazı mektuplarının Cevdet Paşa tarihinin yedinci cildinde neşrettirdiğini[527] görmekteyiz. Esasında III. Selim'in güvenini kazanmış olan İbrahim İsmet Bey'in Nizam-ı Cedid hususundaki gayretleri bilinen bir şeydir. Daha sonraki süreçte bizzat Nizam-ı Cedid için alınan kararlarda etkili olan bu ismin, Nizam-ı Cedid'in tam karşısında olması ve onu kaldıran ulema arasında bulunmasının sebebi, Edirne Vakası sonrasında gerçekleşen durumdan kaynaklanıyor olabilir. Nitekim Edirne Vak'asından sonra şeyhülislam değişikliğinde herkes onu layık görürken; riyakâr davranarak Nizam-ı Cedid taraftarı görünen, ama eski düşünceli olan Ataullah Efendi'nin şeyhülislamlığa getirilmesi[528] olayları tersine çevirmiştir. Dolayısıyla bu noktada meydana gelen olaylar, en azından İsmet Bey'in reformlara ve özellikle de Nizam-ı Cedid'e karşı olan muhalif tavrını açıklayabilir.

Bunların yanı sıra yenilik karşıtı gruplar tarafından çıkarılan isyanlarda, bilhassa Kabakçı Mustafa İsyanında, ulemanın muhaliflere verdikleri ciddi bir desteğin var olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Ulemanın önde gelen-

---

525 Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.85.
526 a.g.t., s.85.
527 Osman Özkul, a.g.t., s.311.
528 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c.8, s.70.

lerinin padişahtan istediklerini alabilmek için muhalifleri kullandıkları ve isyancılardan yana bir tavır takındıkları ileri sürülmektedir. Hatta Sultan Selim tahttan uzaklaştırılıp IV. Mustafa çıkana kadar geçen sürede, şeyhülislam ve diğer ulemanın yetmiş beş cemaatin kışlasında[529] kaldığı da aktarılmıştır.

Bu olaylar sırasında faal olarak rol oynayan ulema şunlardır:[530]

1- Şeyhülislam Ataullah Efendi
2- İstanbul Payeli Hoca Münib Efendi
3- İstanbul Kadısı, Muradzade S. Mehmed Efendi
4- Rumeli Payeli Hafız Derviş Mehmed Efendi
5- Rumeli Kazaskeri Mollacıkzade Ahmed Muhtar Efendi
6- Reisul Ulema Arabzade Mehmed Arif Efendi
7- Sabık Rumeli Kazaskeri Ahmed Şemseddin Efendi

Yukarıda anlatılanların yanı sıra Niyazi Berkes, ulemanın dışında, yeniçerilerin de yapılan reformlara karşı olan muhalif tutumlarının altında dini değil bir takım siyasi nedenlerin olduğunu söylemektedir. Şöyle ki Berkes, bu konu hakkında şunları ifade etmektedir:

> " XVIII. yüzyılda yeniçerilik imparatorluğun hemen her bölgesindeki şehirlerde siyasal bir parti gücü haline geldi; bu yüzden yalnız bu bölgelerde değil, başkentteki siyasal kombinezonlarda da rol oynayacak bir güç oldu. Bu güç ulemanın ve şeriatçıların değil, aşağıdan Bektaşilerin, yukarıdan siyasal çıkarcıların elindeydi. Yeniçeri-

[529] Osman Özkul, a.g.t., s.317.
[530] a.g.t., s.317.

lerin reform girişimlerine karşı oluşlarının şeriatçılık ile, din taassubu ile yorumlayamayız. Karşı çıkışın kaynağı dinî değil siyasîdir. "[531]

Aynı değerlendirmeyi, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerindeki yeniçeri ayaklanmaları için de söylemek mümkündür.[532] III. Selim, ulemanın ıslahat düşüncelerinden yararlanmakla birlikte, daha çok resmi ulema ve rical önde görüldüklerinden, diğer gruplarda yavaş yavaş tepkiler oluşmaya başlamış ve ulema sadece siyasi ve askeri alandaki icraatların bir destekleyicisi olarak görülmek istenmiştir.[533] Bu konu ile ilgili kararlarda sarayda etkili olan siyasi ve bürokrat sınıfı oluşturan rical olmuş ve Nizam-ı Cedid Ricali olarak bilinen bu kişilerin Selim III'ü de yanlış yönlendirdikleri anlaşılmıştır.[534] Kabakçı ayaklanması sırasında sarayın etkili devlet adamlarının hareketlerinden ve genel gidişattan memnun olmayan ulema ve müderrisler; bu kişilerin şeriattan ve dinden uzaklaştıklarını düşünmekteydiler.[535] Ulemanın bu düşünceleri karşısında, söz konusu kişiler tarafından yapılan adaletsizliklere karşı çıkan ulema, çeşitli hediyelerle susturulmaya çalışılmıştır. Bunlar, tarihteki üstün şahsiyetlere benzemeyi hikmete zıt; kitap ve sünnete uygun işleri yapmayı ve kötü işlerden kaçmayı terk etmiş, adeta efsane-i israiliyyat olarak kabul etmekteydiler ki bütün bu tavırlar, ulemanın başlangıçta Nizam-ı Cedidin teşekkülünde olumlu bir tavır sergilemelerine rağmen, yavaş yavaş aleyhine geçmelerine neden olmuştur.[536] Konu ile ilgili olarak Târih-i Âsım'da şöyle denmektedir:

" Bâlâdan beru kalem-zede-i tafsil ve itnab ve rakkam gerde-i işbâ' ve ishâb olduğu üzre, ulemâ ve ukalânın ıtbâk ve ittifakla istihsan ve vaz'u bünyâd ve cihet-i iradinin inşâ ve îcâdına teşmir-i dâmân

---

[531] Niyazi Berkes, a.g.e. s.75.
[532] Osman Özkul, a.g.t., s.309.
[533] a.g.t., s.309.
[534] a.g.t., s.309.
[535] a.g.t., s.309.
[536] a.g.t., s.309-310.

> eylemeleri Nizâm-ı Cedidin inşiâb-ı mezâlim ve muhâlif sebebiyle giderek sû ret-i bedî-i bedîd oldu."[537]

Esasında ulema, itaatin ve otoritenin bozulduğu ve cahil, mutaassıp kalabalıkların meydana toplandığı zamanlarda yatıştırıcı ve muhafaza edici rol oynaması gerekirken, kendi kellelerini düşünen yeniçerilerin baskılarına boyun eğerek padişahı frenk adetlerini getirtmek ve zevk ü sefaya dalmakla suçlayarak tahttan indirmişler ve kısa bir süre sonra yine ulemanın en üst makamında bulunan şeyhülislamlar tarafından Sultan Mustafa'nın hilafetinin caiz olmadığına dair bir fetva yayınlatmışlardı.[538] Burada dini bir kaygı ve tavırdan ziyade siyasi bir tutum ve karar söz konusudur ki esas problem din ve gelenekten çok ekonomik ve siyasi kaygılar ve ulemanın vuzuhsuzluğudur.[539] Görüldüğü gibi, yeniliklerin başlangıç aşamasında çoğuna destek veren yüksek ulemadan bir kısmının, belirli bazı durumlar meydana geldikten sonra, ricalden olan bir takım kimselerle siyasi çekişmelere girmesi sonucunda, yapılan reformlara olan desteklerini geri çekmişlerdir. Hatta bu desteklerini geri çekmekle kalmamış bizzat kendileri, öncesinde destekledikleri reformların karşısında durmuş ve bu yeniliklerin akamete uğraması için ellerinden geleni yapmışlardır. Ve III. Selim döneminde, ulema sınıfı bu çabalarında ciddi anlamda başarılı olmuşlardır.

Ulema sınıfı içerisinde bulunan ve başlangıçta reformlara destek verip sonrasında bu desteklerini geri çeken ulemada -yukarıda da anlatıldığı gibi- dinî kaygılardan ziyade bir takım siyasi ve ekonomik sebeplerin ön plana çıktığı görülmekteydi. Ulemadan bazılarının reformları destekleme noktasında, kendi konumlarının ne olacağına göre takındıkları olumsuz tavır, elbette ki devlet tarafından zarar verici bir nitelik taşırken aynı zamanda toplum açısından da ciddi bazı yıkımları da beraberinde getirmişti. Çünkü ulema, asli görevleri itibariyle Osmanlı Devleti ve toplumunun hukukçu,

---

537 Ayntabi Ahmed Âsım, a.g.e., c.2., s.14.
538 Osman Özkul, a.g.t., s.322.
539 a.g.t., s.322.

ilahiyatçı ve eğitimcileri durumundaydılar.[540] Dolayısıyla ulema sınıfında meydan gelebilecek herhangi bir problem doğrudan söz konusu alanlara sirayet ederek toplum üzerinde olumsuz etkiler bırakacak bir nitelik arz etmekteydi. Reformlar konusunda da aynı şey olmuş ve yüksek ulemadan olan bazı kimseler bu süreci ciddi anlamda sabote etmekle kalmamış, topluma da bir takım yanlış bilgiler vererek çeşitli isyanların çıkmasına sebebiyet vermişlerdir. Hatta bu zümre, isyanların çıkışı ve devam ettirilmesi noktasında birinci dereceden rol oynamış ve en nihayetinde de amaçlarına ulaşmayı başarmışlardır.

III. Selim dönemindeki yeniliklere karşı ulemanın tavırları bu şekilde iken, bir sonraki dönem olan II. Mahmud döneminde, ulemanın özellikle siyasi-idari alandaki etkinliğinin ciddi anlamda azaltılmasından dolayı, yapılan reformlara daha ılımlı yaklaştıkları görülmektedir. III. Selim döneminde, reformlara muhalif olan ulema, söz konusu yeniliklere bütünüyle karşı çıktığı halde, II. Mahmud dönemindeki reform muhalifi olan yüksek kademe ulema, büyük ölçüde gerçekleştirilen reformlara destek olmuş; sadece kıyafet ve resim konuları gibi sınırlı sayıda yeniliğe karşı muhalif tavır almışlardır.[541] II. Mahmud, reformlara karşı olumsuz bir tavır sergileyenleri de ciddi anlamda cezalandırdığından dolayı, bu dönemde çok fazla muhalif sesler çıkmamaktaydı. Gerçekleştirmeye çalıştığı reformlara karşı oluşabilecek toplumsal muhalefetin arka planında alt-sınıf ulema kesimlerinin yer alabileceğinin farkında olan II. Mahmud, yeniçeriliğin kaldırılmasından sonraki dönemde ulemanın, özellikle de alt-sınıf ulemanın ordudaki sayısını ve etkisini azaltmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.[542] Ancak, II. Mahmud'un bu reform girişimleri karşısında, alt sınıf ulema olumsuz bir tutum sergilemiş hatta bazıları, yeniçeri kalıntılarının bazı Anadolu şehirlerinde başını çektiği ayaklanmalarda isyancıların yanında yer almış, diğer

---

540 Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.86.
541 Ahmet Şamil Gürer, a.g.t., s.82.
542 Anzavur Demirpolat, Gürsoy Akça, "Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema", s.127.

taraftan üst ulema kesimleri de sultanın bu uygulamalarından rahatsız olmuş; fakat, kendi varlıklarını ve çıkarlarını korumak için Sultanın yanında yer almaktan, onun askeri reformlarına destek vermekten ve bu reformlara dini bir karakter vermeye çalışmaktan başka yapacak pek bir şey de bulamamışlardır.[543] Bu yüzden II. Mahmud, "yeni kurumlar biraz oturunca… alt sınıf ulemayı devre dışı" edecek politikalar izlemiş ancak, bunu yaparken "aristokrat ulema sınıfı"na pek dokunmayıp bu kesimin "yönetici sınıfın ayrılmaz bir parçası" olarak "reformların idaresinde önemli mevkilerde kalma"larına müsaade etmiştir.[544] Çünkü II. Mahmud, III. Selim dönemi gelişmelerinden gerekli dersleri çıkarmış, özellikle asker ve ulema ittifakının bertaraf edilmesini hedefleyen tedbirleri almış ve bu doğrultuda önde gelen ulema, ıslahatın gerekliliğine inandırılmış, başta şeyhülislamlık makamı olmak üzere bu inanış içinde olanları çevresinde toplamış ve böylece bu önemli kesimi kontrol altına almış[545] oluyordu.

1770-1830 yılları arasında yapılan ve reformların birinci dönemi diye adlandırılan bu dönemde, sahip olduğu bilgi, deneyim ve tecrübeleriyle, başta askeri saha olmak üzere devletin bütün kurumlarına yaygınlaşmaya başlayan reform girişimlerinde etkin rol alan, fikri ve fiili katkılarıyla yönetime destek sağlayan ve böylece reformların itici gücünü oluşturan ilmiye zümresi mensuplarının, reform çağının 1830'dan itibaren başlayan ikinci döneminde, yenileşme girişimlerinin tasarımcılığını üstlenemedikleri, reformların önünde değil, sadece bu alandaki gelişmeleri geride takip edebilen ve zaman zaman ona direnen bir grup haline geldiği gözlemlenmektedir.[546] Siyasi ve idari alandaki rol ve nüfuzu kaybolan, eğitim ve yargı sahasındaki tekelini kaybederek etkinliği daralan ve böylece nisbi gücü önemli ölçüde azalmış

[543] a.g.m., s.127.
[544] a.g.m., s.127.
[545] Kemal Beydilli, "Mahmud II", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.27, s. 354, 2003.
[546] Ahmet Cihan, a.g.e., s.283.

bulunan ilmiye zümresinin tedrici olarak sistemin kenarına doğru itildiği müşahede olunmaktadır.[547]

Tanzimat öncesi, özellikle II. Mahmud'un uygulamalarıyla büyük ölçüde gücünü yitiren ulema kesiminin etkinliği, Tanzimat (1839-1876) döneminde daha da azalmış ve birkaçı dışında, bu dönemde, siyasal gücünü büyük ölçüde yitiren ulemanın, dönemin batıcı reform girişimleri karşısındaki tutumları büyük ölçüde olumsuz ve savunmacı[548] hale gelmiştir. Dolayısıyla, Tanzimat'la birlikte başlayan ve seküler dinamiklerle beslenen reformların yönetim, adliye ve eğitim alanlarına yayılmakla kalmayıp ulemayı devlet yönetiminin merkezi süreçlerinden dışlayıcı bir durum kazanması doğal olarak ulemanın örgütlü tepkisine neden olmuştur.[549] Bu noktada kimi araştırmacılar, ulemanın bu tutumlarının arkasında, siyasi nedenlerin yanı sıra aynı zamanda devletin üst kesimlerinde yer alan kişilerin, tarihi tecrübeleri arka plana atıp toplumsal yapıyı tamamen Batılılaştırıcı bir takım girişimlere karşı tavır aldıklarını ve bu durumun ulemanın söz konusu tavırlarını açıklar nitelikte olduğunu belirtmişlerdir.

Bunun yanı sıra yine, ulema sınıfının Tanzimat döneminde geri plana itilmesinde, siyasi rollerinin kısıtlanması, ekonomik kaynaklarının daraltılması gibi devlet politikalarının etkisi bulunduğu gibi, bu sınıfın içindeki çatışmaların da önemli rolünün olduğu, üst düzey ulemanın makam kavgaları ve sadece yakınlarını kayırma isteğiyle sınıf içinde bir birlik oluşturamamaları, ulema arasında yabancı dil öğrenmenin "şiâr-ı ulemâya münâfi" [ulema şiarlarına aykırı] kabul edilmesi, medrese eğitimi aldıkları için batılılaşmayı benimseyememeleri, memur statüsüyle devlete bağlı bulunmaları, bütün bunlar sonucunda yeni fikir üretememeleri gibi nedenlerin, bu sınıfın

---

547 a.g.e., s.283.
548 Anzavur Demirpolat, Gürsoy Akça, a.g.m., s.128.
549 a.g.m., s.128.

devlet yönetiminde geri planda kalmasına yol açtığına[550] dair yorumlar da yapılmaktadır.

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde yapılan reformlara karşı ulemanın sergilediği muhalif tavırların birçok nedeninin olduğu görülmektedir. Bunun başında dinî ve bir takım ideolojik etkenler gelmekle birlikte olaylara biraz daha ayrıntılı bakıldığında bu tutumun salt olarak bu etkenlerden kaynaklanmadığı aynı zamanda birçok siyasi, ekonomik ve sınıf içi çatışmalardan da kaynaklandığı görülmektedir.

D. III. Selim Döneminde Ulemanın Verdiği Bazı Siyasi Fetvalar

1. Osmanlı Devleti'nde Hukuk Sisteminin Yapısına Dair

III. Selim döneminde ulemanın verdiği siyasi fetvalar hususuna geçmeden önce, Osmanlı Devleti'nin hukuk sisteminin nasıl olduğuna kısaca değinmek istiyoruz. Bu bağlamda Osmanlı hukuk yapısının nasıl işlediği de önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti, etkilendiği İslam ve Türk Devletlerinde olduğu gibi, din olarak İslamiyet'i kabul etmiş; bunun tabi sonucu olarak da hukukî yapı olarak İslam hukukunu esas almıştır.[551] Bu, İslam dininin sadece inanç ve ibadet esaslarından oluşmayıp hukuku da içine almak üzere hayatın bütün yönlerini düzenleyen bir sistem olmasından, başka bir deyişle İslamiyet'i kabul eden milletlerin, bu kabulün bir gereği olarak İslam hukukunu da benimsemelerinden kaynaklanmaktaydı.[552]

---

[550] Esra Yakut, a.g.e., s.177.
[551] Midhat Sertoğlu, a.g.e., s.243-244.
[552] Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", *Osmanlı,* Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Güler Eren, c.6, s.327, 1999.

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Müslüman-Türk devletlerinin devamı olarak tarih sahnesine çıktığı için, kurum ve kurallarını oluştururken, önceki devletlerin (özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin) büyük ölçüde etkisi altında kalmış ve bu nedenle de Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna (diğer İslam devletlerinde olduğu gibi) İslami esaslar hâkim[553] olmuştur. İslam hukuku (şer'i hukuk), devletin temel yasası niteliğindeydi ancak, şer'i hukuk Osmanlı hukuk sisteminin tamamı demek değildi.[554] Bunun yanı sıra toplumsal alanda bir takım düzenlemelerin yapılabilmesi için çeşitli kurallara ihtiyaç duyulmaktaydı. Dolayısıyla bu noktada, Osmanlı Devleti'ndeki hukuk sisteminde, şer'i hukukun yanı sıra örfi hukuk denilen ve kimi zaman devletin otoritesi tarafından belirlenen bir hukuk çeşidi kullanılmaktaydı. Ve bu örfi hukuk alanındaki kurallar, yasal anlamda bağlayıcılığı olan kurallar olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin hukukî şekline göre nasıl bir devlet konumunda olduğunu da göstermekteydi. Esasında bu konuda da çeşitli fikirler ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin hukuksal olarak hangi çizgide durduğu tartışılagelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin teori ve uygulamada şer'i bir devlet olup olmadığı konusunda araştırmacılar genelde üç grupta toplanmıştır: bazı yazarlara göre, Osmanlı Devleti yönetim ve yargıda şer'i hükümlerin hâkim olduğu, şeriata dayalı bir devlet olmuş; bazıları ise Osmanlı toplumunda gayri müslim gruplara da tolerans gösterildiğini belirterek bunun laikliğin ta kendisi demek olduğunu ileri sürmüş ve Osmanlı Devleti'ni laik olarak nitelendirmiş [bu görüşün, diğer iki görüşle karşılaştırıldığında oldukça cılız bir yapıya sahip olduğu konusunda genel bir kanı vardır]; üçüncü grup olarak değerlendirilenler ise Osmanlı Devlet ve toplum hayatındaki uygulamada şer'i mevzuattan çok, dünyevi otorite tarafından konan kuralların (örfî sul-

---

[553] İbrahim Durhan, "Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd", *A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi,* c.III, S.1, s.216, 1999.

[554] a.g.m., s.216.

tanî) örf ve adetlerin hâkim olduğunu, bu nedenle Osmanlı Devletine şer'i devlet demenin pek kolay olmadığını belirtmişlerdir.[555]

Bu üç temel yaklaşımdan biri olan ve Osmanlı hukukunun şer'i olduğunu iddia eden anlayışın arkasında yatan olguya bakıldığında, devletin uyguladığı kanunların hangi çerçeve içinde meşrulaştırıldığı sorusu görülmekte ve buna verilen cevapta ise Osmanlı sultanlarının tüm uygulamalarının, İslami referanslara dayandırma kaygısını güttükleri, onları bu şekilde meşrulaştırdıkları sürece Osmanlı hukukunun tümüyle şer'i hukuk olarak adlandırmak durumunda kalındığı belirtilmektedir.[556] Osmanlı Devleti'ne, şer'i bir devlet demenin kolay olamayacağını belirten görüşe geldiğimizde ise, bunun altında yatan sebebin ne olduğu ile ilgili olarak birçok yorum yapılmıştır. Halil İnalcık bu konu ile alakalı olarak şöyle demiştir:

> " Gerçekte, tamamı ile hususi şartlar altında gelişen Osmanlı Devleti, şeriatı aşan bir hukuk nizamı geliştirmiştir. Buna imkân veren prensip ise, örf, yani hususi manasında hükümdarın sırf kendi iradesine dayanarak şeriatın şümulüne girmeyen sahalarda kanun koyma salahiyetidir. Bu da, doğrudan doğruya hükümdarın devlet içinde tam manası ile mutlak bir mevki kazanması, devlet menfaatlerinin her şeyin fevkinde sayılması suretiyle tahakkuk edebilmiştir. İşte İslam devletinde bu merhaleye, daha Osmanlılardan önce kurulmuş olan Müslüman Türk devletleri vasıtası ile erişilmiş bulunuyordu. Şeriat yanında kanun ve örf, yani sırf hükümdarın iradesinden doğan ayrı bir hukuk düzeni prensibi Osmanlılardan önce Türk İslam devletlerinde tamamı ile yerleşmişti."[557]

---

[555] Murat Şen, a.g.m., s.327.

[556] Ahmet Yaman, "Osmanlı Pozitif Hukukunun Şer'iliği Tartışmalarına Eleştirel Bir Katkı", *İslâmiyât,* c.8, S.1, s.115, 2005.

[557] Halil İnalcık, " Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi- Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* c.13, S.2, s.102-103, 1958.

Örfi hukukun gerçekten de bu mahiyette olduğunu şu iki tarihi kaynak da ispat etmektedir: Fatih dönemi (1451-1481) Osmanlı devlet adamı ve tarihçilerinden Tursun Bey "… mücerred tavr-ı akl üzere nizam-ı âlem-i zahir için mesela tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izafe ederler, siyaset-i sultanî ve yasag-ı padişahî derler ki, urefamızca ona örf derler…" şeklinde bir tanım yaparken, III. Murat döneminde (1574-1594) yazılan meşhur siyasetnamelerden birisi olan Hırzu'l-mulûk'ta Yavuz Sultan Selim'e atfen şu söz yer alır: "Selâtin-i izâm her ne ederlerse kanun olur."[558]

Osmanlı Devleti'nde gayri müslim gruplara gösterilen toleransı kastederek, bu durumu laiklikle özdeşleştiren gruplara gelince, söz konusu grupların gayri müslim tebaa ile alakalı olarak şer'i hukukta yer alan bazı hükümleri, yanlış bir şekilde yorumlayıp laiklikle özdeşleştirmelerinden dolayı bu sonuca vardıkları görülmektedir. Esasında Osmanlı Devleti'nin gayri müslim vatandaşlarına gösterdiği müsamaha ve tanıdığı dinî-hukukî muhtariyet, aslında bizzat İslam'ın verilerinden ve Müslüman hukukçuların yorumlarından kaynaklanmaktadır ki, Kurân'nın kimi ayetleri[559], Hz. Muhammed'in (s.a.v.), dini inanç ve uygulamalarına, aile ve mülkiyet telakkilerine karışılamayacağı yönünde Hristiyan tebaaya verdiği emanname/garanti yanında fakihlerin bu iki kaynağa bina ettikleri normatif çıkarımları, gayri

---

558 Ahmet Yaman, a.g.m., s.116-117.

559 Bakara Suresi 256. ayeti. İslam hukukunda kendileriyle zimmet antlaşması yapılan gayri Müslimlerin Kur'an'daki "*dinde zorlama yoktur…*" ayeti gereği zorla müslümanlaştırılmaları yasaklanmıştır. Onların mabetlerinde ibadet etmeleri, mülk edinme ve seyahat etme gibi hakları engellenemez. Müslümanların zimmilere zulmetme hakları yoktur. Nitekim Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) bir hadisinde, bir zimmiye zulmeden, gücünün üzerinde yük yükleyen ve isteği dışında ondan zorla bir şey alan kişiye kıyamet gününde bizzat kendisinin düşman olacağını belirtmiştir. Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c.15, S.1, s.269, 2006.

müslim tebaayla ilgili hukuki rejimin şer'i çerçevede olduğunu göstermektedir.[560]

Buradan hareketle Osmanlı hukuk sistemini iki temelde ele alındığını söyleyebiliriz: bunlardan biri şer'i hukuk diğeri ise örfi hukuktur. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren esasında şer'i hukuk sistemine göre yönetilmekteydi. Ancak bir taraftan da toplumda var olan ve kuralları devlet yöneticisi tarafından konulan bir *örfi hukuk* uygulanmaktaydı. Osmanlı padişahları (özellikle kuruluş ve gelişme dönemlerinde) İslam hukukunu uygularken zamanın gerektirdiği düzenlemeleri yapmaktan geri durmamış, çok gerçekçi hareket etmiş ve devletin çıkarlarının söz konusu olduğu alanlarda çeşitli düzenlemelere gitmekte tereddüt etmemişlerdir.[561] Böylece Osmanlı Devleti yöneticileri, örfi hukuk alanı denilen bu alanda -yukarıdaki tarihi kaynaklarda da görüldüğü üzere- gerektiğinde birçok alanda çeşitli kanunlar koyabilmekle birlikte, aynı zamanda bu kanunlar üzerinde tasarruflarda bulunma hakkına da sahip olmuşlardır.

Bütün bunların yanı sıra, örfi hukukun, şer'i hukuktan ayrı bir hukuk alanı olmadığı, İslam hukukunun (geniş anlamda) bir parçası olduğu ileri sürülmüş ve örfi hukuku doğuran iradenin kaynağının İslam hukuku olduğu[562] söylenmiştir. Bir diğer deyişle devlet yöneticileri herhangi bir şekilde bir yasama faaliyetinde bulunduklarında, tam bir serbestliğe sahip değillerdir. Ancak, şer'i ilkelere ters düşmemesine teoride özen gösterilmiş olmakla birlikte, şer'i ve örfi hukukun her zaman tam bir uyum içinde olduğu, bir başka ifadeyle örfi hukuk esaslarının bütünüyle şer'i hukuk anlayışına uygun olarak tespit edildiği de söylenemez.[563] Özellikle 16. Yüzyıldan sonra ehl-i şer'in etkinliğinin artmasıyla bazı kanunname maddelerinin şer'i hukuka uygun olmadığı gerekçesiyle değiştirilmesi, böyle aykırılıkların varlı-

---

[560] Ahmet Yaman, a.g.m., s.123.
[561] İbrahim Durhan, a.g.m., s.218.
[562] a.g.m., s.218.
[563] Ahmet Yaman, a.g.m., s.117.

ğını göstermektedir.[564] Bu durumun doğal bir sonucu olarak, örfi hukuk içerisinde, İslam hukukuna uymayan ve aykırı kurallar olması durumunda, bu kuralların, ulema eliyle düzeltildiği ve İslam hukukuna uygun bir hale getirildiği görülmektedir. Fakat bu noktada şu durum gözden kaçmamalıdır; örfi hukuka uygun hareket etmek sadece yasal bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır, dini bir zorunluluk olarak ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla söz konusu hukuki alanın, şer'i hukuk alanına göre düzenlenmesi ona kutsî bir nitelik kazandırmaz. Aksi durum düşünüldüğü takdirde, devlet yöneticilerine de *yasa koyucu* bir yetki alanı doğmuş olur ki bu durum, ciddi bir problem olarak karşımıza çıkabilir. Oysa İslam hukukunda gerçek anlamda yasa koyucunun *İlahi İrade* olduğu kabul edilmektedir ve bu hususta hukukçular ve zamanın yasama organı ancak bu İlahi İradeyi açıklamak ve/veya uygulamakla görevlidirler.[565] Bu noktadan hareketle, şer'i-örfi hukuk ayırımının tarih boyunca birçok kaynakta yapıldığını görmekteyiz. Örneğin, Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesinde bu ayırımın şu ifadelerle yapıldığı görülmektedir: "… Sadrazam olanlar, daima masalih-i ibadullah ile meşgul olup ahkâm-ı şer-i şerifi icra etmekle memurdurlar. … Divan edüp mesalih-i ibadullahı şer' ve kanun üzere görürler. Ve fasl-ı niza ve kat-ı husumet buyururlar. Ve talep eden müddeilere şer-i şerif ve kanun üzere ahkâm-ı şerife verirler."[566]

Burada da görüldüğü gibi, şer'i ve örfi hukuk alanlarının bir bütün oluşturmadığı, ayrı hukuk alanları olduğu sonucu ortaya çıkmakta, hukuku doğuran kaynaklara ve kuralların niteliğine bakıldığında, bu iki hukuk alanının birbirinden farklı olduğu görülmektedir; ancak örfi hukukun, şer'i hukuka aykırı olmaması gerektiğine ilişkin genel prensibe dayanılarak bu

---

564 a.g.m., s.117.
565 İbrahim Durhan, a.g.m., s.219.
566 Murat Şen, a.g.m., s.328.

iki hukuk alanının (geniş anlamda) İslam hukukunun içerisinde yer aldığı söylenebilir.[567]

Gerek şer'i hukukun yorumlanması ve uygulanabilir hale getirilmesi, gerekse örfi hukukun şer'i hukuka uygunluğunun denetlenmesi, ulema sınıfına ait bir görev ve yetkiydi, dolayısıyla ulemanın yasama faaliyeti konusunda etkin bir rol oynadığı söylenebilir.[568] Nitekim Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren, ulemanın etkin bir şekilde devlet yönetiminde rol aldığı ve çeşitli konularda devlet yöneticilerine fetvalar verdikleri, kimi zaman onlar tarafından, bizzat padişahın verdiği kararların gözden geçirilip düzelttirildiği bilinen hususlardandır. İlk dönemlerde bu durum, salt devlet düzeni adına alınan bazı kararların dine aykırı bir şekilde yapılmasını önlemek için ortaya çıkarken, sonraki dönemlerde durum değişmiş, devlet adına alınan kararlar şer'i veya örfi hukuka göre değil, bu iki hukuk alanı, alınan kararlara uygun bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Hatta daha da ilerleyen dönemlerde söz konusu hukuk alanları, ulema eliyle bir takım menfaatlerin doğrultusunda kullanılmaya başlanmıştır. Bilhassa devlet yönetiminde ve siyaseten önemli olan konularda, şer'i ve örfi hukuka uygun olarak alındığı belirtilen bazı kararların, devlet içerisinde telafi edilemez sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Ulemanın devlet yönetiminde bir noktaya kadar söz sahibi olmuş olması, doğal olarak bazı durumlarda olması gerektiği gibi değil, duruma uygun olarak verdiği fetvalarla kendini belli etmiş ve bu fetvalar, dine uyguluk kaygısından çok, mevcut siyasi duruma uygunluk kaygısı taşımıştır. Şimdi bu konu ile ilgili olan fetvaların içeriğini inceleyelim.

2. III. Selim Dönemi Ulemasının Verdiği Bazı Siyasi Fetvalar

"Yiğit, delikanlı" anlamındaki fetâ kelimesinden gelen fetvâ (fütyâ, çoğulu fetâvâ, fetâvî), sözlükte "bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü

[567] İbrahim Durhan, a.g.m., s.219.
[568] a.g.m., 229.

koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap anlamına gelirken, terim olarak "fakih bir kişinin sorulan fıkhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm" demektir.[569] İslam'ın ilk yıllarında bizzat Hz. Peygamber'in tasarrufları arasında yer bulan fetva verme işlemi, muhtelif aşamalardan geçerek zaman içerisinde müesseseleşmiştir.[570] Fetva müessesesinin Osmanlı Devleti'ndeki işleyişiyle ilgili olarak ise, kuruluş yıllarında Şeyh Edebali'nin fetva vermekle görevlendirildiği, daha sonra bir müddet kaza işlerinden sorumlu kişilerin aynı zamanda fetva verme ile yetkili kılındığı, XV. Yüzyıldan itibaren de Şeyhülislamlık makamının bu görevi devraldığı bilinmektedir.[571] Şeyhülislamlar, vezir-i âzamdan bağımsız bir konumdadırlar ancak, dini hükümlerin resmi açıdan yorumlanmasında en yetkili kişi olmakla birlikte bütün devlet adamlarının karar ve davranışlarının şer'iliği konusunda da fetva verebilecek tek kişidirler.[572]

Tarih boyunca Osmanlı Devleti'nde hukukun üstünlüğünü sağlayan en önemli müesseselerden biri "fetva müessesesi" olmuş, toplumun her kesiminden insan; köle, tebaa, bey, ağa, vezir, paşa hatta padişahlar dahi, Şeyhülislamlar veya Müftüler tarafından verilen fetvaya karşı sorumlu olmuşlardır.[573] Savaş, barış, ıslahat, halifenin hal'i, eşkıyalık yapanların öldürülmesi gibi önemli olaylar fetva konusu olmuş, mühim meselelerde ve çıkarılan örfi

---

569 Fahrettin Atar, "Fetva", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.12, s. 486-487, 1995.

570 Muhammet Raşit Akpınar, "Osmanlı Fetvâ Literatüründe Manevi Değerlere Saygı", *First International Conference on Humanities "The Spiritual Quest in Humanities"*, Tirana/Albania, s.391, 2012.

571 a.g.m., s.391; Fahrettin Atar, a.g.m., s.490.

572 Nevin Meriç, " Siyaset Fetva İlişkisi: Birinci Dünya Savaşında Cihat Fetvası", Bu yazı Akdeniz Üniversitesi'nin 'Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı' adlı sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuştur, s.4, 12-15 Kasım 2014, https://www.academia.edu/27618753/Siyaset_Fetva_%C4%B0li%C5%9Fkisi_Birinci_D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1nda_Cihat_Fetvas%C4%B1_Akdeniz_%C3%9Cnv_Birinci_D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n_100._sempozyumunda_tebli%C4%9F_olarak_sunulmu%C5%9Ftur (erişim tarihi:06.10.17)

573 "*Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları"*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:139, Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, s.5, 2015.

kanunnamelerde şeyhülislamın fetvası istenmiştir.[574] Özel hukuku ilgilendiren fetvalar, kişilerin; kamu hukukunu ilgilendiren fetvalar ise, idarecilerin isteği üzerine verilmiştir.[575]

İlk dönemlerden itibaren İslam'ın yayılmasıyla birlikte, toplumların maruz kaldıkları olaylar karşısında ne gibi tepkiler veya kararlar vereceği noktasında fetva müessesine ciddi anlamda ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak bu alanla ilgili olarak çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerde fetva müessesesi ayrıntılı ve sistematik bir şekilde incelenmiş, şartları, hükümleri ve cevap verdiği ihtiyaçlar belirlenmeye çalışılmış, bu kuruma ilişkin pek çok asli ve fer'i mesele ele alınmıştır.[576] Uzun bir süreç içerisinde oluşan bu literatürde fetvayı verenlerin gruplandırılması, fetvayı kimlerin verebileceği, içtihadın bölünüp bölünemeyeceği hususları, fetvanın kapsamı, fetva verirken delil ve kaynak gösterilmesi, fetvanın isabetinin yemin ile teyidi, mevcut çözüm şekillerinden birinin tavsiye edilip edilemeyeceği, fetvanın zamanla değişip değişmeyeceği, ifta karşılığında ücret, maaş, hediye alınıp alınamayacağı, kendi mezhebinden başka bir mezheple fetva verme, birbiriyle çelişen fetvaların durumu vb. birçok mesele ele alınmış ve bu konuda pratik sonuçları da olan ayrıntılı bir fıkıh doktrini meydana getirilmiştir.[577] Bu doktrin yüzyıllar boyunca sürmüş ve aynı şekilde Osmanlı Devleti'ndeki medrese sisteminde de uygulanmaya devam etmiştir. Ancak, tıpkı diğer kurumlarda her dönem ortaya çıkan problemlerin var olması gibi, bu kurumda da zaman içerisinde bir takım problemler meydana gelmiş ve bu sıkıntılar günden güne artarak devam etmiştir.

Başlangıçtan itibaren Osmanlı Devleti yönetiminde, kısmen de olsa söz alabilen ulema sınıfının bu alandaki etkinliği XVIII. yüzyıldan itibaren artmaya başlayınca, söz konusu sıkıntılar (ki bunlardan araştırmamızın üçüncü

---

[574] Fahrettin Atar, a.g.m. s.490.
[575] a.g.m. s.490.
[576] a.g.m. s.490.
[577] a.g.m. s.490.

bölümünde ayrıntılı olarak bahsetmiştik) topluma sirayet etmiş ve aynı zamanda siyasi alanda verilen birtakım kararlarda da ciddi anlamda etkili olmuş ve kimi zaman yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Öyle ki ulema sınıfının ve bazı kişilerin menfaatleri lehine kararlar almayan kimi padişahların, *fetva* ile hal'ine ve en nihayetinde katline bile hüküm verilmiştir. Bu noktada fetva, iktidarı değiştirmek isteyen muhalif aktörlerin de başvurduğu bir meşrulaştırma biçimi olmuştur.[578] Bu durumda fetva, güç merkezli işleyişin tavır alışına bağlı olarak, bazen iktidar bazen de muhalif grupların eylem biçimlerine dair *siyaset etme aracı* şeklinde bir işleve sahip olmuş, yani bir diğer ifadeyle siyaset mekanizması, iktidar ve muhalifiyle, içinde yer aldıkları durumu, toplum nazarında meşrulaştırmak için fetvadan yararlanmış, fetvayı bir siyaset aracı olarak kullanmışlardır.[579]

Bununla ilgili olarak bir yorum ve örnekleme yapılmış ve şöyle denilmiştir: " *Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra, Mahrec Rüstem Efendi ve Salih Bey namında iki şahsın, Sultan'ın gıyabında, devlet başkanlığına uygun düşmeyen tutumları üzerine şahitlikte bulunup katli için fetva almaları, bu müessesenin nasıl keyfi arzulara alet edildiğini veya en azından usulüne uygun bir statü içerisinde çalıştırılmadığını göstermektedir. Herkesin karşısında boynunu büktüğü fetva müessesesinin bile siyasi ihtiraslara alet edilmesi, daha sonraları bu müessesenin de işlerliğini kaybetmesine yol açacaktır.*"[580] Görüldüğü gibi bir padişahın tahttan indirilmesi ve hatta katli için gerekli olan fetvanın alınması dahi oldukça kolay bir hale gelmiştir. Bu fetva alma durumunun, usulüne uygun olarak ve gereken hukuki teamüller içinde gerçekleştirilmemiş olduğunun da bir göstergesidir.

Fetva ile ilgili olarak ortaya çıkan düşünceler, alınan kararlar ve uygulamalar, dönemin toplumunda da aynı şekilde ortaya çıkmış ve bu kuruma karşı bir güvensizlik meydana gelmiştir. Esasında bu kurumu zayıflatan en

---

[578] Nevin Meriç, a.g.m., s.4.
[579] a.g.m., s.5.
[580] Sami Şener, a.g.e., s.99-100.

büyük nedenlerden biri de kişilerin maddi yönden çok fazla bir geliri olmayan ve hakkında çok sayıda dedikodusu yapılan kadılık mesleğini yapmak yerine, geliri fazla olan ve daha saygın olarak görülen fetva işleri ile uğraşmak veya medrese hocalığı yapmayı seçmeleri[581] hususu olmuştur.[582] İşin ehline verilmemesi doğal olarak halk tabanında ciddi sorunlara sebep olmuş, bunun yanı sıra hukuk kurallarına gereği gibi uyulmaması ve rüşvet gibi unsurların da işin içine girmesiyle tamir edilemez bir güven problemi ortaya çıkmıştır. Bu durumu aşmak için ilmiye sınıfında kimi zaman bir takım ıslahatlar yapılmış fakat uzun vadede bunlara bakıldığında söz konusu ıslahatların amacına ulaşmadığı görülmüştür.

Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra aynı zamanda söz konusu olan fetva unsuru, reform yapmak isteyen padişahların, bu reformlar lehine kararlar verilmesini de sağlamıştır. Esasında şeyhülislamın fetva vermede siyasi iktidardan bağımsız hareket ettiği prensip olarak kabul edilmekle birlikte, bunun tersi olduğu durumlar da söz konusu olmuştur.[583] Bununla birlikte nadir de olsa Şeyhülislamdan fetva alamayan padişahın, kazaskere başvurduğu ve ondan da fetva aldığı görülmektedir ve dolayısıyla Osmanlı siyasal erki, *siyaseten zaruret* olarak tanımladığı durumlarda fetva alabilmek için şeyhülislam dışındaki ulemadan da yararlanmıştır.[584] Bu anlamda fetva,

---

581 Şeniz Anbarlı Bozatay, Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* c.6, S.10, s.85, 2014.

582 Ulemanın, eskisine göre işinin ehli olmadığına ve hakkı ile fetva kurumunu kullanmadığına dair olan durumunu, İstiklal Şairimiz Mehmed Âkif Ersoy *Safahat*'ında şu mısralarla dile getirmiştir:

Kuru dava ile olmaz bu, fakat ilm ister;
Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?
…
Koca ilmiyeyi aktar da, bul üç tane fakih:
Zevk-i fıkhîsi bütün, fikri açık, ruhu nezih?
Sayısız hâdise var ortada tatbik edecek;
Hani bir tane "usül" âlimi, yahu, bir tek? (Safahat, Âsım)

583 Nevin Meriç, a.g.m., s.5.

584 a.g.m., s.5.

istenilen durumlarda, hale uygun bir sonuç elde etmek adına başvurulan bir merci haline gelmiştir. Böylece hem toplumsal hem de siyasi sorunların çözümlenmesi noktasında fetva unsuru ciddi anlamda önem taşımıştır. Nitekim Osmanlı diplomasi tarihine bakıldığında siyasi problemlerin çözülebilmesi adına çıkartılmış olan yüzlerce siyasi fetvanın bulunduğu görülmektedir.

Araştırmamızın temel dönemini teşkil eden III. Selim döneminde de, şeyhülislamlar tarafından birçok fetva verilmiş ve bu fetvalardan bir kısmının, diplomatik sorunlarla alakalı olduğu, konu ile ilgili olan kaynaklarda aktarılmıştır. Bu fetvalarda verilen cevaplarla, mevcut sorunlar çözüme kavuşturulmuş ancak kimi zaman bu sorunlar daha da karmaşık hale getirilmiştir. Fakat en nihayetinde şunu söyleyebiliriz ki, fetva müessesesi, Osmanlı toplumu nezdinde kuruluşundan itibaren gücünü yitirmeyen bir kurum olarak tarihteki yerini almıştır.

III. Selim döneminde görev yapmış olan Şeyhülislamlara geldiğimizde ise, bu dönem şeyhülislamlarından es-Seyyid Yahya Tevfik Efendi dışındakilerin tamamının azille görevlerinin sonlandırıldığını görmekteyiz. Bu azillerin temel sebeplerinden biri, tahmin edileceği üzere siyasi sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır. Padişahın kimi zaman uygunsuz gördüğü bir takım durumlar üzerine bu azli gerçekleştirdiği bilinmektedir. Aynı zamanda özellikle sadrazamlar ve şeyhülislamlar arasındaki çekişmeler de, çoğu zaman şeyhülislamların azli ile sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra, sağlık sorunları veya yaşlılık durumu da azillerin diğer önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Örneğin, III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde Şeyhülislamlık yapan Ömer Hulusi Efendi çok yaşlanması sebebiyle kulaklarının işitemez hale geldiğini ve pek çok önemli hususu artık zihninde tutamadığını Padişah II. Mahmud'a söyleyerek görevden alınmasını istemiş ve böylece iki se-

neye yakın süren bu üçüncü şeyhülislamlığından sonra 29 Cemaziye'l-evvel 1227/11 1 Haziran 1812 tarihinde azledilmiştir.[585]

Bu dönemdeki Şeyhülislamlarının bir listesini, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından neşredilen 139 no'lu yayınında, aşağıdaki şekilde belirtildiğini görmekteyiz:

---

[585] Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık,* Beyan Yayınları, s.179, 2002.

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ ŞEYHÜLİSLAMLARININ GÖREVDE BULUNDUĞU TARİHLER VE SÜRELERİ				
1	Esadzade Mehmed Şerif Efendi (ikinci meşihati)	27 Zilkade 1203 27 Muharrem 1204	19 Ağustos 1789 17 Ekim 1789	1 ay, 29 gün
2	Hamidîzade Mustafa Efendi	27 Muharrem 1204 8 Receb 1205	17 Ekim 1789 13 Mart 1791	1 yıl, 4 ay, 27 gün
3	Seyyid Yahya Tevfik Efendi	9 Receb 1205 22 Receb 1205	14 Mart 1791 27 Mart 1791	13 gün
4	Mekki Mehmed Efendi (ikinci meşihati)	22 Receb 1205 22 Zilkade 1206	27 Mart 1791 12Temmuz 1792	1 yıl, 3 ay, 16 gün
5	Dürrizade Seyyid Mehmed Arif Efendi (ikinci meşihati)	22 Zilkade 1206 18 Rebiülevvel 1213	12Temmuz 1792 30 Ağustos 1798	6 yıl, 1 ay, 19 gün

6	Reiszade Mustafa Aşir Efendi	18 Rebiülevvel 1213 18 Safer 1215	30 Ağustos 1798 11Temmuz 1800	1 yıl, 10 ay,12 gün
7	Sâmânizade Ömer Hulusi Efendi (ilk meşihati)	18 Safer 1215 29Muharrem 1218	11Temmuz 1800 21 Mayıs 1803	2 yıl, 10 ay, 11 gün
8	Salihzade Ahmed Esad Efendi (ilk meşihati)	29Muharrem 1218 1 Receb 1221	21 Mayıs 1803 14 Ekim 1806	3 yıl, 5 ay, 24 gün
ÜÇÜNCÜ SELİM VE DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ				
9	Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi (ilk meşihati)	1 Receb 1221 7 Cumadelula 1222	14 Ekim 1806 13 Temmuz 1807	7 ay, 29 gün

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın no:139, sy.18-19.

III. Selim döneminde görev yapmış bulunan bu şeyhülislamlardan bazılarının bir takım siyasi olaylar üzerine; kimi zaman padişahın isteğiyle kimi zaman da kendilerinin olaylara karşı olan yaklaşımları münasebetiyle vermiş oldukları bir takım siyasi fetvaların bulunduğunu bilmekteyiz. Bunlardan birkaç tanesini, belge sureti örneğiyle birlikte çalışmamızın ek bölümünde vermiş bulunduk.

Bunların dışında aynı zamanda bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde oldukça etkili olan fetvalar da bulunmaktadır. Özellikle savaşlar ve yapılması gereken antlaşmalar gibi durumlarda, şeyhülislamların fetvaları alınmış ve buna göre hareket edilmiştir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde, 1516'da Mısır'a savaş ilan edilmesi, Şeyhülislam Ali Cemali Efendi'nin; 1570'te Venedik'e savaş ilan edilmesi ise Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvaları ile gerçekleşmiştir.[586] Yine, III. Selim Dönemi içinde gerçekleşen ve 16. yüzyıla kadar iyi ilişkiler içinde olan Osmanlı Devleti ve Fransa arasında, Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine başlayan ciddi gerginlik, 25 Eylül 1798'de verilen şu fetva ile Fransa'ya karşı bir savaş ilanı olmuştur:

> " Françe keferesi bilâd-ı İslâmiyeden Eâzım-ı emsar-ı devlet-i aliyey-i ebediyyülkarar olan Mısır ve havalisini bağteten istilâ etmeleriyle ehalisi def'e kaadir olmasalar imamülmüslimîn seyyidüsselâtîn padişahımız hazretlerine kefere-i mezbureyi def' için berren ve bahren irsâl edip mukatile etmeleri şer'an vacip olur mu? El-cevab: Olur."[587]

15 Cemaziye'l-evvel 1204/31 Ocak 1790 tarihinde yine Prusya ile yapılan beş maddelik ittifak antlaşması[588], Şeyhülislam Hamîdî-zâde Mustafa Efendi ile Anadolu ve Rumeli Kadıaskerleri'nin fetvası ve Padişah III. Selim'in: "*Semâhatlû Şeyhülislam ve Kadıasker Efendilerin fetâvâ-yı şerîfeleriyle ve*

---

[586] Davut Dursun, *Yönetim- Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din,* İşaret Yayınları, s.241, 1992.
[587] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, c.5, s.30.
[588] BOA, HAT 30/1417 (1204 Z 29).

sadrazam re'yiyle ve cümle ricâl-i devletin ittifakıyla râbıta ve meşrû olan işbu senet Prusya elçisine i'ta olunan izn-i hümâyûnûmdur" şeklindeki hatt-ı hümâyunundan sonra resmiyet kazanmıştır.[589] Prusya ile ittifak yapmak için şer'i esaslara göre herhangi bir mahzur bulunmadığı, aksine bunun lüzumlu bir şey olduğunun ittifak-ı ulemâ ile açıklandığı ve ilmiye zümresinin teâti edilen senedi imzaladıklarına dair[590] Ahmet Cihan tarafından latinize edilen belge şöyledir:

> " Prusyalu ile ittifak hususu şimdiye dek bi'd-defâat müzâkere olunmuş olmağla tafâsili cümlenin malûmu ve mahzur add olunan adem-i mesağ-ı şer'î maddesi ve tenkîh-i sened sureti der-aliyyeye tahrîr olunmuş olmağla vücûb-ı şer'i ve aklî ile ittifakın lüzumunu der-aliyyede ulemâ-yı a'lâm beyân etmişler ve sened suretini dahi tenkîh etmişler. Bundan akdemce bu madde dahi ifâde ve mesâğ-ı şer'i keyfiyeti beyân ile ulemâ efendilerin ruhsatlarını mübeyyin imzalarıyla mümzâ senedin tertibi dahi tahrir olunup sened geldikde bu cânibden dahi temhir olunacağı iş'âr olunmuşdu. İşte sened sureti vârid olmağla mehâbet-efzâ-yı sudur olan mübarek Hatt-ı Hümâyûn şevket-makrûn mucibince imzâlarımızı vârid olan senedin aynı olarak tahrîr olunan işbu surete vaz' idüp temhir olunmak iktizâ ider. İnşallah teâlâ hayr bundadır. Hak Teâlâ tevfîkler selâmetler ihsân eyleye âmin.
>
> İttifâk-ı mezkûrun akdinde mahzûr beyan olunan adem-i mesağ-ı şer'î maddesi ittifâk-ı ulemâ-yı alâm ile meşrûiyet-i ittifak iş'ar olunmak hasebiyle mündefi' ve sened dahi tenkîh olunmuş olup re'y-i ittifâkiye muhâlefet olunmadığı tahrîr ve ba'de asker ve mühimmât ve zahire ve hazine talep olundukta vakte göre mevâdd-ı matlûbe tedârik olunamayacağı rikâb-ı hümâyûn tarafından beyân

---

[589] Murat Akgündüz, a.g.e., s.236.

[590] BOA, HAT 30/1427 (1204 Z 29). Ahmet Cihan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması: 1770-1876,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s.287.

olunmak hasebiyle hâl böyle iken harb sulha niçun tercîh olundu deyu yazılan tekârîre ve şeyhülislam efendiye yazılan mektuba cevap olarak şeyhülislam efendinin işbu mektubu ile takrîr ve kaimmakâm paşanın kâimesi vârid olmağla bu tarafda tedârik-i askere ikdâm olunmak iktizâ eyledi.

Çünkü bu esnada serîan Asitâne'den ve Anadolu'dan asker vürudu mümkün olamıyacağı zâhir olup elhâletü-hâzihî istimâ' olunan ihbâra göre düşman her tarafdan hâzır ve âmâde ve beru tarafa mürura fursat-cû olmağla bunun bir tedâriki görülmek iktizâ ider. Lâ ekall onbin kadar süvari ve yirmi bin kadar piyâdemiz maiyyetimizde mevcud bulunmalıdır ve mevâdd-ı sâire işbu meclisde müzâkere olunup işimiz ne ise görmeliyiz ve illa neticesi vahimdir. Dünya ve âhiretde hacâletden kendimizi sıyânet idelim. Şimdi ne güne tedbir lâzımdır Allah içün mülâhazalarınızı ketm etmeyüp doğru ise ifade ve beyân eylemeniz matlûb-ı hazret-i velinnaimîdir."[591]

Dış siyasette etkili olan fetvalar hususuna diğer bir örnek olarak, Avusturya ile yapılacak barış görüşmeleri verilebilir. Bu görüşmelerle ilgili olarak şeyhülislamın düşüncesine başvurulmuş ve bu noktadan hareket edilmiştir. III. Selim'in padişahlığı sırasında Nemçeliler (Avusturya) ile 1204/1790 yılı sonlarında yapılacak barış görüşmelerine katılmak üzere, Şeyhülislam Hamîdîzâde Mustafa Efendi tarafından belirlenen bir ilmiye mensubunun ismi, Sadrazam Şerif Hasan Paşa'ya teklif edilmiş, bunun bir telhis vasıtasıyla Padişaha sunulmasıyla, Şeyhülislamın seçtiği zatın, Avusturya'nın Ziştovi şehrindeki toplantılara katılmasına karar verilmiştir.[592]

Yine başka bir örnek olarak, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan ittifak antlaşması[593] verilebilir. Oldukça önemli olan bu anlaşmanın im-

---

[591] Ahmet Cihan, a.g.t., s.287-288.
[592] Murat Akgündüz, a.g.e., s.303.
[593] BOA, HAT 1351/52808 (1213 Z 29).

zalanması, Hristiyan bir Devlet ile antlaşma yapılıp yapılamayacağı noktasında ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Ancak Osmanlı Devlet adamları, bu meselede ulemanın fetvasına başvurmadan önce, ittifakın gereği hakkında bir Meclis-i Vükelâ mazbatası sayılabilecek şu mazbatayı hazırladılar:

> " Eâzım-ı bilâd-ı İslamiye ve ekber-i memalik-i Devlet-i aliyyeden Mısır'ı Kahire'ye Fransız taifesinin bilâsebep bağteten hücum ve iktiham ve istilâsı ve ümmet-i Muhammed'e hıyanet ve ihaneti Devlet-i aliyye-i ebedüddevamın şer'an Fransalu üzerine seferini icap etmekten nâşi taife-i mersumenin memalik-i islâmiyeden tard ve ted'idi ve def'i fesadı kuvve-i kahire'ye muhtaç olduğu vareste-i kayd ü beyan olmağla bazı düvel-i kaviyye ile ittifak ve istihsali kemâl-i kuvvet ve kat'i kal'-i âdây-ı din ü millet kazaya-yı müstehakadan olmağın hemen tevakkuf olunmayup Rusya devletiyle bu surette olan mevadd-ı ittifak akdü raptiyle taraf-ı Devlet-i aliyyeden memur-ı mükâleme olanlar marifetiyle tanzim ve itmam olunması cümle indinde emrü sevaptır"

bu mazbata sadrazam ve şeyhülislamdan başka eski ve yeni Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından da imza edilmiş bulunuyordu.[594]

Bunun yanı sıra, aynı zamanda, Hristiyan bir devlet ile antlaşma yapılabileceğine ve şer'i olarak bunun meşru olduğuna dair Şeyhülislam Hamidizâde Mustafa Efendi tarafından da bir takrir (önerge) hazırlanmıştır. Söz konusu takrir Ahmet Cihan tarafından latinize edilmiş olup şöyledir:

> " Benim devletlü, inayetlü, mürüvvetlü, atûfetlü, serdâr-ı ekremim Sultânım Hazretleri,
>
> Bu defa irsâl buyrulan kâime-i mürüvvet-dâime-i mufassalları dest-i duâ-postuma vâsıl ve mazmûn-ı selâlih meşhûnuna harf beharf ıtlâ'-ı âcizânem hâsıl olup fi'l-cümle tasdî'-i ser-devlet ve takrî'-i

---

[594] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.34-35.

sımâh-ı saâdetlerin himâyet içün bir nebze mâ-cerâ ile iktifâ hayâl-i sâdıkâneme ihrâ zannımla inhâ olunur ki: müsâlaha ve muhârebe ve şıkk-ı sânide fakat asâkir-i İslâmiye ile yahut maiyyet-i ashâb-ı ed-yân-ı sâire ile ebhâs içun bi'-defâat akd-i Mecâlis-i Şûra ve ulemâ-ı a'lâmdan muktezâ-yı şeriât-ı garrâ istifta olundukda emr-i cihâd ve gazâ far-ı hüdâ celle ve a'lâ ve sünnet-i seyyidi'l-enbiyâ aleyhi efda-lü't-tehâyâ olup lâkin bâb-ı sefer kürşâd olmakda kemâl-i teharrî ve isticmâ-i esbâb ve âlât ve istikmâl-i levâzım ve mühimmâtda müsâ'de-i mîrî ve tahammül-i ricâl-i fikr-i millî iktizâ iden emr-i kullî bilâ mülâhaza şürû' olunmuş olmağla ahsen vechile müsâlaha müm-kün olursa febihâ elhâletü-hazıhî muhârebe suretini bulmuş ve bu mertebelerde su'ûbet hâsıl olmağla mehmâ emken müdâfaa fakat gayret-i ehl-i islâm ile sûret bulur ise ne âlâ ve düvel ve milelden ba-zılar din-i İslâma hizmet, müslimine iânet ve a'dâ-yı bed-âyîne ızrâr ve ihânet eyler ise ittifâka mesâğ-ı şer'î olup ezmân-ı sâbıkada mesbûk bi'l-emsâl olduğu ve eslâf-ı ulemâ-i kiramdan hutut ve havâtimleriyle memhûr senedleri bulunup manzûr-ı cumhur olduğu her sûretde cevâz-ı şer'î vukuunu ber-vech-i tahkik edâ ve imzâ vazi-fe-i tebyîn-i farizalarımızdır deyu ecvibeleri serd olunup taraf-ı asâfânelerine arz olunmuşdu ve ordu-yı hümâyûnda gâh mehâzir beyân ve gâh sûret-i istihsân takârir-îkân-müzâhirlerinden müstebân olup ve müteakiben vârid olanların her biri arz-ı rikâb-ı müstetâb olmuşdu. Umûr-ı şer'iye cânib-i ulemadan istilâm olunup umûr-ı memalik-i mülkiye ancak vekâlet-i kübrâ mülâbesesiyle taraf-ı âlile-rinden tesviye ve istihsan ve taraf-ı padişâhîden emr ü fermanıyla tanzim ve ihtimâm olmak kavânîn-i mer'iyeden olmağla gerek mü-salâha ve gerek muhârebe ve tertib-i esbâb menût-ı re'y-i istisvâbla-rıdır. Bu tarafa tahrîr buyrulan himem-i umûr-ı seferiye kapuda kaymakam Paşa dâilerinin vezâif-i hâssası ise i'zâz-ı dîn'i mübîn ve ingâz-ı evâmir-i kavânîn ve intizâm-ı Devlet-i Aliyye-i ebed-metîn içün vâcibe-i zimmet-i âcizânem olarak ibrâm-ı tâmmile ikdâm ve ih-

timâm iderim. İnşallah himem-i âliye asâfâne ile selâmet-encâm ve eshel vechile hüsn-i hitâm ğiyâsü'l-müstağsîn ve hayru'n-nâsırînden ricâ ve duâmdır. Gurre C. 1204 Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi."[595]

Siyasi alanda verilen Şeyhülislam fetvaları içinde en önemlileri, padişahların hal' fetvaları ile ilgili olanlardır. Çünkü bu fetvalar ile Şeyhülislamın, gerektiğinde padişahı bile aşan bir selâhiyete sahip bulunduğu ortaya çıkmaktadır.[596] Padişahların hal' olunmalarında Şeyhülislamların fetvaları, aslında fiilen gerçekleşen bir olayın resmen tamamlanması ve meşrulaştırılması şeklinde işlev görmüştür.[597] Padişahın tahttan alınmasına bir grup insan oturup karar vermekte ve bu kararları ise fetva ile tamamlanmaktadır.[598] Osmanlı Tarihi boyunca on dört padişah hakkında hal' fetvası hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Kendileri hakkında hal' fetvası verilen padişahlar şunlardır; Yıldırım Bayezid (I. Beyazıt), II. Beyazıt, I. Mustafa, II. Osman, I. İbrahim, IV. Mehmet, II. Mustafa, III. Ahmet, III. Selim, IV. Mustafa, Abdülaziz, V. Murat, II. Abdülhamit ve Sultan Vahdettin.

Yukarıda görüldüğü gibi III. Selim de, kendisi hakkında hal' fetvası verilen padişahlar arasında bulunmaktadır. Nizam-ı Cedid hareketini başlatan III. Selim'in tahttan indirilmesi için fetva veren Şerif-zâde Mehmed Ataullah Efendi (ö.1226/1811) ise, emir ve fermanları ile halkını Avrupa düzenine uymaya zorlayarak şeriata muhalif hareket eden bir padişahın saltanat makamına layık olamayacağını söylemiş[599] ve hal' fetvasını yazmıştır. Söz ko-

---

595 BOA, HAT 22/1095 (1204 C 01), Ahmet Cihan, a.g.t., s.292-293.
596 Murat Akgündüz, a.g.e., s.236.
597 Davut Dursun, a.g.e., s.245.
598 a.g.e., s.245.
599 " …Çün bâlâda ber veçhe ıtnâb bir gûnabâk (?) söz ile ıtlak-ı zaman gelen pâkize-i hitâb olduğu üzere bâ-irâde-i bî-illet rabb-i kadîr Sultan Selim Halîm Hazretleri terk-i tâc ve dîhimle hulûthâne-i uzlet ve inzivâda gûşe-gîr olmağla şehzâde-i civanbaht Sultan Mustafa Hazretleri pîrâye-i enlîl(?) ve taht olup bâd-ı ber yâdı-ı saltanat ve memleket olan ma'dûdu'l-İslami-i müstevliyân-ı devlet dahi âmme-i âlimâne mâye-i ibret olmuşlar idi…" Asım Tarihi, c.2, s.178 (kendi çevirimiz); Murat Akgündüz, a.g.e., s.236.

nusu olayda muhalifler ve şeyhülislam arasındaki diyalog, kaynaklarda şöyle aktarılmaktadır:

"Sultan Selim'in saltanatta istiklâli yok, hükümeti bir takım zalimlerin eline verdi. Kendisi zevk-u sefa ile meşgul. Devlete getirdikleri de fukaraya ve reayaya zulüm yapıyorlar; böyle bir padişahın hilâfeti sahih midir? Ataullah Efendi, "değildir" cevabını verdi ve hal' fetvasını yazdı.[600] Ancak bu fetvanın, padişah aleyhine isyan ederek devlet merkezini ele geçiren isyancıların teşvikiyle yazıldığı da hatırdan çıkarılmamalıdır. Hal' fetvasından sonra muhaliflerin Sultan Selim'i tahtta istemedikleri ve onun yerine Sultan Mustafa'yı istediklerine dair bağrışmaları Âsım Tarihin'de ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.[601]

Zikredilen III. Selim örneğinde görüldüğü gibi, İstanbul'a hâkim olan isyancıları destekleyen Şeyhulislam Mehmed Ataullah Efendi, fiili duruma meşruiyet kazandırmak için istenilen fetvayı kolaylıkla vermiştir.[602] III. Selim'in tahttan alınması ve çıkan kargaşada şehid olmasının arkasından padişah olan IV. Mustafa'nın kısa süren iktidarından sonra II. Mahmud'un, onun katledilmesine karar vermesinde, zamanın Şeyhülislam'ı Salihzâde Esad Efendi'den fetva aldığı[603] bilinmektedir. Görüldüğü gibi, padişah olan II. Mahmud, siyasi mülahazalarla IV. Mustafa'nın siyaseten katledilmesine karar vermiş ve şeyhülislam fetvası ile bu kararını, şeriata tasdik ettirerek meşrulaştırmıştır.[604]

Bütün bu anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere ulema zümresi, özelde şeyhülislamlar, devletin neredeyse bütün önemli meselelerinde fikirlerini ortaya koymuş, sadece kendi görev kapsamına giren işlerle meşgul olmadık-

---

[600] Enver Ziya Karal, a.g.e., s.83.

[601] Söz konusu bölüm için bkz: Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Târihi,* haz. Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, s.807-811, İstanbul, 2015.

[602] Murat Akgündüz, a.g.e., s.237.

[603] Davut Dursun, a.g.e., s.245.

[604] a.g.e., s.245.

larını göstermiş ve diplomasi alanı başta olmak üzere diğer birçok alanda da ciddi bir etkinliklerinin olduğunu, söylem ve uygulamalarıyla göstermişlerdir. Esasında son noktada ortaya çıkan bu durum, Osmanlı Padişahlarının henüz beylik dönemlerinden itibaren ulemaya karşı olan saygın tavırlarının zaman içinde değişmeden ve onların ilmî alanlarına müdahale etmeden devam ettirilmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulemaya verilen bu ayrıcalıklı durum ilk dönemlerde kendi alanındaki işlevini korurken, son dönemlere doğru gelindiğinde büyük oranda amacından sapmış ve istenmeyen durumların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu noktada fetva unsuru ise oldukça kilit bir rol üstlenmiş ve her iki taraf için de kullanışlı bir malzeme olarak ortaya çıkmıştır.

— DEĞERLENDİRME VE SONUÇ —

Çalışmamızın ana temasını, III. Selim döneminde çeşitli alanlarda gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmeye çalışılan reformlara karşı ulemanın aldığı tavırlar ve ulemanın dönemsel olarak siyasi düzlem içindeki konumunun nasıl olduğu hususu oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk aşaması, III. Selim ve onun çocukluktan itibaren içinde bulunduğu durum ve padişah olduktan sonra reformlar konusunda neler yaptığı ve ne gibi girişimlerde bulunduğu gibi olayları ihtiva etmektedir. Daha sonraki aşamalarda ise, bilhassa bu dönemde meydana gelen ıslahatlar ve bunların gerek siyasi alanda gerekse toplumsal alandaki yansımaları ele alınmış ve sebep olduğu bir takım sonuçlardan genel anlamda bahsedilmiştir. İlmiye teşkilatının yapısı ve bu yapıda ortaya çıkan sorunlar; bu sorunların devlet yöneticileri eliyle nasıl çözüme kavuşturulduğu da incelenen diğer konular arasındadır. Aynı zamanda ilmiye sınıfının devlet yöneticileriyle olan ilişkileri, yapılan reformlara karşı lehte ve aleyhte olan tavırları ve bu tavırların sebepleri üzerinde de durulmuştur.

Ele alınan olayların ortaya konulmadan önce herhangi bir değerlendirmede bulunmak, tarihî açıdan oldukça zor olacağından, mümkün olduğu kadar tarihsel bilgi ve kaynaklara gidilerek çeşitli argümanlar sunulmaya ve daha doğru, daha geçerli bilgilere ulaşılmaya gayret edilmiştir.

Bilindiği gibi III. Selim döneminde gerçekleştirilen ıslahatların büyük bir oranı askeri alanla ilgili olmuştur. Nitekim devletin içinde bulunduğu dönemde, ülke dışında bulunan askeri birliklerden sürekli olumsuz haberler gelmiş ve bu durum imparatorluğu oldukça zor bir hale sokmuştu. Aynı

dönemlerde Avrupa'da meydana gelen bir takım değişim ve dönüşümler de ciddi anlamda Osmanlı İmparatorluğunu etkilemeye başlamıştı. Her ne kadar ilk zamanlarda meydana gelen bu değişimlerin devleti etkilemeyeceği düşünülse de durum beklenilen gibi olmamış, olumsuz etkiler kendini çabuk hissettirmeye başlamıştı. Bunun üzerine başta askeri alan olmak üzere, birçok alanda yenilik yapma ihtiyacı doğmuştur. Padişah nasıl bir yol ve yöntem izleyeceği hakkında devletin ileri gelen bürokratlarından bir takım layihalar talep etmiş ve bu layihalarda sunulan öneriler üzerine hareket etmiştir. Sunulan layihalarda da genel olarak devlet kurumlarında ve bilhassa askeri alanda ciddi ıslahatlara ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmiş ve bu doğrultuda hareket edilmesi tavsiye edilmiştir. Bunun sonucunda söz konusu ıslahî ihtiyacı giderebilmek adına, devlet bütçesini rahatlatıcı bir takım ekonomik ve sosyal önlemler alınmıştır.

Ancak ekonomik önlemler sonucu elde edilen gelirler, bazı reformist elitler tarafından, müsriflik derecesinde, şahsi çıkarları için kullanılınca ve halkla olan ilişkilerinde kopukluklar yaşanınca, bu durum doğal olarak halk tarafından tepkiyle karşılanmış ve söz konusu reform çalışmaları halk nezdinde İslamî kültürden uzaklaşmak olarak algılanmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak da halkı bu reformlara karşı muhalif bir hale getirmiştir. Bu noktada, özellikle yapılan harcamalar hususunda bizzat padişah tarafından gerekli tedbirler alınmış ve meydana gelen söz konusu durum düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu konuda toplumda meydana gelen yanlış algı ise, halk üzerinde doğrudan bir nüfuza sahip olan ulema eliyle düzeltilmeye çalışılmıştır.

Bilindiği gibi ulema sınıfı, Osmanlı yönetici sınıfının en ayrıcalıklı konumunda olan bölümünü teşkil etmektedir. Dolayısıyla 19. yüzyıla kadar devlet içerisindeki etkinliği oldukça fazla bir nitelik arz etmiştir. Ulemanın, özellikle 18. yüzyılda, hem iç hem de dış siyasi alandaki etkinliği, birçok olaya yön verecek mahiyette olmuştur. Bunun temel sebebi ise, Osmanlı devlet yöneticilerinin ilime ve ilmin taşıyıcıları durumunda olan ulemaya karşı olan ciddi tavırları olmuştur. Yöneticilerin, devletin kuruluşundan

itibaren ilmiye sahasına önem vermesinin bir sonucu olarak, ilmî alanda ortaya çıkan güç, bir süre sonra kendisine siyasi alanda da yer bulmuştur. Devletin kuruluşunun ilk dönemlerinde, siyasi alanda kendisini bariz bir şekilde hissettirmeyen bu ilmi güç, 18. yüzyıllara gelindiğinde ciddi bir atılım yapmış, iç siyasi meselelerin yanı sıra dış siyasette de oldukça büyük bir rol oynamıştır. Bilhassa bu dönemde yabancı diplomatlarla yapılan görüşme ve müzakerelerde ilmiye sınıfı mensupları aktif bir şekilde rol almışlardır.

Ulema sınıfının aslî görevi, esasında toplumun ahlaki ve eğitim alanındaki boşluklarını doldurmak, mevcut durumlara göre dinî değerleri yorumlamak ve taşıyıcıları oldukları ilmî geleneği sonraki kuşaklara aktarmaktır. İlk aşamalarda, siyasi alanda görev yapmaları hususunda ulemaya götürülen teklifler; kabul edilmesi durumunda kendi ilmi çalışmalarının akamete uğrayabileceği endişesiyle, bizzat kendileri tarafından reddedilirken, sonraki aşamalarda bu hassasiyetin kaybolduğu, ulemanın siyasi makamlarda yer alabilmek uğruna yasalara uygun olmayan türlü işlere giriştiği ve bunları artık sıradan bir hale getirdiğine dair birçok olay, belgelerle ortaya konulmuştur.

Ulemanın, bilhassa III. Selim döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan reformlara karşı tavırlarına geldiğimizde ise, daha önce de belirttiğimiz gibi bu noktada tam bir destek olma veya reddetme durumu söz konusu değildir. Nitekim burada bir kısım ulemanın -özellikle üst tabakada ve devletin çeşitli yönetici kadrolarında yer alan ulema kesimi- söz konusu reformları ciddi anlamda desteklediklerini ve hatta bu reformların uygulanması noktasında aktif bir şekilde rol aldıklarını kaynaklardan okumaktayız.

Reformların uygulanması hususunda ilmiye sınıfının üst tabakasından yararlanan devlet yöneticileri, söz konusu reformların halk tabanında karşılık bulabilmesi adına bu ilmî güçten yararlanmış, bilhassa fetva unsurunu bu noktada oldukça etkili bir araç olarak kullanmışlardır. Henüz ilk dönemlerden itibaren fetvaya büyük bir önem veren halkın ise, bu noktada fetva eliyle yapılacak olan reform çalışmalarına destek vermesi amaçlanmıştır.

Her konuda istisnalar olabileceği gibi, ulema sınıfının reformları desteklеme konusunda da bir takım istisnalar olmuştur. Ulemadan olan ve üst kademede yer alan, bazı sebeplerden dolayı sesleri yüksek çıkmayan, reformları desteklemedikleri halde bunu dillendirmeyen bir takım kişiler de bulunmaktaydı. Bu isteksiz desteklerinin arkasındaki sebeplerden başlıcaları olarak; ulemanın bulundukları konumu korumak istemesi ve idareciler ile aralarındaki ilişkilerin bozulmasını istememeleri gösterilebilir. Aynı zamanda reformların başarıya ulaşması, onların gelecekteki konumlarını daha da sağlamlaştıracak ve böylece hem kendilerinin hem de çocuklarının sistem içinde var olmasını devam ettirecekti. Fakat, daha sonraki dönemlerde yapılacak olan reformlara engel teşkil eden grup yine bu kişilerin arasından çıkacaktı.

Bunların yanı sıra, devletin üst kademelerinde yer alamayan, daha çok çevre bölgelerde kalan ulema kesiminin ise yapılan reformlara karşı menfi tavırlar takındıklarını görmekteyiz. Yapılan reformlara ciddi anlamda karşı çıktıklarını ve üst kademede yer alan ancak reformlara destek vermeyen ve bu durumunu gizleyen ulema ile işbirliğine giderek bir takım isyanlara tevessül ettiklerini de görmekteyiz. Bilhassa Edirne Vakası sonrasında Şeyhülislamlığa Ataullah Efendi'nin getirilmesi ve o dönemde ordunun sefere çıkmasıyla birlikte kaymakamlığa Köse Musa Paşa'nın atanması, reformlar açısından atılan adımların en kötülerinden sayılabilir. Nitekim devletin üst makamlarında yer alan bu iki kişi, kendilerini padişaha reformların ciddi destekçileri olarak gösterdikleri halde esasında reform muhalifleri ile işbirliği içerisinde olmuşlar ve çıkarılan isyanlara destek vererek bu isyanların büyümesine neden olmuşlardır. Hatta bu durum, sonraki süreçte kendini daha da belirgin bir şekilde göstermiş ve muhaliflerin isteği doğrultusunda ulema eliyle padişahın hal' fetvasının yazılmasına kadar gitmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; reformların aktif bir şekilde uygulanmaya konulduğu bir çağda, ulema sınıfı, tarih boyunca kendisine yüklenen ilmî ve geleneksel rolü yerine getirememiş, fikrî alandaki etkinliğini

sürdürememiş ve mevcut problemlere geçerli ve kalıcı çözümler üretememiştir. Bu dönemde ulema, söz konusu tarihî rolünden koparak sosyal, ekonomik ve siyasi ihtirasların peşine düşmüş ve ilmî amacından sapmıştır. Ancak bütün bu olumsuzluklar içerisinde, bu dönemde az da olsa ilmî kaygıları olan ve anlatılan mevcut durumun dışında bulunan ulemadan bazı kimselerin de bulunduğunu belirtmemiz gerekir. Hatta bu ulemanın, ilmi açıdan çok iyi bir noktada olduğu ve onlar için; "Kanuni döneminin âlimlerine eşdeğerdirler" şeklinde yorumların yapıldığı bilinmektedir. Fakat ne yazık ki sadece bu kesimin çabalarıyla genelde imparatorluğun, özelde ise ilmiye sınıfının içinde bulunduğu üzücü durumun üstesinden gelinememiştir.

Yapılan reformlarla alınmaya çalışılan önlemler kısa vadede kendini gösterememişse de uzun vadede etkinliğinin olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim III. Selim döneminde altyapısı hazırlanan, olumlu veya olumsuz da olsa halkın zihninde belli bir yer etmiş olan reformların, II. Mahmud dönemine gelindiğinde daha kolay bir şekilde uygulamaya konulduğu görülmekte, yönetime veya reformlara karşı ortaya çıkan olumsuzlukların daha kolay bastırıldığı müşahede edilmektedir.

– KAYNAKÇA –

ARŞİV VESİKALARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi **Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi** (BOA, HAT): 226/12578; 9/321; 30/1427; 180/8117; 30/1417; 1351/52808; 22/1095; 1498/18; 1357/53190.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi **Meşihat Fetvaları Tasnifi** (BOA, MŞH. FTV): 1/94; 1/127.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi **Ali Emîrî Tasnifi III. Selim** (BOA, AE. SSLM. III): 168/10038.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi **Muallim Cevdet Tasnifi Askeriye** (BOA, C.AS): 1139/50601.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi **Muallim Cevdet Tasnifi Dâhiliye** (BOA, C.DH.): 322/16095.

KİTAPLAR VE MAKALELER

Akçura, Y. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX Asırlarda).* Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akgündüz, M. (2002). *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık.* Beyan Yayınları.

Akgündüz, M. (1999). *Osmanlı Devleti Teşkilatında İlmiye Sınıfının Yeri.* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Akpınar, M. R. (2012). Osmanlı Fetvâ Literatüründe Manevi Değerlere Saygı. *First International Conference on Humanities "The Spiritual Quest in Humanities".* Tirana/Albania: Proceedings Book.

Akyılmaz, G. (tarih yok). *III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti.* Haziran 20, 2017 tarihinde https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=384661 adresinden alındı

Akyılmaz, G. (tarih yok). *Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf- Reaya Ayrımı.* Temmuz 27, 2017 tarihinde http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/8_12.pdf adresinden alındı

Akyüz, Y. (1983). III. Selim'in İlmiye, Din ve İlköğretim Alanındaki Fermanına İlişkin Bir Belge. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 16*(1).

Albert Hourani, P. S. (1993). *The Modern Middle East: A Reader.* (U. o. Angeles, Dü.) Şubat 7, 2017 tarihinde http://www.ebookdb.org/reading/2F2C7A40171233171C361269/The-Modern-Middle-East--A-Reader adresinden alındı

Albert Hourani, U. H. (1997). *İslam Dünyası ve Batılılaşma, Değişim ve Sorunlar.* Yöneliş Yayınları.

Âlî, M. (1979). *Nushatü's-selâtîn, Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 1581, I, .* (A. Tietze, Çev.)

Anzavur Demirpolat, G. A. (2008). Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulema. *Ekev Akademi Dergisi*(36).

Anzavur Demirpolat, G. A. (2009). Osmanlı Toplumunda Devlet ve Ulema. *Ekev Akademi Dergisi*(38).

Argun, S. (2013). Elite Configurations and Clusters of Power:The Ulema, Waqf and Ottoman State (1789-1839). Institute of Islamic Studies McGill University.

Âsım, A. A. (tarih yok). *Târih-i Âsım* (Cilt 2). University of Toronto Library.

Atar, F. (1995). Fetva. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 12). içinde

Atik, K. (2000). XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözülmeye İlişkin Tespit ve Teklifler. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*(14).

Baltacı, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat Tarihi.* İrfan Matbaası.

Baykal, B. S. (1974). *Tarih Terimleri Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Berkes, N. (2005). *Türkiyede Çağdaşlaşma.* Yapı Kredi Yayınları.

Bey, K. (1971). *Risâle-i Koçi Beg.* University of Toronto Library.

Beydilli, K. (1999). Islahat. T. D. Vakfı içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 19). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beydilli, K. (2001). Kabakçı İsyanı. T. D. Vakfı içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beydilli, K. (2010). III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar. S. Kenan içinde, *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi.* TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Beydilli, K. (1999). Şehzade Eliçisi Safiyesultanzâde İshak Bey. *İslam Araştırmaları Dergisi*(3).

Beydilli, K. (2003). Mahmud II. T. D. Vakfı içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 27). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beydilli, K. (2007). Nizâm-ı Cedîd. T. D. Vakfı içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 33). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beydilli, K. (2009). *Selim III.* TDV İslam Ansiklopedisi.

Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri.* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Cihan, A. (1994). Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması: 1770-1876. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cihan, A. (2004). *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı.* Birey Yayınları.

Çağman, E. (2010). *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları.* Kitabevi Yayınları.

Çelebi, K. (tarih yok). *Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel.*

Çelik, Y. (2010). Nizâm-ı Cedîd'in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askeri Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839). S. Kenan içinde, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm –ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi.* TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Develliоğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Lügat.* Aydın Yayınları.

Dinçer, Ö. (2005). Koçibey Risalesi. C. Çakır (Dü.) içinde, *Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat.* Klasik Yayınları.

Durhan, İ. (1999). Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd. *A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, 3*(1).

Dursun, D. (1992). *Yönetim- Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din.* İşaret Yayınları.

Dursun, D. (1999). Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkileri Üzerine Bazı Notlar. G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı* (Cilt 6). Yeni Türkiye Yayınları.

Efendi, A. E. (1963). Meşîhat-i İslâmiyye Târihçesi II, İlmiye Salnâmesi'nden . *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi], 2*(10).

Efendi, U. K. (2007). *Asiler ve Gaziler Kabakçı Mustafa Risalesi.* (A. Danacı, Dü.) Kitap Yayınevi.

Eroğlu, H. (2004). *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu.* Akçağ Yayınları.

Ertan, V. (1990). Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri. *Diyanet Dergisi, Dinî- İlmî- Edebî Üç Aylık Dergi, 26*(4).

Gabor Agoston, B. A. (2009). *Encyclopedia of the Ottoman Empire.* Şubat 9, 2017 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=QjzYdCxumFcC&pg=PA514&dq=mihrisah+georgian&hl=tr&sa=X&ei=MKYuU-vwOYey7

Ab0ooGgBg&ved=0CC4Q6AEwAA#v=onepage&q=mihrisah%20georgian&f=false adresinden alındı

Gökbilgin, M. T. (1979). *Ulemâ.* Ağustos 17, 2017 tarihinde İslam Ansiklopedisi: http://tayyibgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/05/Article-326.pdf adresinden alındı

Gökbilgin, M. T. (2017, Mayıs 17). *Köprülüler*. http://tayyibgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/05/Article-88.pdf ve http://www.biyografya.com/biyografi/7469 adresinden alınmıştır

Gündüz, M. (2012). XVIII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürer, A. Ş. (1996). Osmanlı Ulemâsının III. Selim ve II. Mahmud Reformları Karşısındaki Tavrı. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Heyd, U. (1997). III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması. U. H. Albert Hourani içinde, *İslam Dünyası ve Batılılaşma, Değişim ve Sorunlar.* Yöneliş Yayınları.

İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600).* (R. Sezer, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, H. (1958). Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi- Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 13*(2).

İnalcık, H. (1958). Osmanlı Pâdişahı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 13*(4).

İnalcık, H. (2015). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar .* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (tarih yok). *State and Ideolgy under Sultan Süleyman I.* Ağustos 07, 2017 tarihinde

http://www.inalcik.com/images/pdfs/49508188STATEiDEOLOGYUNDERSULEYMANI.pdf adresinden alındı

İpşirli, M. (1988). Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar). *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*.

İpşirli, M. (1999). Osmanlı Uleması. G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı* (Cilt 8). Yeni Türkiye Yayınları.

İpşirli, M. (2000). İlmiye. T. D. Vakfı içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İpşirli, M. (2002). Kazasker. T. D. Vakfı içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İpşirli, M. (2009). Islahat. T. D. Vakfı içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 19). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karagöz, M. (1995). Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(6).

Karal, E. Z. (1999). *Selim III 'ün Hatt-ı Humayunları.* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856).* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Karataş, A. İ. (2006). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15*(1).

Karatepe, Ş. (1999). Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi. G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı* (Cilt 6). Yeni Türkiye Yayınları.

Kenan, S. (2010). *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi.* TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Kurtaran, U. (2014). Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri

Hakkında Bir Değerlendirme. *Turkish Studies-International Periodical FoThe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*(9/4).

Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* (M. Kıratlı, Çev.) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Meriç, N. (tarih yok). Siyaset Fetva İlişkisi: Birinci Dünya Savaşında Cihat Fetvası. *Akdeniz Üniversitesi Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Sempozyumu.*

Metin Kunt, S. A. (1995). *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908.* Cem Yayınevi.

Necdet Hayta, U. Ü. (2005). *Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışına Kadar).* Gazi Kitapevi Yayınları.

Öğün, T. (2006). Müsâdere. T. D. Vakfı içinde, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, A. (1981). Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*(33).

Özcan, B. (tarih yok). *Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedid).* Mayıs 6, 2017 tarihinde https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=384663 adresinden alındı

Özdemir, N. Ü. (2014/1). 18. Yüzyıl Osmanlı Yönetim Anlayışında 'Sorun Çözme' Süreci ve Pazvantoğlu Osman. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(20).

Özer, M. F. (2014). Osmanlı İlmiye Teşkilatı Araştırmalarında Kullanılabilecek Temel Kaynaklar. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Özkul, O. (1996). III. Selim Döneminde Osmanlı Ulemâsı ve Yenileşme Konusundaki Ttutumları (1789-1807). İstanbul Üniversi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Öztuna, Y. (1998). *Osmanlı Devleti Tarihi 2, Medeniyet Tarihi* (Cilt 2). T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öztürk, M. (2015). Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa ve Mallarının Müsâdere Sürecine Kısa Bir Bakış. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(7).

Paşa, A. C. (1966). *Tarih-i Cevdet* (Cilt 6). (D. Günday, Dü.) Üç Dal Neşriyat.

Rasim, A. (1987). *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi: III. Selim, II Mahmut, Abdülmecit.* (H. V. Velidedeoğlu, Dü.) Evrim Yayınları.

Reyhan, C. (1999). Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve İlmiyye Sınıfı. *Amme İdaresi Dergisi, 32*(3).

Sakaoğlu, N. (2011). *Bu Mülkün Kadın Sultanları Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler.* Oğlak Yayınları.

Salgar, M. F. (2011). *III. Selim Hayatı, Sanatı, Eserleri.* Ötüken Yayınları.

Sander, O. (2001). *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e.* İmge Kitabevi Yayınları.

Saydam, A. (2014). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi.* Kitabevi Yayınları.

Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lûgatı.*

Shaw, S. J. (1965/1966). *The Nizam-ı Cedid Army under Sultan Selim III 1789-1807.* Nisan 24, 2017 tarihinde http://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Shaw%2C%20Nizam-i%20Cedid%20%281966%29.pdf adresinden alındı

Shaw, S. J. (2008). *III. Selim Eski ve Yeni Arasında: Sultan III Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807).* (H. Güldü, Çev.) Kapı Yayınları.

Sistemi, T. B. (Belge Tarihi:H-18-03-1213). *Osmanlı Arşivi MŞH.FTV. 1-94,.* https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx. adresinden alınmıştır

Sunar, M. M. (2010). Ocak-ı Âmire'den Ocak-ı Mülga'ya Doğru: Nizâm-ı Cedîd Reformları Karşısında Yeniçeriler ", Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm – ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi. S. Kenan (Dü.). içinde TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Şapolyo, E. B. (1961). *Osmanlı Sultanları Tarihi.* Rafet Zaimler Yayınevi.

Şen, M. (1999). Osmanlı Hukukunun Yapısı. G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı* (Cilt 6). Yeni Türkiye Yayınları.

Şener, S. (1986). *Osmanlı'da Siyasi Çözülme.* İnkılâb Yyaınları.

Şeniz Anbarlı Bozatay, K. A. (2014). Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(10).

Şimşirgil, A. (2016). *Valide Sultanlar ve Harem, Osmanlı'nın Sır Dünyası.* Timaş Yayınları.

Tott, B. D. (1784). *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar, (Mémoires Sur les Turcs et les Tartares).* Kervan Kitapçılık.

Unan, F. (2004). *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar Kınalı-zâde Ali'nin Medine-i Fâzıla'sı.* Lotus Yayınevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1942). *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1974). *Çandarlı Vezir Ailesi.* Türk Tarih Kurumu Yayınları .

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı.* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2012). *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler, Seçme Makaleler 2.* Yapı Kredi Yayınları.

Ünal, M. A. (2007). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi.* Fakülte Kitapevi.

Ünal, U. (2001). III. Selim Dönemi Islahat Çabaları (Nizâm-ı Cedid). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Bilim Dalı.

Ünal, U. (Dü.). (2015). *Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları.* T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:139.

Yakıt, İ. (1999). Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(6).

Yakut, E. (2005). *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din.* Kitap Yayınevi.

Yaman, A. (2005). Osmanlı Pozitif Hukukunun Şer'iliği Tartışmalarına Eleştirel Bir Katkı. *İslâmiyât, 8*(1).

Yeli, S. (2005). III. Selim Dönemi Askeri ve Eğitim Alanındaki Islahat Hareketleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeşil, F. (2011). *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799).* Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yücel, Y. (Dü.). (1983). *Kitâb-i Müstetâb.*

Yücel, Y. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimin ve Menâfi'i'l Mü'minîn, Hırzü'l Mülûk.* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yücelt, N. (1940). 1789'da Türkiye. *Bursa Uludağ Halkevi Dergisi*(28).

— EKLER —

Eklerdeki resimler ve vesikalar; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *"Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa"* adlı eserinden, Meşîhat-i İslâmiyye Târihçesi, "*İlmiye Salnâmesi*"nden ve Selim Argun'un "*Elite Configurations and Clusters of Power:The Ulema, Waqf and Ottoman State (1789-1839)*" adlı eserinden alınmıştır.

Ek 1: Sultan'a isyan eden kimsenin durumu hakkında verilen fetva,

Müslümanların Sultanına isyan eden kimse sultanın emriyle öldürülür.

Minhü't-tevfîk

Bu mesele beyânında e'imme-i Hanefiyyeden cevab nicedir ki;

Zeyd bâğî olup sultanü'l-müslimîn hullidet hilâfetuhû ilâ yevmi'd-dîn hazretlerine itaatden hurûc ve şe'âir-i İslamiyyeye mugayir nice harekât-ı şenî'aya cesaret ve memâlik-i Osmaniyyeden bazı bilâda hilâf-ı rıza-yı hümâyûn tetâvül-i eyâdî edip bu veçhile zulm ü fesad âdet-i müstemirresi olmakla sâ'î bi'l-fesad olduğu zâhir olsa emr-i veliyyü'l-emr ile Zeyd'in katli meşrû' olur mu, beyân buyurula.

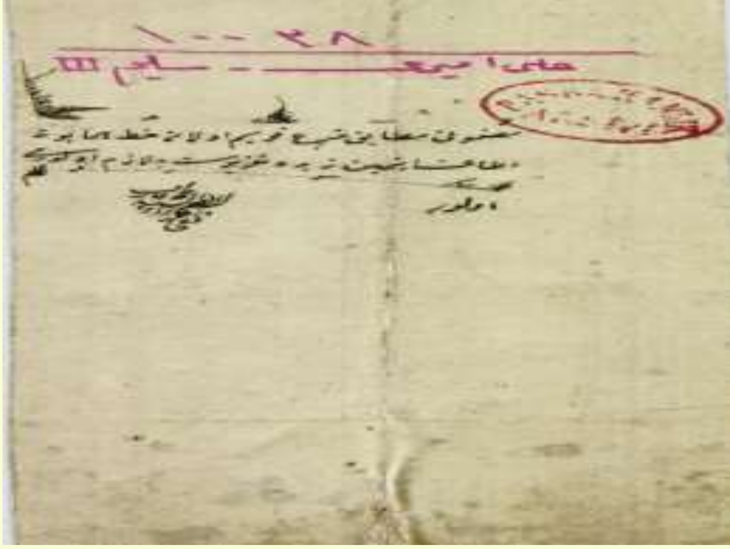
El-cevâb: Allahu a'lem

Olur.

Ketebehû el-fakîr **Es-Seyyid Mehmed Arif Dürrîzâde** Ufiye anh.[605]

[605] BOA, MŞH.FTV 1-94 (H-18-03-1213).

Ek 2: Şeriata bağlı olan padişahın emrine uymayan kişinin durumu hakkında verilen fetva,

Şeriata uygun olan padişah emirlerine boyun eğmeyen kimseye şiddetli tazir cezası gerekir.

Minhû't-tevfîk

Bu mesele beyânında e'imme-i Hanefiyyeden cevâb budur ki;

Mazmûnu mutâbık-ı şer'i kavîm olan hatt-ı hümâyû-na itâat etmeyen Zeyd'e ta'zîr-i şedîd lâzım olur mu, beyân buyurula.

El-cevâb: Allahu a'lem.

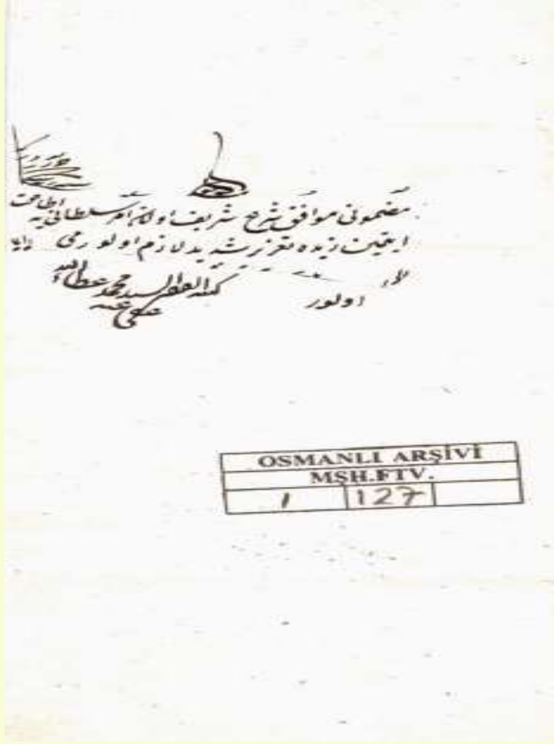
Olur.

Ketebehû el-fakîr **Es-Seyyid Mehmed Arif Dürrîzâde** Ufiye anh.[606]

---

[606] BOA, AE. SSLM. III 168/10038 (H-29-12-1210).

Ek 3: Sultanın şeriata uygun olan emrine boyun eğmeyen kişinin durumu,

OSMANLI ARŞİVİ
MŞH.FTV.
1 | 127

Sultanın şeriata uygun olan emrine boyun eğmeyen kişi şiddetle azarlanır (tazir-i şedîd).

Minhü't-tevfîk

Bu mesele beyânında e'imme-i Hanefiyyeden cevâb budur ki;

Mazmûnu muvâfık-ı şer'-i şerif olan emr-i sultanî-ye itaat etmeyen Zeyd'e ta'zîr-i şedîd lâzım olur mu, beyân buyurula.

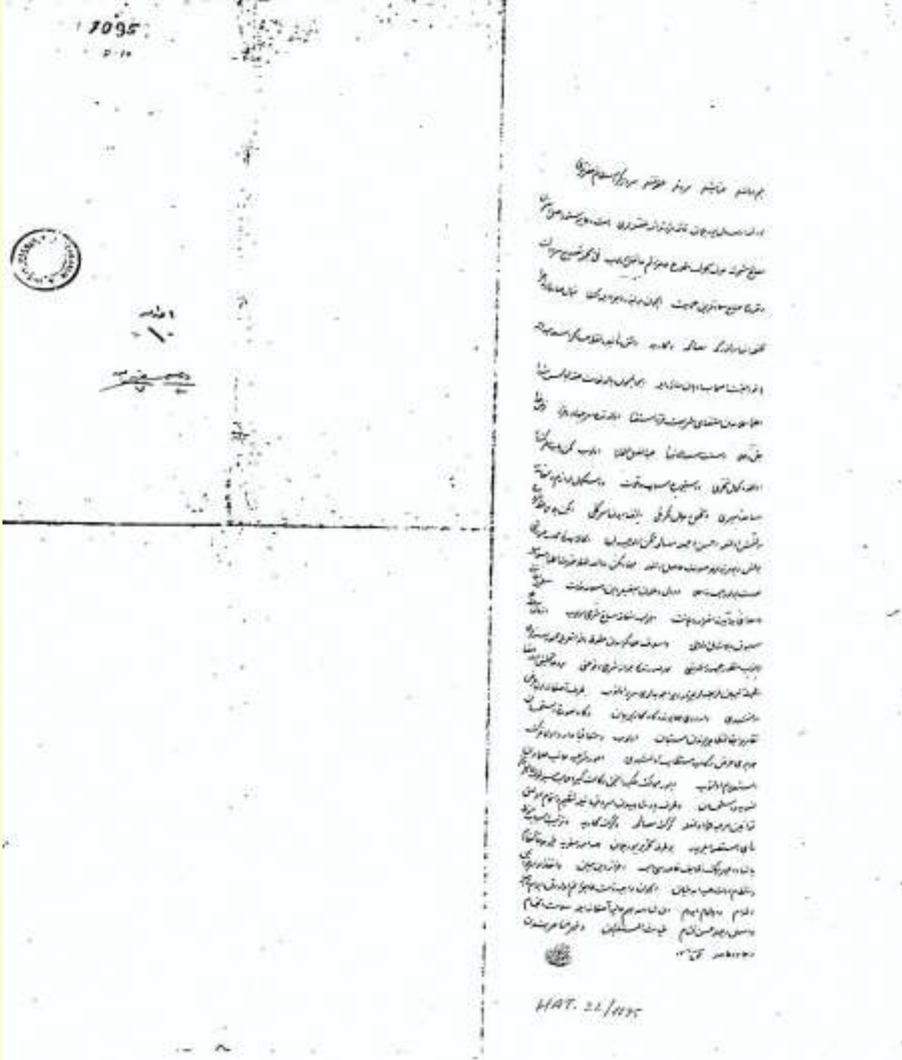
El- cevâb: Allahu a'lem.

Olur.

Ketebehû el-fakîr **es-Seyyid Mehmed Ataullah** Ufiye anh.[607]

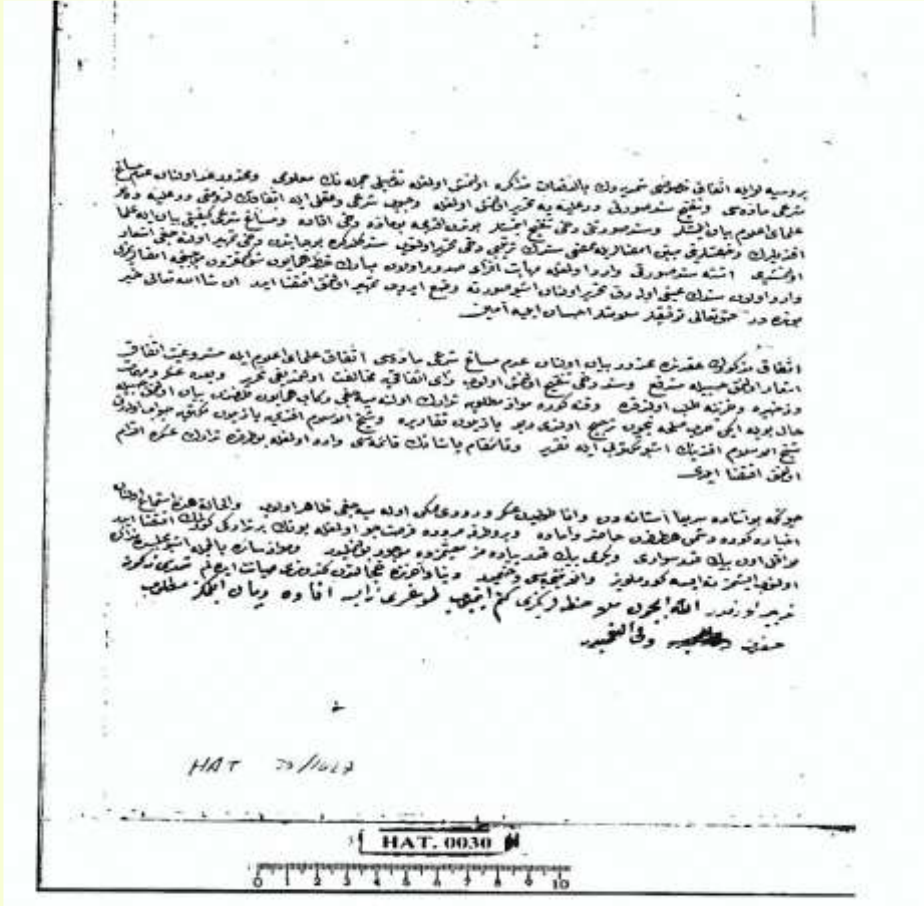
[607] BOA, MŞH.FTV 1/127 (H-27-05-1223).

Ek 4: Şeyhülislam Hamîdi Zade Mustafa Efendi'nin; musaleh ve muharebenin devletin işi olduğu, diğer Hristiyan milletlerle ittifaka şeriatın müsait bulunduğu hakkında yazısı,

HAT. 22/1095

*BOA, HAT 22/1095 (1204 C 01); Vesikanın transkripsiyonu çalışmamızın 134. ve 135. sayfalarında mevcuttur.

Ek 5: Prusya ile ittifakın şer'an bir mahzuru olmadığı ve hududda asker bulundurulacağı, icabeden tedbirlerin alınması hakkında,

*BOA, HAT 30/1427 (1204 Z 29); Vesikanın transkripsiyonu çalışmamızın 132. ve 133. sayfalarında mevcuttur.

Ek 6: Sultan III. Selim Han,

Ek 7: Sultan III. Selim Han ve Ulema,

Ek 8: Kabakçı Mustafa'nın bertaraf olması üzerine, Boğaz kalelerine verilecek nizam hakkında Sadaret Kaymakamının telhisi ve Mustafa IV'ün hatt-ı hümayunu,

*BOA, HAT 1357 / 53190 (H-29-12-1222).

Ek 9: İlmiye Salnamesi'nde Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin hal tercemesi ve vermiş olduğu iki fetva örneği,

٥٧١

• شيخ الاسلام ومفتى الانام •

٩٦

السيد محمد عطاء الله افندى

شيخ الاسلام اسعد افندى زاده محمد شريف افنديننك مخدوميدر . تاريخ تولدى
(١١٧٧) در . محمد عطاءالله افندى اون ايكى ياشنده طريق تدريسه داخل اولدى.
پدرينك نفوذى آز زمانده قطع مراتب ايتمسنه ياردم ايتدى . يكرمى درت ياشنده
غلطه مولويتى، بعده بربرينى متعاقب ادرنه مولويتى پايه سنى (١٢٠٤)، مكهٔ مكرمه
مولويتى (١٢٠٦) ، استانبول قاضيلغنه علاوةً مأموريت اولەرق نقيب الاشرافلغى
(١٢٠٨) احراز موفق اولدى . محمد عطاءالله افنديننك نجم اقبالى آز زمانده
پارلادى . بش سنه صوكرا روم ايلى صدارتى پايه سنى (١٢١٥) ، روم ايلى
صدرينى (١٢١٩) اشغال ايتدى. آناطولى صدرنده توقف ايتمسى موافق كورولدى
روم ايلى صدرينى متعاقب منصب فتوايى ايله قدرى اعلا قلندى (١٢٢١) .
قاباقجى مصطفى وقعه سنده عطاءالله افنديننك پك زياده تأثيرى اولدى . اوسنه مقام
مشيختدن عزل ايدلدى (١٢٢٢) . بالآخره يكيچريلرك غلبه سى اوزرينه تكرار
مقام مشيختى احراز ايلدى ايسه ده علمدار مصطفى پاشا اوردوسنك استانبوله دخول
اوزرينه تكرار عزل ايدلدى . عطاءالله افندى اولا بيكده كى ساحلخانه سنده امرار
اوقات ايتدى ، بالآخره (قزانلق) قصبه سنه ، ايكى سنه صوكرا آريه لى اولان
(كوزلحصار) ه نفى ايدلدى ، واورادە ارتحال دارالبقا ايلدى (١٢٢٦) . مرقدى
(كوزلحصار) ده جامع عتيق جوارنده در عطاءالله افندى علم وفضل ايله ممتاز ايدى.
متعدد حاشيه لرى علوم دينيه يه متعلق رساله لرى واردر . مدت فتواسى برسنه، اون
آى ، يكرمى آلتى كوندر .

* * *

فتاوای شریفه وخط مبارکی نمونه‌لری : [٣]

[illegible]

اولور

[illegible]

[٣] جواب اسمی ایله بعده مشارالیهدن الی پارمیشدر

[illegible]

اولماز

[illegible]

« نمونه‌لر ایله اشتی علمیه تاریخنده کتابلرندندر »

∴

« شیخ الاسلام بدبختی الامام »

٩٧

عرب زاده محمد عارف افندی

عرب زاده عطاالله افندینک خدومیدر. تاریخ تولدی ۱۱۰۱ دن. محمد عارف افندی مولویت و خارج بلاد اربعه‌یه نائل اولدقدن صوکرا مکهٔ مکرمه قاضیسی اولدی. ایفای وظیفه بعد مناصب استانبوله کلدی. استانبول قاضیلغی (۱۲۰۸) آناطولی صدارتی اشغال ایتدی. بعده روم ایلی صدارتی احراز ایلدی (۱۲۱۰) حرلی

SAMER
KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER